FOLIA HISTORICA

XXVI.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 2010

FOLIA HISTORICA
XXVI.

2008–2009

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2010

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

főszerkesztő
Kovács Tibor

szerkesztő
Szvitek Róbert József

szerkeszőbizottság
Gerelyes Ibolya
Ihász István
Cs. Lengyel Beatrix
Pallos Lajos
Szikossy Ferenc
Tamás Edit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2010

ISSN 0133 6622

Felelős kiadó: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója
Nyomtatás: Prime Rate Kft.
600 példányban
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter
Kiadványterv: Vári Ágnes

TARTALOM

FOLIA HISTORICA 2008–2009

I. TANULMÁNYOK

Vér Eszter Virág
Egy elfeledett kultuszhely: Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum 5
Pallos Lajos
Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920 II. rész 37

II. KÖZLEMÉNYEK

Kovács S. Tibor
Thúry György kanizsai kapitány pallosa 77
Tamás Edit
Rákóczi levelek a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma gyűjteményében 85
Szilárdfy Zoltán
Gottfried Bernhard Göz Mária Terézia képmása 113
Szvitek Róbert József
Címeres iratok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében 119
Baji Etelka
A budai Szent Margit leánygimnázium mindennapjai az 1930-as években 149

III. MŰHELY

Kovács S. Tibor
A Dzsingisz kán és öröksége nemzetközi kiállítás tapasztalatai 153
Tamás Edit
A reneszánsz másodvirágzása a Perényiek és a Rákócziak korában 157
Tamás Edit
II. Rákóczi Ferenc, az államférfi című időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában, Sárospatakon 169

Vér Eszter Virág

EGY ELFELEDETT KULTUSZHELY: AZ ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLÉKMÚZEUM*

„Mártíromságtól glorifikált alakjának varázsát csak növelni fogja az idő." [1]

A múzeum szerepe Erzsébet királyné kultuszában

A 19. század második felében Magyarországon is megjelennek az emlékmúzeumok, emlékszobák, egyrészt a kor eszmeiségét tükröző elvek, másrészt a múzeumok szakosodási folyamatának hatására.[2] Ezek mintegy „nemzeti zarándokhelyek" célját szolgálták volna, kifejezve egyúttal az áhítatos tiszteletet az adott személy vagy eszme iránt. Így jött létre Aradon a Szabadságharc Emlékmúzeuma, a Zeneművészeti Főiskolán a Liszt Ferenc Emlékszoba, valamint a Petőfi Társaság emlékszobája, kiemelkedő jelentőségű még a Deák-szoba a Parlament épületében és a Széchenyi-ereklyék együttese a Magyar Tudományos Akadémián.[3]

Erzsébet királyné már a személyét övező magyarországi kultusz révén is különleges helyet foglal el a magyar történeti hagyományban, illetve a magyarok és a Habsburgház viszonyában. Ferenc József kezdeti politikájának következtében, elfogadtatási kísérletének következményeként, felesége közvetítő szerepbe került az uralkodó és magyar népe között,[4] s ennek eredményeként Erzsébet alakját a kiegyezést követően kultusz

---

* Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni (a muzeológia terére is kiterjedő) szakmai útmutatásáért F. Dózsa Katalinnak, valamint a szerkesztésben nyújtott segítségéért Borovi Dánielnek és Manhercz Orsolyának. A tanulmány szerkezeti tagolását, illetve súlypontjainak meghatározását jelentősen befolyásolta a források szórványossága, amely a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium korszakra vonatkozó iratanyagának megsemmisülése következtében állt elő, és más forrásbázisok kutatásba való bevonását tette szükségessé. Azonban sok intézménytörténeti kérdésben még így is csak nagyvonalakban körülhatárolható, leginkább mozaikszerű kép felvázolására volt lehetőség.

1 A magyar nők koszorúja. Erzsébet királyné emlékfüzete. Bp., Magyar Salon, 1898. (oldalszámozás nélkül). Idézi: *Borovi Dániel*: Habsburg reprezentáció Magyarországon a XIX. század második felében. Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréi. (Szakdolgozat) Bp., ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 2006. (Kézirat) 82.

2 Erről bővebben: *Marosi Ernő*: Műemlék- és múzeumügy. A nemzeti emlékállomány muzealizációja. In: A Monarchia kora – ma. Szerk.: Gerő András. Bp., 2007. 73–92.

3 *Korek József*: A muzeológia alapjai. Bp., 1988. 102.

4 E folyamatról bővebben: *Gerő András*: A magyar Habsburg – szükséglet, lehetőség és valóság. In.: *Uő.*: Képzelt történelem. fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből. Bp., 2004. 83–126.

kezdi övezni. Mítoszának főbb elemei lényegében az 1870-es évek végére megjelentek, a halálát követően már inkább csak hangsúlyeltolódásról beszélhetünk.[5]

Ebből is következően, a kultuszhelyek között sajátságos helyet foglal el a királyné emlékmúzeuma,[6] mely szakrális teret hozva létre a kultusz éltetéséhez, ereklyetárgyaival és magával helyszín megválasztásával a látogatónak a királyné szellemiségével való közvetlen és erőteljes élmény érzését nyújthatta.[7] E jelenségre hívta fel a figyelmet a Pesti Hirlap is a múzeum megnyitásakor megjelent egyik tudósításában: *„Mikor sok kegyeletes apróság mi őt életében körülvette, most elhúnyta után holt múzeummá alakul, szinte megjelenik közöttünk a szelleme s elpanaszoljuk neki bajainkat."*[8]

A múzeum létrejötte, gyűjtemények

Az emlékmúzeum felállításának gondolatát őrgróf Pallavicini Edéné vetette fel. Terve megvalósítása érdekében kérvényével nem egyenesen az Udvarmesteri Hivatalhoz fordult az uralkodó család tagjaira vonatkozó bármely kérdésben szokott hivatali eljárást követve, hanem egy audiencia keretében az uralkodóhoz.

Vezetésével 1907. március 11-én hölgybizottság[9] kereste fel Ferenc Józsefet azzal a kéréssel, hogy a királyné használati tárgyaiból adományozzon néhányat a magyar nemzetnek, melyekből egy Erzsébet emlékének szentelt múzeumot terveznek létrehozni. Ekkor szerették volna kieszközölni azt is, hogy a Nemzeti Múzeum állományát képező, korábban átadott ereklyetárgyak is bemutatásra kerülhessenek egy állandó kiállítás keretében.[10] A király elfogadta javaslatukat, valamint további támogatásáról is biztosította a megjelenteket, egyúttal megbízást adott Ferenczy Idának, mint a kérdés egyik legavatottabb szakértőjének a királyné használati tárgyainak kiválasztására,[11] illetve

---

5 A királynét övező kultusz részletesebb történetéhez lásd: *Vér Eszter Virág*: Erzsébet. Mítosz és valóság a magyarok királynéképében. In: A múlt feltárása előítéletek nélkül. Szerk.: Gergely Jenő. 2006. 121–138.

6 Az intézmény kultusztörténeti szempontú megközelítésű vizsgálatát már korábban közöltük: *Vér Eszter Virág*: Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898–1914. Budapesti Negyed 14. (2006) 2. sz. Valamint ennek művészettörténeti vonatkozású rövid áttekintéséhez lásd: *Révész Emese*: Távol Bécstől, közel Budapesthez. Erzsébet királyné elfeledett emlékmúzeuma. Pannon Tükör 14. (2008) 2. sz. 75–78.

7 *Bodó Julianna–Bíró A. Zoltán*: Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Szövegvalóság: írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Szerk.: Szabó Márton. Bp., 1997. 318–321.

8 Pesti Hirlap 1907. november 19. 11.

9 Tagjai: özv. gróf Andrássy Aladárné Wenckheim Leontin bárónő (vezető), őrgróf Pallavicini Edéné Mailáth Adél grófnő, gróf Battyhány Lajosné Andrássy Ilona.

10 *Szalay Imre*: Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. Bp., 1911.[3] 11–12.

11 A királyné volt udvarhölgye egy külön jegyzéket állított össze Erzsébet budai lakosztályának azon tárgyairól, amelyeket a kialakítás alatt álló múzeum részére terveztek átengedni. Mária Valéria levele Ferenczy Idának (Hermész Villa, 1907. május 3.) [Farkas Hagyaték] Közli: *Tolnayné Kiss Mária*: Válogatás Ferenczy Ida levelezéséből. In: Elisabeth Königin von Ungarn. Erzsébet a magyarok királynéja. (Kiállítás az Osztrák Kultúra Múzeumában). Szerk.: Cennerné Wilhelmb Gizella. Wien–Köln–Weimar, 1991. 187.

a múzeum megalapításának további segítésére. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter az uralkodó kérésére leiratot intézett Szalay Imréhez,[12] a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójához, melyben hivatalos intézkedését kérte, hogy a közgyűjteményben őrzött, a királyné személyével kapcsolatos emléktárgyakat adják át a felállításra kerülő emlékmúzeumnak.[13] A múzeum a királyné halála után lányai adakozása révén jutott fontosabb használati tárgyakhoz,[14] miután a gödöllői kastélyból személyes tárgyait Bécsbe szállították.[15] Ez utóbbiak közül 34 darabot ajándékoztak az intézménynek.[16]

Az intézmény azonban jóval korábban is rendelkezett a királynéra vonatkozó anyagokkal, amelyek gyűjtését még életében megkezdték. Már 1866-ban döntést hoztak arról – a küszöbön álló „rendszerváltás", illetve Erzsébet hosszabb magyarországi tartózkodásának hatására[17] –, hogy a múzeum arcképcsarnoka számára az uralkodó feleségéről festményt készíttetnek, melynek megalkotásával Wagner Sándort bízták meg.[18] Az 1868-ban országos gyűjtést követően elkészült olajkép az emlékérmek mellett az egyik első, Erzsébet személyéhez köthető műtárgyak egyike volt a múzeumban.[19]

---

12 1907. május 4. Nr. 39142. (*Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 12–13.) Sajnálatos módon a Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatóságának 1934 előtti iratanyaga megsemmisült a Magyar Országos Levéltárban. A múzeum működésére vonatkozó iratanyag egy része az átszervezést követően, 1947-benkerült az Országos Széchényi Könyvtárba (továbbiakban OSZK), melynek feltárása további kutatást igényel. (OSZK Irattár 1960/1947. 1.)

13 Uo.

14 Az ereklyetárgyak fontosságát a magyar nemzet királynét övező kultusza szempontjából Wlassics Gyula a főhercegnőknek írt köszönő levelében fogalmazta meg: *„Ama határtalan szereteten és tiszteleten kivül, a melylyel a magyar haza minden fia a dicsőült Nagy Királyasszony emléke iránt viseltetik, kétszeresen becsessé teszi szemünkben a drága erekjéket az, hogy ajándékozásuk Császári és Királyi Fenséged fenkölt lelkének a magyar haza iránt tanusított igazán érzett szeretetét juttatja kifejezésre."* Közli: Budapesti Közlöny 1898. december 8. Nr. 283. 2.

15 Erzsébet gödöllői lakosztályához lásd: *Varga Kálmán*: A gödöllői kastély évszázadai. Bp., 2000. 167–187.

16 Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter 1898. december 1. 83 664. sz. alatt kelt leirata a Magyar Nemzeti Múzeumnak. (Budapesti Közlöny 1898. december 8. Nr. 283. 2.)

17 Magyarország és a Nagyvilág 1866. június 24. 25. sz. 598.

18 Az olajfestmény (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (továbbiakban MNM MTKCs) ltsz.: 487.) már a koronázást követően (1868-ban) készül el, Erzsébetet a koronázási ruhában ábrázolva. A részletekhez lásd: *Borovi D.* i. m. 70–72.

19 A korábban felső nyomásra kialakított ún. „Habsburg-teremben" került elhelyezésre, mely a későbbiekben Zichy Mihály nagy méretű – Erzsébetet Deák Ferenc ravatalánál ábrázoló –, vásznával egészült ki, meghatározó szerepet játszva a kultikus kép formálódásában. A részletekhez lásd: *Róka Enikő*: Egy kultuszkép története: Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál. In: Zichy Mihály (Kiállítási katalógus). Szerk.: Róka Enikő–Csicsery-Rónay István. Bp., 2001. 38–42.; valamint a Habsburg-, illetve a Zichy-terem kialakításához: *Sinkó Katalin*: A művészi siker anatómiája 1840–1900. In: Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 1995. jún–nov.) Bp., 1995. 22–25. A Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében jelenleg is szerepel Erzsébet egyik ismert festményének másolata az ország nagyjait bemutató képsorozatban (Kossuth Lajos és József nádor mellett).

Az uralkodó lányainak 1898-as adományozását követően a budai királyi várkapitányság ajánlott fel 45 tárgyat a létrehozandó múzeum számára. Az agyag többségét képező a királynéhoz intézett feliratokat,[20] először a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárban helyezték el, majd a közgyűjteményen belüli „profiltisztítást" követően 1899. május 27-én ebből az Erzsébet királynéra vonatkozó anyagból egy 43 darabot[21] számláló tárgyegyüttes[22] átadásra került az Érem- és Régiségtárnak.[23] A gyűjtemény jelentős relikviával gyarapodott, ismételten Mária Valéria és Gizella főhercegnők jóvoltából, akik anyjuknak az utolsó magyarországi hivatalos megjelenése alkalmából viselt fekete gyász magyaros díszruháját[24] ajánlották fel a múzeumnak.[25]

A királyné ereklyetárgyai[26] a Régiségtár gyűjteményi egységének részeként kerültek beleltározásra, megőrzésre és kiállításra egészen 1907. október 21-ig,[27] melyeket a Tár igazgatója, Hampel József adott át a rendelkezéseknek megfelelően – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1907. október 14-én kelt 11796 sz. leirata alapján – a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízott képviselőjének, Szalay Imrének.[28]

A magyar nemzetnek 1867-ben, a régi szokások alapján koronázási ajándékként a királynénak is külön átadott 50 000 aranyat tartalmazó díszes kivitelű ládikát[29] a bécsi Császári-Királyi Udvari Kincstár bocsátotta az uralkodó beleegyezésével a létrehozandó Emlékmúzeum rendelkezésére, valószínűleg letét formájában. A gyűjtemény azonban továbbra is szinte kizárólag adományozások útján gyarapodott: Mária Valéria főhercegnő például a királyné kézikönyvtárának teljes magyar vonatkozású anyagát, valamint több értékes emléktárgyat ajánlott fel.[30]

Emellett, a korábban már említett módon, a múzeum létrehozásában mindvégig meghatározó szerepet vállaltak a királyné udvarhölgyei is, akik nemcsak adománya-

---

20 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 10–11.

21 A Széchényi Országos Könyvtár leltári szerzeményi naplójának 1898. évi 61. tétele (1–43.). Magyar Nemzeti Múzeum Irattára (továbbiakban MNMI) Érem- és Régiségtár Iratai 573/907.

22 A jegyzék tanúsága szerint nagy részét díszalbumok, illetve feliratok alkották, kiegészülve egy, a jászkerület címerével ellátott főkötővel.

23 Fehérpataky László Jegyzéke (Budapest, 1899. május 27.) MNMI Érem- és Régiségtár Iratai 37/1900. (388/99.)

24 Ebben fogadta 1896. június 8-án a budai várpalotában a törvényhozás két házának hódolatát.

25 Ferenczy Ida fontos ereklyetárgynak kijáró ünnepélyes külsőségek között 1899. május 31-én adta át az intézménynek. A speciálisan erre a célra készített üvegszekrénybe az átadási szertartás legfontosabb részéként Meisse Mariann, Erzsébet komornája helyezte el a ruhadarabot. A kormány képviseletében Wlassics Gyula, a Nemzeti Múzeumból Szalay Imre és Hampfel József jelentek meg. – A részletekhez lásd: Vasárnapi Ujság 1899. június 11. 397–398.

26 Magyaros (gyász) díszruháját, fátylát, főkötőjét, kesztyűjét, zsebkendőjét, legyezőjét, selyemcipőjét, illetve két hímzett asztalterítőjét. (MNMI Érem- és Régiségtár Iratai 573/907.)

27 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 11.

28 MNMI Érem- és Régiségtár Iratai 573/907.

29 Tartalmát a magyar 1848–49-es honvédek özvegyeinek, árváinak valamint a hadirokkantak nak a javára fordították.

30 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 80–81.

ikkal, hanem tanácsaikkal is folyamatosan segítették a kiállítás megfelelő kialakítását. Ebből külön kiemelkedik Ferenczy Ida tevékenysége, aki az Erzsébet szolgálatában eltöltött idő során a királyné ajándékaiból felhalmozott személyes (emlék)tárgyak közül ajánlott fel számos darabot.[31] Ennek eredményeként a kiállítandó anyag közel 100 arcképpel, szoborral, kézirattal és a királyné egyéb használati tárgyaival gyarapodott. A múzeum „legértekesebb" darabját, Erzsébet merényletkor viselt öltözékét[32] szintén egyik udvarhölgye, Sztáray Irma grófnő bocsátotta a múzeum rendelkezésére. Ugyanakkor a magánszemélyek adományai is jelentős tételt képviseltek a gyarapodás során.[33]

A múzeum berendezése, a kiállítás kialakítása

Ferenc József a létrejövő intézmény részére a budavári királyi palotának a Szent Korona őrzését szolgáló helyisége melletti termeit ajánlotta fel.[34] A helyiségekben, melyek a palota mai F épületének északi szárnyában helyezkedtek el, korábban az ún. régi építési iroda működött. A múzeum kialakításakor a termeket a látogatók számára új, a palota többi helyiségétől izolált útvonalon tették megközelíthetővé,[35] a kiállításhoz az *„Oroszlános-kapu jobb oldali gyalogátjárójának árkádja alatt [...] tölgyfaajtó mögött induló márvány Erzsébet-lépcsőn lehetett feljutni"*.[36]

A helyiségek múzeumi célokra való átalakításával,[37] és az ehhez szükséges berendezések elkészítésével Hauszmann Alajost bízták meg. A tervek kidolgozása Ferenczy Ida elképzeléseit követve és a későbbiekben is személyes felügyelete alatt ment végbe az uralkodó instrukcióinak megfelelően. Az egyik szobát a királyné várbéli dolgozószobája alapján enteriőrnek rendezték be,[38] *(1. kép)* míg a másik teremben emléktárgyai nyertek elhelyezést.

---

31 A részletekhez lásd a katalógus leíró lajstromát: *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 19–73.

32 A ruhaderék alatt viselt ingnek, melyen látszanak a szúrás és a vér nyomai, lánya, Mária Valéria gótikus ereklyetartót csináltatott, melyet saját házi kápolnájukban helyeztek el Wallseeben. (Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója 1878–1899. Vál. és sajtó alá rend.: Schad, Martha–Schad, Horst. Bp., 2001. 329. (1899. április 16.))

33 Az adományozók névsorát közli: *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 86–87.

34 A Palota Ferenc József korabeli történetének részletes ismertetéséhez lásd: *Czagány István*: A Budavári Palota és a Szent György téri épületek. Bp., 1966. 76–101.; *Farbaky Péter*: A budai királyi palota a historizmus korában. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 241–266.

35 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), Bécsi Levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Burghauptmannschaft Budapest (továbbiakban I 37.) 3. csom. 206/1908. fol. 246.

36 *Szarka Józsefné*: A Budavári Palotában születtem. Visszaemlékezéseim a XX. századra. Bp., 2006. 63.

37 A palota átépítésekor e helységeket a tervezett magyar udvari kincstár céljaira alakították ki, a terv az udvari körök ellenállásán bukott meg. (Hauszmann Alajos naplója: építész a századfordulón. Összeáll. és jegyzetekkel ellátta: Seidl Ambrus. Bp., 1997. 87.)

38 1907. október 15–20. között került berendezésre.

1. kép

Erzsébet királyné dolgozó szobája az Emlékmúzeumban (1908 után)

Képeslap, Fénynyomda és Grafikai Műintézet, Budapest kiadása

Hauszmann tervei nyomán valósult meg a múzeum rendkívül igényes belsőépítészeti kialakítása,[39] ráadásul az erre szánt költségvetés viszonylag tág keretei arra is lehetőséget biztosítottak, hogy a berendezésnél a korszak legmodernebb muzeológiai előírásait kövessék.[40] Hauszmann rajzai alapján készültek el a budapesti Thék gyárban a múzeum vitrinei és bútorai.[41] A munkálatok során teljesen felújították és átalakították a helyiségeket,[42] melyek további karbantartásáról az uralkodó magyarországi Udvarnagyi Hivatalának kellett gondoskodnia.[43]

A múzeum belsőépítészeti megoldásaiban a gyakorlatban is kipróbálták a korban legkorszerűbbnek ítélt, kiállítási terek kialakításával kapcsolatos (múzeumi) alapelve-

39 Muzeumi és könyvtári értesítő 2. (1908) 52.

40 Valószínűleg beépítve a koncepcióba a Szalay által egy évvel később megjelentetett kötetben lefektetett alapelveket. L. *Szalay Imre*: Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére. Bp., 1909.

41 Az általuk leszállított berendezési tárgyak összesen 5540 koronába kerültek. (MOL I 37 3. csom. fol. 249–251.)

42 Az átalakítási munkálatok nagyszabásúságát, valamint mindenre kiterjedő, aprólékos jellegét mutatják a magyar udvarnagyi hivatalnak benyújtott számlák. (MOL I 37. 3. csom. fol. 236–277.)

43 Az osztályok általános ügykezelése. In: A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete és szolgálati szabályzata. Bp., 1909. 31. (79.§)

ket. Ezek szerint – melyeket Szalay egy év múlva könyvben is lefektetett – *„A kiállítási termek és helyiségek szinét és diszítését illetőleg tartsuk szem előtt, hogy azoknak falai s mennyezete a lehető legegyszerűbben, patron vagy egyéb cifraság elhagyásával, tehát valamely világosabb ú. n. közömbös szinnel legyenek egyszinüre kifestve [...] kerüljük a kiállítási helyiségekben mindent, ami a szemlélőre zavarólag hat vagy figyelmét elvonja. – Ez a szempont olyankor, amidőn mennyezet, faldiszítés, ajtóburkolat s a.t. kiállítási tárgyakat képeznek elesik."*[44]

A munkálatok befejezését követően a Nemzeti Múzeumból 1907. október 21-én átszállították a Várba Erzsébet királyné ereklyetárgyait, megkezdve egyben a tárgyak leltározását is.[45] Míg a múzeum szervezeti alapszabálya életbe nem lépett, a gyűjtemény alapját képező relikviák először – a hivatalos eljárásoknak megfelelően – Szegedy-Maszák Aladár[46] császári-királyi főudvarmesteri meghatalmazott ideiglenes gondozásába kerültek.[47]

Az emlékmúzeum tárgyainak nemzeti tulajdonba vételére hivatalosan 1907. november 30-án, a kormány képviseletében megjelent Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében került sor. Ezt december 12-én újabb átadási ceremónia követte, ekkor Szalay Imre vette át az anyagot a Nemzeti Múzeum számára.[48]

Az átadásra került múzeumi szobák hangulatáról, az ott kialakított atmoszféráról valamelyest képet alkothatunk Cholnoky Viktor nagyon érzékletes, szinte mozgófilmszerű leírása nyomán is: *„A Várpalota második emeletén, kristályüveg ajtó mögött a lovagteremhez hasonló széles csarnok a bejárója a muzeumnak. Nincs benne semmi más, csak egyetlen szobor: az első magyar miniszterelnök lovasszobra. Vele szemben az ajtó, ami a muzeum első termébe vezet. Arisztokratikus nyugalmu falak, fehérség és melegség, remekbe készült tárlók, amelyeknek tetején az üvegmunka remekei csillognak, nagy átlátszóságukban alig láttatják magukat. Az oldaltárlókra ugy borul rá Murano lemeze, olyan bájos hajlással, ami mulhatatlanul az asszonyi lélek gracziájának képzetét kelti az elmerengő nézőben. És hozzáhangolja az egész környezet középpontjához, az oldalfal előtt álló hófehér piedesztálos Erzsébet-szoborhoz."*[49] *(2. kép)*

A múzeum megnyitása

A kiállítás megnyitását megelőzően 1908. január 14-én külön sajtóbemutatóra került sor, melyen Szalay Imre tartott szakvezetést a meghívott újságíróknak.[50] A hivatalos megnyitó egy nappal később, január 15-én zajlott, a királyné rangjának megfelelően a Habsburg-ház Magyarországon élő tagjai,[51] illetve a politikai elit képviseletében megje-

44 *Szalay I.* Tájékoztató i. m. 8.

45 E munkában Fereczy Ida, Pallavicini Edéné, Batthyány Lajosné, Hauszmann Alajos és Szalay Imre vettek részt. (*Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 15.)

46 Kormánytanácsos, továbbá a m. kir. udvarnagyi hivatal vezetője.

47 MNMI Érem- és Régiségtár Iratai 573/907.

48 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 15.

49 *Cholnoky Viktor*: A hazatért királyné. A Hét 1907. november 24. 786–787.

50 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról. Bp., 1909. 123.

51 Mária Annunziata főhercegnő, József főherceg és felesége Auguszta főhercegasszony jelentek meg.

lent miniszterek részvételével.[52] A program a szertartások rendjét követve a királyi várkápolnában celebrált misével vette kezdetét. Apponyi Albert szakminiszter üdvözlő szavai után Kontler apátplébános szentelte fel a múzeum helyiségeit, melyeket ismételten Szalay Imre kalauzolásával tekinthettek meg a társadalmi elit köréből „verbuválódott" megjelentek.[53] A nagyközönség számára azonban csak a délutáni órákban nyitották meg a termeket, ennek ellenére már az első nyitvatartási napon 550 látogatót regisztráltak.[54]

A látogatói nyilvántartások megerősítik azon felvetésünket, hogy a szélesebb nagyközönség körében valóban nagy társadalmi érdeklődés kísérte az intézmény létrejöttét. Ez egyúttal Erzsébet alakjának töretlen népszerűségét is jelzi, még 10 évvel halálát követően is.

Az Emlékmúzeum célját – a királynét övező kultusszal összhangban – a múzeum igazgatója, Szalay Imre fogalmazta meg, leképezve magától értetődően a korszak uralkodó ideológiáját is, vagyis megkonstruálva a Magyarországot mindenekfelett szerető királyné képét, mely politikailag is mindvégig hasznosíthatónak bizonyult: *„látogatóink pedig vigyék magukkal a változatlan kegyelet és hazafiui hálaérzet kiolthatatlan emlékét az iránt, a ki Királyunk magasztos szavai szerint is «**a nemzethez annyi szeretettel viseltetett**»."*[55]

Ferenc József a megnyitót követő első magyarországi uralkodói látogatása során, 1908. szeptember 25-én tekintette meg a kiállítást, gróf Paar szárnysegéd, báró Bron hadsegéd és Roth várkapitány társaságában, megelégedését fejezve ki az őket kísérő Szalay Imrének.[56] Ezt követően több alkalommal is előfordult, hogy magas rangú, prominens vendégek, így 1908-ban Alfonz spanyol király és felesége vagy Krisztina spanyol anyakirályné, valamint Fülöp bolgár cár és felesége, budapesti hivatalos tartózkodásuk során felkeresték a gyűjteményt.[57]

A kiállítás egységei

A korszak muzeológiai gyakorlatának megfelelően tartalmi zsúfoltság és teljességre való törekvés jellemezte az emlékmúzeum kiállítását, melynek fő rendezési elve az intézmény nevében is megfogalmazódott. Előre meghatározott szándékaik szerint Erzsébetet kifejezetten magyar királynéi mivoltában jelenítették meg, ezen belül is külön, kiemelt hangsúlyt helyezve a magyarok és a királyné szinte egyedülálló kapcsolatának bemutatására. A tárgyszimbolika révén sikerült bemutatniuk magyar mítoszának legfőbb alkotóelemeit. A gondos, minden célnak megfelelő szelekcióval biztosították egyidejűleg a „legjobb magyar királyné"-kép továbbélését is, melynek hatását az eredeti tárgyak által

52 Pesti Hirlap 1908. január. 15. 8.

53 Pesti Hirlap 1908. január 16. 12.

54 Az érdeklődés a megnyitást követő fél évben sem csökkent, a látogatószám egy hónap után 21 600 fő volt. Havi bontásban januárban 11 363 fő, míg februárban 12 473-an, márciusban 19 576-an, augusztusban pedig 21 247-en keresték fel az intézményt. (Jelentés 1908. 123.; *Szalay Imre*: Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. Muzeumi és könyvtári értesítő 2. (1908) 7.)

55 *Szalay I.* Az Erzsébet királyné i. m. 1911. 16. Kiemelés az eredetiben.

56 Jelentés 1908. i. m. 123–124.

57 Uo. 124.

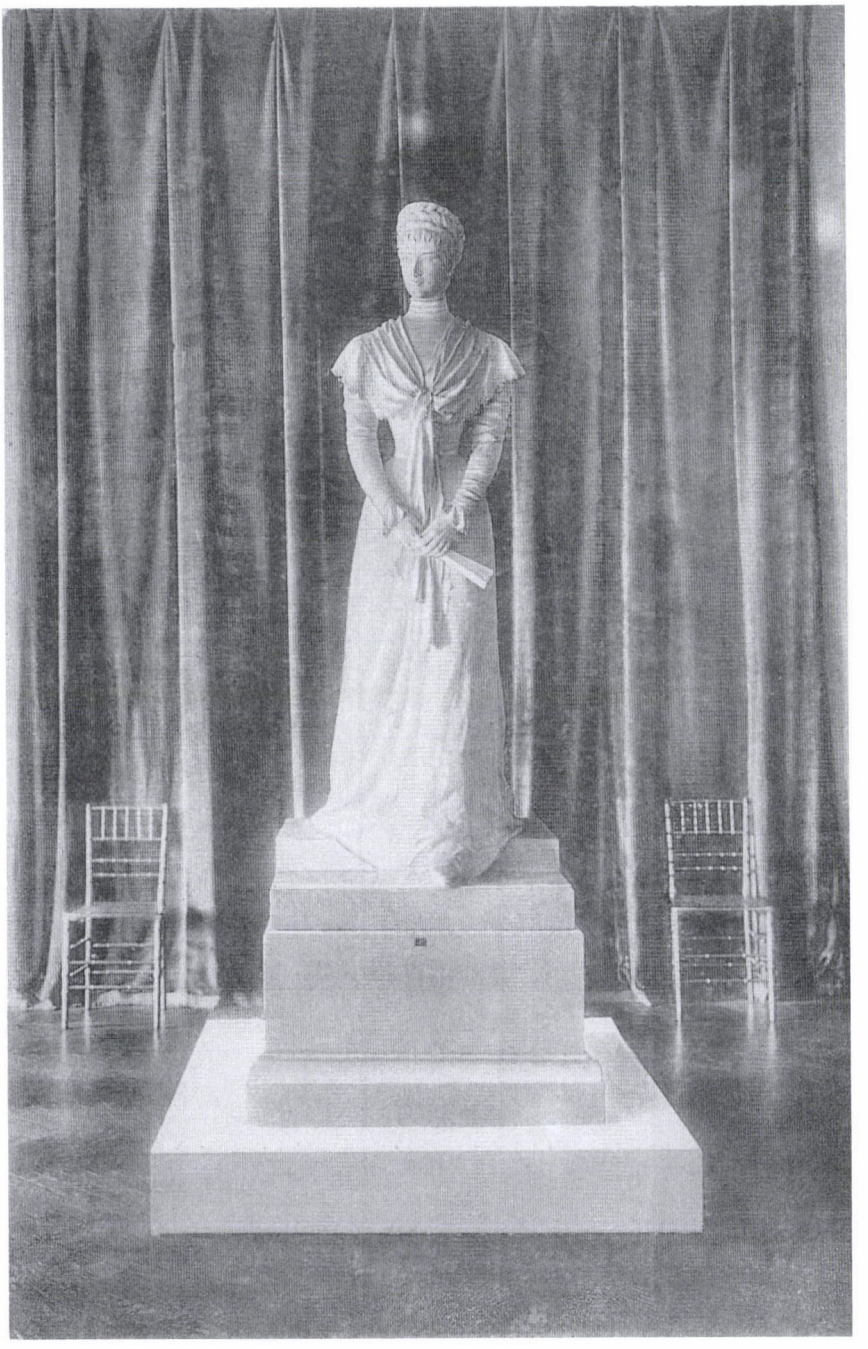

2. kép

Hermann Klotz szobra (1907) az Emlékmúzeumban.

Képeslap, Fénynyomda és Grafikai Műintézet, Budapest kiadása

a valóság illúziójának a felkeltése még inkább fokozta, egyúttal teljes egységében láttatva az alakja köré szőtt „legendát". E jelenség sikeres megvalósítására és a látogatókra tett hatására utalnak az egyik szemlélő elfogultsággal telített sorai is: *„Az a sok szép, amit megirtak már élettörténetéből és az a töméntelen kedves dolog amit róla hallottunk már a tőlünk idősebbektől, azt hittük, hogy glóriafényen keresztül és az évek távoli perspektiváján át merész mérveket öltöttek, pedig most látjuk csak, ha a budavári emlékmuzeum ereklyéiből olvasunk, hogy még mindig keveset mondottak el nekünk – de talán sohasem is lehet eleget."* [58]

A „múzeumi teremben" a királyné életének különböző, magyar kultikus megközelítésből fontos eseményeit idézték meg emléktárgyainak segítségével. A főfalon Hermann Klotz az Örökimádás-templom számára készített szobrának gipsz öntvényét helyezték el,[59] a falakon körben közel 100 képet állítottak ki, melyeken Erzsébet életútjának magyar szempontból is lényeges történéseit lehetett nyomon követni menyasszony korától a koronázáson át utolsó útjáig.[60] A kultusz által kiemelt szerepbe került 1857-es magyarországi körútját magyar művészek által a királyi párnak ez alkalomból átadott festményekkel (1. sz. forgóállvány) és a felkeresett települések ajándékaival mutatták be.[61] *(3., 6. kép)* A királyné magyarok iránti szeretetének érzékeltetésére egy tárlót (3. sz.) szenteltek, melyben magyarul tanulásának fázisait lehetett végigkísérni Erzsébet, Falk Miksa, Eötvös József és Andrássy Gyula kéziratai, könyvei alapján. Kiemelt szerepet kapott II. Vilmoshoz intézett híres távirata,[62] melyet a következő sorokkal zárt: *„drága hazánk iránt kifejezett érzelmek oly jól esnek egy magyarul érző szívnek."* [63]

A magyarok királyné iránti hódolatának és szeretetének megjelenítésére a neki átadott díszalbumokból és feliratokból nyújtottak válogatást (6. sz. tárló), továbbá külön is kiemelésre került – elhelyezése folytán – a kiegyezést, illetve a királyné „jóságát" is szimbolizálni szándékozó, a koronázási ajándékát tartalmazó szekrényke (8. sz. állvány) és azon magyar gyász-díszruhája, melyben a magyar országgyűlés hódolatát fogadta utolsó magyarországi hivatalos szereplése alkalmából (11. sz. szekrény).[64]

---

58 *Horthy Merry*: Erzsébet királyné emlékmuzeum. Budai Hirlap 1913. június 8. 4.

59 A templom építéséhez, illetve a szobor történetéhez lásd: *Vér E. V.* i. m. 112–122.; *Borovi D.* i. m. 92–93.

60 A királyné magyar vonatkozású hivatalos portréiról bővebben: *Borovi D.* i. m. 64–95.

61 Az uralkodópár 1857-es magyarországi tartózkodásának részleteihez lásd: *Manhercz Orsolya*: Ferenc József 1857-es utazása Magyarországon. (Szakdolgozat) Bp., 2005. Kézirat.; valamint ennek egyes elemei speciális, sajtótörténeti szempontú megközelítésben: *Manhercz Orsolya*: Ferenc József 1857-es magyarországi utazása a *Times* hasábjain. Magyar Könyvszemle 125. (2009) 1. sz. 47–65.; *Manhercz Orsolya*: Az 1857-es császári utazás sajtója. In.: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből. Főszerk.: Gergely Jenő. Bp., 2009. 56–75.

62 Erzsébet táviratot küldött a német uralkodónak köszönetül a budai várban 1897. szeptember 21-én tartott pohárköszöntőjéért, melyben a magyarokat méltatta.

63 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 41.

64 Erzsébet ruháihoz lásd: *F. Dózsa Katalin*: A világ legszebb asszonya. In.: Erzsébet a magyarok királynéja. Szerk.: Rácz Árpád. Bp., 2001. 111–114.

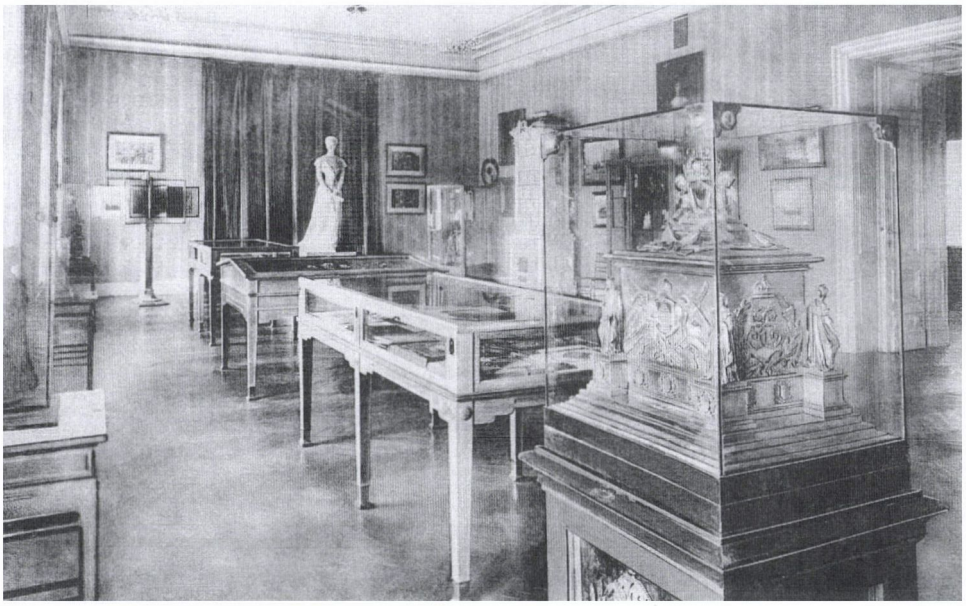

3. kép

A múzeum-terem az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban (1908 után)

Mindennapjainak megidézésére bemutatták néhány ruhadarabját (9. sz. tárló), használati tárgyait (12. sz. szekrény) és lovaglófelszerelését (13. szekrény), utalva ezzel magyarországi tartózkodásainak kedvelt időtöltésére.[65]

Életének fontos eseményeit lehetett nyomon követni az Erzsébet-érmek (4. sz. tárló) és szobrok (12. sz. szekrény) alapján.[66] Halála lehetőséget biztosított a kultuszában korábban is megnyilvánuló szakrális vonulat további erősödésére, a mártír szerepkör „beteljesedésével" – ennek bemutatására külön tárlót szenteltek, amelyben kiállításra került a ravatalán elhelyezett koszorú egy darabkáját őrző medallion, néhány Genfből származó kép,[67] és utolsó éveiben használt tárgyai (10. sz. tárló). Emellett jellegéből adódóan kiemelt szerepet kapott, és ennek megfelelően egy külön vitrinben is került bemutatásra a múzeum legbecsesebb ereklyetárgya: a merényletkor viselt öltözéke (9. sz. tárló).[68]

---

65 A császári család magyarországi mindennapjaihoz lásd az udvartartás egyik tagjának feljegyzéseit: Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei. Ford. és összeáll.: Tolnayné Kiss Mária. Gödöllő, 2009.

66 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 41–68.

67 A genfi tartózkodáshoz, illetve a merénylet részleteihez lásd: *Sztáray Irma*: Erzsébet királyné kíséretében. Bp., 1998.; valamint *Niederhauser Emil*: Merénylet Erzsébet királyné ellen. Bp., 1985.

68 A ruhaderék jelenleg is ki van állítva a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításának Monarchiát bemutató egységében.

A következő helyiséget enteriőrnek alakították ki, megidézve a királyné valamikori írószobáját jellemző atmoszférát. Ez a szoba érzelmi többletet hordozott, lehetőséget nyújtva a látogatóknak arra, hogy beléphessenek Erzsébet várbéli „szentélyébe", vagyis a dolgozószobájába, amely ezt az illúziót Ferenczy Ida irányításával kialakított, részletekbe menően valósághűségre törekvő berendezésével kelthette. *(4. kép)* Bútorait a királyné lakosztályából szállították át,[69] továbbá Mária Valéria ajándékaként itt kapott elhelyezést 219 magyar nyelvű, Erzsébet egykori könyvtárából származó könyv, melyek a királynénak a magyar irodalom és történelem iránti érdeklődését érzékeltették.[70] A könyvszekrény alsó részében a Ferenczy Ida által felajánlott, Erzsébetre vonatkozó újságcikkek, könyvek és képek kerültek kiállításra. A falakat családtagokról készült képek borították.

A harmadik termet, a megnyitást követő évben főként kutatók számára alakították ki. Itt a királynéra vonatkozó irodalmi emlékek és arcképek gyűjteménye nyert elhelyezést.[71] *(5. kép)* Ennek előzménye, hogy 1908-ban Ferenc József – első látogatását követően – a gyarapodó gyűjtemény anyagainak megfelelő elhelyezését biztosítandó, további két helyiséget adott át a múzeum céljaira.[72]

Ennek következményeként 1909-ben a korábban megnyílt kiállítást átrendezték, a múzeumi teremben helyezték el az éremgyűjteményt, valamint egy külön tárlóban a miniatűröket is. Szintén ebben az évben, 1909-ben készült el és került berendezésre a harmadik terem. Ez egyben „átmeneti raktárként" is funkcionált, mivel a korszak múzeumi gyakorlatának megfelelően itt helyezték el az új szerzeményeket az e célra kialakított „speciális" szekrényekben. A terem főfalán időszakonkénti rendszerességgel váltakozva a metszetgyűjtemény egyes darabjai kerültek kiállításra.[73] 1911-ben szintén itt állították fel a debreceni Városi Múzeum igazgatója, Löfkovics Arthur ajándékát, egy Erzsébet személyére vonatkozó képeslapgyűjteményt,[74] mely két, ugyancsak az ajándékozó által felajánlott forgóállványon került bemutatásra.[75]

---

69 Lévén, hogy a gödöllői rezidenciával szemben a Budai Királyi Palotában Erzsébet lakosztálya a halálát követően még hosszú ideig érintetlenül maradt. (Ferenc József levele Schratt Katalinnak. Gödöllő, 1898. október 16. In.: *Hamann, Brigitte*: Kedves Barátném! Ferenc József levelei Schratt Katalinhoz. (Ford.: Kajtár Mária). Bp., 2000. 231.)

70 Például Szalay László, Horváth Mihály, Falk Miksa, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Jósika Miklós és Jókai Mór műveit.

71 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 82–85.

72 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Bp., 1910. 128.

73 Jelentés, 1909. 130.

74 Ennek jellegéhez, illetve egyes darabjaihoz tájékoztatást nyújthat a Gödöllői Kastély Múzeum erre vonatkozó speciális gyűjteménye is: Erzsébet királyné emlékezete a képeslapokon. Szerk.: Hitseker Mária. Bp., 2007.

75 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. Bp., 1912. 128.

4. kép

Erzsébet királyné iróasztala az Emlékmúzeumban (1908 után)

Képeslap, Fénynyomda és Grafikai Műintézet, Budapest kiadása

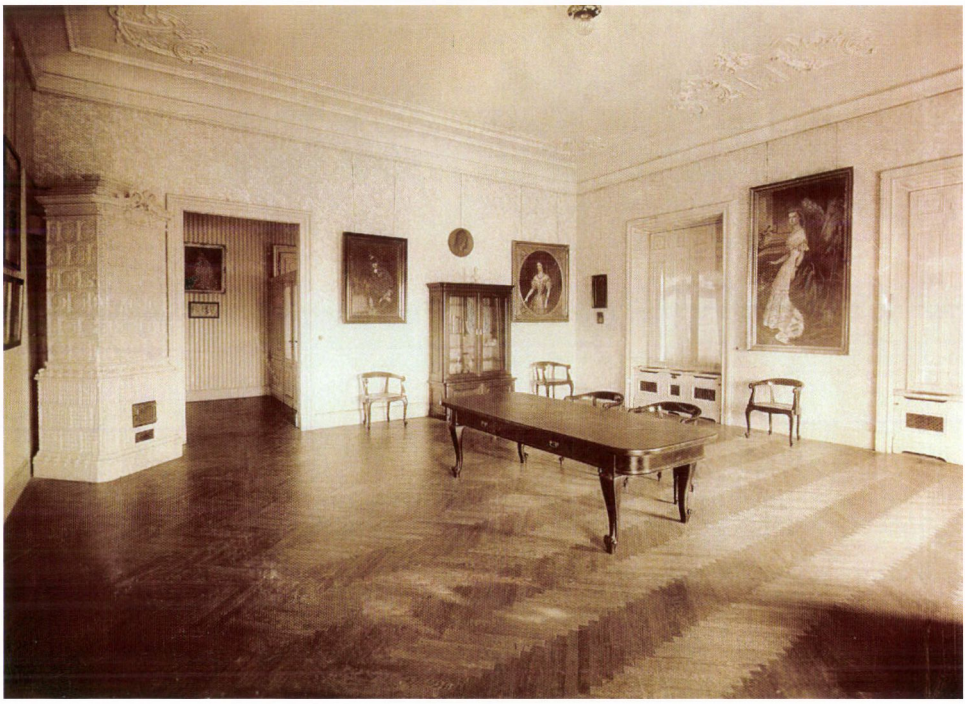

5. kép

A kutató-terem az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban (1909 után)

Az ilyenformán kialakított kiállítási tér – megvalósítva a kiállítást rendezők előzetesen már igen karakteresen megfogalmazott álláspontját – az egyes kissé elfogultnak ható beszámolók tanúsága szerint jelentős érzelmi hatást tudott kiváltani a látogatókból. Ennek egyik jellemző megnyilvánulása a következő levélrészlet, amely rávilágít arra is, hogy eredeti összefüggésükből kiemelt anyagokat a súlypontok áthelyezésével milyen módon lehet muzeológiailag is rendkívül jól hasznosítani egy adott koncepció szolgálatában: *„...a tárgyakat a valóságban és az illusztrált katalógus által már ösmertem. Annál inkább elérzékenyített és főleg azon érzés és gondolat kerekedett felül, hogy: ennyi maradt azon nagy, dicső, jó és magasztos, szellemes Királyné után, aki egy egész világot meg tudott volna hódítani és, akinek mi magyarok mindent köszönhetünk! Engem persze semmi sem érdekelt annyira, mint azon szekrény a keze írásával! És miket írt ő maga a magyarokhoz való vonzalmáról! – Ha elgondolom, hogy ez mind a jövő generációval elveszette volna értékét, ha magántulajdonban marad, akkor látja az ember csak át, minő érdem volt ezeket megmenteni..."*[76]

76 Kornis Mária grófnő (Mária Valéria főhercegnő udvarhölgye) levele Ferenczy Idának [Farkas Hagyaték]. Idézi: *F. Dózsa Katalin*: Erzsébet királyné ereklyéinek története. In: Erzsébet, a magyarok királynéja. (Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 1992. május 18–1993. január 15.) Összeáll.: F. Dózsa Katalin. Bp., 1992. 27–28.

1. táblázat: éves látogatószám (1908–1912)

Év	Éves látogatottság		
	EKEM	MNM Ingyenes	Fizető
1908	10 0564 fő [77]	47 6745	828[78]
1909	61 213 [79]	513 963	795 [80]
1910	52 193 [81]	65 3339	922 [82]
1911	62 040 [83]	69 6654	776 [84]
1912	72 893 [85]	51 4312	ismeretlen [86]

A múzeum gyűjteményei, részei

A múzeum alapítólevelének Ferenc József 1907. november 14-én a magyar miniszterelnökhöz, Wekerle Sándorhoz írt leirata tekinthető, melyben lefektette a múzeum szervezeti alapjait.[87] A gyűjteményt a Nemzeti Múzeum részeként határozta meg, felügyeletét a vallás- és közoktatásügyi miniszter igazgatása alá helyezve. Hangsúlyozta a nyilvánosság fontosságát is, rendelkezése értelmében a királynéra vonatkozó egyesített emlékanyagot *„megtekintés végett a közönségnek hozzáférhetővé"*[88] kell tenni. Kezelési költsé-

77 Jelentés 1908. i. m. 123.

78 Uo. 5–6.

79 Jelentés 1909. i. m. 130.

80 Uo. 7.

81 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. Bp., 1911. 129.

82 Uo. 5–6.

83 Jelentés 1911. i. m. 128–129.

84 Uo. 6.

85 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról. Bp., 1913. 142.

86 Uo. 6–7.

87 Az intézmény működéséhez, szervezeti fel építéséhez lásd: A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete i. m.

88 Budapesti Közlöny 1907. november 17. Nr. 263. 1.

geinek fedezésére az uralkodó udvartartására fordított pénzből kell évi meghatározott összeget kiutalni,[89] a fölöslegből pedig a múzeum céljait szolgáló alapot létesíteni.

A magyarországi udvarnagy feladatkörébe utalta a helyiségek karbantartását, a javadalmazás felhasználásának ellenőrzését, illetve a múzeumi látogatási rend szabályozását.[90] A múzeum gyűjtőkörét a következőképp jelölte ki: *„...felveendők a jövőben is azon felajánlandó tárgyak, melyek Istenben nyugvó Nőmhöz valamely vonatkozásban állottak és melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter az átvételre alkalmasnak talál."*[91]

Az intézmény 3 nagyobb gyűjteményi egységből állt, mely további részekre tagolódott. A három nagy csoportot a metszet-, az érem és a nyomtatványgyűjtemény alkotta, lévén a múzeum egyik fő feladataként szerepelt, hogy lehetőség szerint teljességre törekedve kell összegyűjteni a királynéról készült ábrázolásokat[92] és a nyomatásban róla megjelent írásokat.[93] Ezeket, mintegy kutatószolgálatot is működtetve, a kutatók számára is hozzáférhetővé tervezték tenni.[94] Ennek megvalósítására Ferenc József külön pénzösszeget ajánlott fel,[95] melyből biztosítható volt a lefektetett gyűjtőköri elveket követve a korábban összegyűjtött anyag további kiegészítése.[96] Ekkor rendelte el a múzeumot alkotó két terem melletti helyiségek átengedését is, így 1908 második felében még egy terem és egy előszoba került múzeumi használatba a harmadik gyűjteményegység elhelyezésére.[97]

A gyűjtemény gyarapodása 1918-ig

Az Emlékmúzeum megnyitását követően, a korábban már ismertetett módon, meghatározták az intézmény gyűjtőkörét is: *„boldogult Királynénknak életében a sokszorosító művészetek útján készült arczképei, valamint olaj- s vízfestményei és a grafikai művészet egyéb ágaiban előállított arczképei, továbbá mindamaz érmek, a melyek megdicsőült Királynénkat akár képben, akár írásban megörökítik, végül a királynéra vonatkozó irodalom termékei összegyűjtessenek."*[98] E meghatározott törekvések szinkronban álltak a muzeológia ekkorra már kiforrott gyűjteményi szerepkörében megjelenő alapelvekkel, melyeket Szalay külön is ismertetett egyik munkájában: *„A múzeumok tehát manapság nemcsak a tudományágakat fejlesztik s ápolják a hazafias érzést, hanem a közvagyonosodás előmozdításában is fontos ténye-*

---

89 A civillista felhasználásának lehetőségeihez l.: *Galántai József*: A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák-Magyar Dualizmus 1867–1918. Bp., 1985. 91–94.

90 A múzeum télen 9–12.30 és 15–16 óráig, nyáron 16.30-ig, míg vasárnap és ünnepnapokon 9–12.30-ig volt nyitva. Közli: Pesti Hirlap 1908. január 17. 9.

91 Budapesti Közlöny 1907. november 17. Nr. 263. 1.

92 Festmény, rajz, metszet, karc, szobor, érem, plakett stb.

93 Könyvek, füzetek, hírlapok, nyomtatványok, kották stb.

94 Jelentés 1908. i. m. 124.

95 Első látogatása során 1908. szeptember 25-én.

96 Jelentés 1908. i. m. 124.

97 Jelentés, 1909. i. m. 128.

98 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 3.

zők. Eme czélt azonban csakis rendszeres gyűjtés és felállítás segélyével érhetjük el. Ami a gyűjtést illeti, óvakodnunk kell mindenekelőtt attól, hogy válogatás nélkül, mindent összeszedjünk a múzeum számára. Az ily módon összehordott lom közmívelődési szempontból semmi hasznot sem hajt, legfeljebb csak a gyüjtemény tudományos színvonalát és szépségét szállítja le."[99]

Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum működésének Ferenc József-i korba eső szakaszában, tekintettel a kiváló anyagi lehetőségekre a gyűjtemény gyarapodását főként a vásárlások határozták meg. Kivételt ez alól a múzeum megnyitása előtti időszak jelent. Kezdetben emellett természetesen továbbra is jelentős tételt képviseltek az adományozások. Az évek múltával aztán egyre nehezebbé vált a gyűjtemény kiegészítése és prominens darabok beszerzése.

Vásárlások esetén, a királyné kultuszának egyik „káros" következményeként, kiemelten fontosnak minősítették a műtárgyak eredetiségének megállapítását, illetve azt, valóban Erzsébet személyéhez köthetők-e. A hitelesnek ítélt darabokat 300 koronáig az igazgató saját felelősségére vásárolhatta meg, míg az ennél magasabb tételek esetében ki kellett kérniük az uralkodó magyarországi udvarnagyának előzetes jóváhagyását, vitatott esetekben a vallás- és közoktatási miniszterre hárult a döntés.[100]

1908-ban 593 műtárggyal gyarapodott a múzeum állománya.[101] Külön kiemelendő Franz Russ Erzsébet királynét ábrázoló festménye,[102] melyet Andrássy Dénes adományozott a múzeumnak.[103] 1909-ben 176 tétellel bővült a gyűjtemény.[104] Külön megemlíthető Strecker Erzsébet királyné lovaglóruhában című festménye 1873-ból, továbbá Réthy Károlyné hagyatéka[105] az eljegyzésére vonatkozó kézirata,[106] Wagner Sándor 1867-es, Erzsébet-képéhez készült portrétanulmánya,[107] illetve Franz Russ Erzsébetről készített olajfestménye (1859).[108]

---

99 *Szalay I.* Tájékoztató i. m. 2.

100 Az osztályok általános ügykezelése. In: A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete i. m. 31. (81.§)

101 Ebből 490 darab vásárlás, míg 94 tétel ajándékozás útján, 9 pedig hivatalos letétként került a gyűjteménybe. Ezek tárgyi megoszlása a következőképpen alakult: ereklyetárgy 2 db, kép 233 db, érem 138 db, nyomtatvány 95 db, szobor 2 db, kézirat 9 db, fénykép 113 db, egyéb 1 db. Az ajándékozók részletes névsorát közli: Jelentés, 1908. i. m. 124–125.

102 A kép keletkezéstörténetéhez lásd: *Borovi D.* i. m. 65–66.

103 Jelentés, 1908. i. m. 125.

104 Ebből vásárlás 98 db, ajándék 41 db, hivatalos letét 1 db, és hagyaték 36 db. Ezek tárgyi megoszlása ereklyetárgy 1 db, kép 102 db, érem 27 db, nyomtatvány 19 db, szobor 10 db, fénykép 11 db, egyéb emléktárgy 6 db. Jelentés, 1909. i. m. 129–130.

105 Képek (25 db), szobrok (8 db), illetve egyéb Erzsébet királynéra vonatkozó tárgyak (3 db) nagyobb gyűjteményét jelentette, mely „Néhai Réthy Károlyné, Baron Róza hagyatéka" címen került a múzeum állományába.

106 Ludovika hercegnő távirata férjének Miksa hercegnek, melyben értesíti Erzsébet Ferenc Józseffel történt eljegyzéséről.

107 *Borovi D.* i. m. 70–72.

108 Jelentés, 1909. i. m. 128–129.

1910-ben 267 tétel gyarapodást jegyeztek be.[109] Ekkor került a gyűjteménybe a Zala György által készített, a bécsi Kapucinusok kriptájában felállított síremlék létrehozására vonatkozó iratanyag,[110] melyet a bizottság egyik tagja, Emőkei Emich Gusztávné adott át a múzeumnak örök letét formájában. További fontos tételként említendő Mörthal báró levele (Bécs, 1864. január 13.) Török Jánosnak, a Pesti Hirnök szerkesztőjének, melyben előfizeti a lapot Erzsébet császárné számára,[111] illetve a kultusz szempontjából jelentősnek minősíthető Hegedüs István Széchenyi galambja című költeményének kézirata is.[112]

1911-ben a gyűjtemény anyaga már csak 140 tétellel növekedett.[113] Az éves gyarapodásból kiemelkedik a F. Wolff-féle színezett kőnyomat,[114] a Franz Schrotzberg-féle Erzsébet arckép akvarellmásolata,[115] továbbá az Erzsébet királyné emlékkápolna tervrajza és az oltárképről készült fénykép,[116] valamint egy kb. 1200 képeslapot magában foglaló gyűjteményt.[117] Ez utóbbi a következő tematikai egységekre bomlott: Erzsébet királyné arcképei, emlékszobrai, tartózkodási helyei, és a róla elnevezett közterületek. A képeslapok két, a kollekció megfelelő bemutatását lehetővé tévő tárlóval került átadásra,[118] melynek következtében a kiállítótérben elhelyezett anyagok átstrukturálásra kerültek.

1912-ben már összesen csak 8 tételnyi ajándékkal gazdagodott a múzeum állománya, melyből jól rekonstruálható az a tendencia, hogy az ajándékozott tárgyak számának folyamatos csökkenésével egyre inkább a vásárlás kezdett dominálni a gyűjtemény anyagainak kiegészítése során. A gyarapodás mértéke ebben az évben jelentősen visszaesik, 86 tételre.[119]

A világháború alatt a gyűjteményt csupán néhány metszettel tudták bővíteni, emellett a háborús helyzet további súlyos következményekkel járt a múzeum történetében is, mivel az állomány korábbi szisztematikus gyarapodása megakadt, majd 1916-ot követően sem állt helyre, miután financiális okokból vásárlás már nem történt.[120]

---

109 Ebből 104 db vásárlás, 14 db ajándék, 149 db örök letét formájában került a múzeumba. Ezek tárgyi megoszlása: 81 db kép, 14 db érme, 13 db nyomtatvány, 3 db szobor, 151 db kézirat, 4 db fénykép, 1 db egyéb emléktárgy. Jelentés, 1910. i. m. 130.

110 E kezdeményezésről részletesebben: *Vér E. V.* i. m. 105–111.

111 Radó Antal ajándéka.

112 A vers a Kisfaludy Társaság egyik ülésén került felolvasásra. Jelentés, 1910. i. m. 129.

113 Ebből 1 db ereklyetárgy, 88 db kép, 11 db érme, 25 db nyomtatvány, 2 db szobor (domormű), 2 db kézirat, 5 db fénykép, 6 db egyéb emléktárgy volt. Jelentés, 1911. i. m. 128.

114 Hg. Esterházy Antal Miklósné Andrássy Irma grófnő ajándéka.

115 Ferenczy Ida felajánlása.

116 Festetics Mária adománya.

117 Löfkovits Arthurnak, a debreceni Városi Múzeum igazgatójának gyűjtése.

118 Jelentés, 1911. i. m. 128.

119 Ez tárgyi felbontásban 59 db képet, 14 db érmet, 11 db nyomtatványt, 1db kéziratot, 1db egyéb emléktárgyat jelentett. Jelentés, 1912. i. m. 142.

120 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről. Bp., 1926. 69.

A múzeum története 1943-ig

Az Emlékmúzeumot Szalay Imre megbízásából Isoz Kálmán kezelte 1914. augusztusi bevonulásáig, ezt követően e munkakört a másodtitkár végezte.[121] A háború alatt – a korábban már ismertetett módon – a lehetőségekhez képest ugyan folyamatosan bővült a gyűjtemény,[122] azonban az ezt követő politikai változások hatására, az udvartartási hozzájárulás elmaradásának következményeként lényegében a működési költségeket is alig tudták fedezni a rendelkezésükre álló javadalomból.[123]

Szerencsének tekinthető, hogy a forradalmak során a múzeum nem szenvedett károsodást. A háborút követően először csak a kormányzó, Horthy Miklós és meghívottai, illetve külföldi megbízottak és magas rangú katonai vezetők számára nyitották meg a gyűjteményt.[124]

1922-ben a királyi palota látogathatóvá tételével[125] – melyet azonban csak vezetés mellett lehetett megtekinteni – az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum a korábbi nyitvatartási idővel ismételten megnyílt.[126] Egyes források szerint új helyszínen,[127] a Királyi Vár Múzeuma mellett rendezték be ismét,[128] a jelenlegi D épületszárny Dunára néző földszinti helységeiben.[129]

A döntést valószínűleg az indokolta,[130] hogy a Horthy-korszakban az államigazgatással és a kormányzói családdal kapcsolatos események a mai F épületbe helyeződtek át,[131] mert itt kaptak helyet a magánlakosztályok, a Kormányzóság hivatali helységei,

---

121 Isoz Kálmán jelentése a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának (Budapest, 1940. június 25.) MOL Miniszterelnökség Országos Magyar Gyűjteményegyetem MNM Tanácsának iratai (továbbiakban K 726) K 726-1940-150. 50. csom. fol. 2.

122 Jelentés, 1913–1923. i. m. 69–70.

123 MOL K 726-1940-150. 50. csom. fol. 2.

124 Jelentés, 1913–1923. i. m. 69. *„Maga a királyi palota két hatalmas szárnyra oszlik: a dunai oldalon futó impozáns palotasorra [...], továbbá a nyugat felé néző krisztinavárosi szárnyra. Az utóbbi rész ez idő szerint nincs nyitva a közönség számára, mert azt a kormányzói lakosztály és hivatalok foglalják le."* Királyi Palota Budapesten. Bp., é.n. 13.

125 Jelentés, 1913–1923. i. m. 69.

126 Helyén valószínűleg szárnysegédi szobák lettek kialakítva. MOL Államfői Hivatalok Levéltára, Várkapitányság K 24 (továbbiakban K 24) 1. csom. 16/1941. fol. 696–699.

127 Az iratanyag töredékességéből következően a kutatás jelenlegi állása szerint még nem lehet bizonyosan megállapítani, hogy valóban megvalósult volna az Intézmény áthelyezése, vagy csak terv szintjén vetődött fel.

128 Az Udvarnagyi Hivatallal történt megegyezés következtében. (MOL K 726-1940-150. 50. csom. fol. 2.)

129 *Kókay György*: Dokumentumok a Budai Vár 1945. évi ostromáról. Tanulmányok Budapest Múltjából 26. (1997) 247.

130 A kérdés tisztázása további kutatásokat igényel.

131 A monarchia idején a Palota reprezentációs helyszínként való használatához lásd: *Vér Eszter Virág*: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916.). Az udvari bálok és fogadások. In.: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből. Főszerk.: Gergely Jenő. Bp., 2009. 92–114.

az ezekhez kapcsolódó reprezentatív helységek, továbbá a szolgálati lakások és a testőrségi hivatalok.[132] A szakmai munkálatokat Hóman Bálint megbízásából ismét Isoz Kálmán végezte el, a szűkös anyagi lehetőségekre tekintettel díjazás nélkül.[133]

A korábban ingyenesen látogatható kiállítás újbóli megnyitásával valószínűleg „fizetőssé" vált, a korszakban Belépődíj Alapot hoztak létre, melybe a Várkapitányság havonta befizette a múzeumból, illetve a termekből befolyó összegeket.[134] Az emlékmúzeum bizonyos rendkívüli alkalmakkor, így a Szent István héten kedvezményesen volt látogatható, azonban a palota többi intézményével ellentétben augusztus 20-án zárva volt.[135] Külön pénztár működött, a múzeumban két alkalmazott dolgozott.[136]A múzeum látogatási rendje hétköznapokon 9.00–16.00 vasár- és ünnepnapokon 9.00–14.00 között alakult. A belépőjegyek felnőtteknek P. 0.30, iskolás gyermekeknek P. 0.10 voltak.[137] A pénztár együtt árulta a jegyeket a palota termeihez és az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumhoz.[138]

A felmerült nehézségek ellenére a gyűjtemény tovább gyarapodott. 1922-ben több jelentős tárgy is került ajándékozás útján a múzeum tulajdonába, így Koppay József Erzsébet királynét egészalakosan ábrázoló festménye,[139] Festetics Mária jóvoltából. Emellett Ferenczy Ida saját gyűjteményéből ismételten több fontos tárgyat engedett át az intézménynek, közöttük Wilhelm Richter Erzsébetről készült miniatűr arcképét,[140] továbbá Benczúr Gyulának a királynét ábrázoló olajfestményét.[141] Erzsébet unokája[142] és leánya, Mária Valéria közösen ajánlotta fel az 1. honvéd gyalogezred zászlószentelésre készített plakettjét, illetve gyűrűjét, melyet Erzsébet királynénak ajándékoztak emlékül, továbbá két eredeti tusképet a Viribus Unitis Albumból.[143]

A következő évben, 1923-ban a legjelentősebb adomány ismét az egyik udvarhölgyhöz kötődik: Festetics Mária további 36 személyes vonatkozású emléktárgyat adott át a múzeumnak.[144] Ezt követően nagy jelentőséggel bírt, hogy 1940-ben Gábel Gyula iratanyagát örökösei felajánlották Hóman Bálintnak valamely közgyűjteményben való megőrzés céljából,[145] s a kézirat végül a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatótanácsá-

---

132 *Szarka J.* i. m. 24–25.

133 MOL K 726-1940-150. 50. csom. fol. 2.

134 MOL K 24 1. csom. 1/1941. fol. 1–206.

135 MOL K 24. 2. csom. 384/1941. fol. 726.

136 MOL K 24 2. csom. 384/1941. fol. 729.

137 MOL K 24 2. csom. 452/1941. fol. 904.

138 MOL K 24 2. csom. 564/1941. fol. 1235.

139 A kép keletkezéstörténetéhez lásd: *Borovi D.* i. m. 90–91.

140 Jelentés, 1913–1923. i. m. 69–70.

141 *Borovi D.* i. m. 88.

142 Rudolf trónörökös leánya Erzsébet Mária, ekkor már herceg Windischgraetz Ottóné. Életútjának rövid áttekintéséhez lásd: Habsburg Lexikon. Szerk.: Hamann, Brigitte. Bp., 1990. 88–89.

143 Jelentés, 1913–1923. i. m. 69–70.

144 Uo. 70.

145 MOL K 726-1940-150. (15786/1940. III. sz.) fol. 4–5.

nak döntése alapján került az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumba.[146] Ellenben fontos kiemelni, hogy az Erzsébet királyné emlékműpályázat anyaga nem került a gyűjtemény állományába,[147] s ennek következtében a pályázati anyagok szétszóródtak.

Érdekes megemlékezni egy egyedi esetről is, mely egyúttal illusztrálja azt a bürokratikus rendszert is, mely az intézményt jellemezte. Damkó József szerette volna átadni a múzeum részére Erzsébet királynét ábrázoló szobrát,[148] s ezt Miklai úr közbenjárásával jelentette a múzeumnak, amely ez idő tájt éppen átrendezés alatt állt. A művész kérésére át is kellett volna szállítani az alkotást várbazári műterméből.[149] Megkeresésére nem érkezett válasz, így a felajánlásával ismételten megkereste a Várkapitányságot, amely az ügyet az e tekintetben illetékes szakmai vezetőhöz, az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum igazgatójához (aki emellett a zeneművészeti főiskolán is dolgozott), Isoz Kálmánhoz irányította (válasza ismeretlen). Az ő beleegyezését követően válhatott lehetségessé a Várkapitányság intézkedése a szállításról és elhelyezésről.[150]

A kiállítás 1930-as évekbeli állapotáról, annak akkorra állandóságának következtében (muzeológiailag) már túlhaladott voltáról, valószínűsíthető „lelakottságáról" – ekkor már 26 évvel vagyunk a megnyitása után – Török Sándor 1934-es múzeumlátogatásának élményeit összegző írásából is (valósághoz közeli) képet alkothatunk. A látogatókra tett érzelmi hatása azonban – az elfogultság figyelembevételével – továbbra is vitathatatlan: *„A kis muzeum három zsufolt terem. A harmadikban valamit rendeznek, s ideiglenesen bezárták. A két terem tele van látogatóval! A szekrények előtt könnyekig meghatott emberek álldogálnak, az asztalok felett szipogva sillabízálják a kéziratokat, a szobrok és fényképek alatt áhitattal magyaráznak egymásnak. Egy félhangos szó sem esik, mindenki suttog. A falakon képek özöne, s bennük egy letünt világ. A királyné, amint tenyeréből eteti lovát, egy falkavadászat után; fogadja a német császári párt; mint kislány, a családjával; színes kis miniatürök, azután a koronázás, a millenium; séta Ferenc Józseffel Schönbrunnban – a királyné elől egy lépéssel, Ferenc József civilben, összehajtogatott esernyő a jobbkezében, balkezét hátra rakja. Képek, képek, ötven, hatvan, száz meg száz..."*[151]

Az intézmény Horthy-kori történetének nélkülözhetetlen forrásai az útikönyvek is,[152] melyekből szintén megerősítést nyer az a tény, hogy a korábbi kiállítási egységek változatlan formában való megőrzésére törekedtek, lehetőségeikhez mérten az állomány

146 MOL K 726-1940-150. (15786/1940. III. sz.) fol. 6.

147 A pályázat részleteihez lásd: *Farkas Zsuzsanna*: Az Erzsébet-emlékműpályázat. In.: Városi Helytörténeti Gyűjtemény kiállítása Erzsébet királyné születésének 150. évfordulójára. Gödöllő, 1987. 16–29.; *Borovi D.* i. m. 96–119.; valamint *Vér E. V.* Erzsébet királyné i. m. 77–86.

148 Damkó József levele a Kir. Várkapitányság vezetőjéhez (Budapest, 1943. június 5.) MOL K 24. 6. csom. 314./Vk. 1943. fol. 337.

149 MOL K 24. 6. csom. 314./Vk. 1943. fol. 337.

150 MOL K 24. 6. csom. 314./Vk. 1943. fol. 336.

151 *Török Sándor*: Erzsébet királyné a budai várban. Magyarság 1934. december 28. 7.

152 *Thirring Gusztáv*: Budapest részletes kalauza. A Magyar Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetségének hiv. útmutatója. Bp., 1926. 129–130.

romlásának megakadályozásával.[153] Ezek alapján jól rekonstruálható az a statikusság, ami a kiállítást jellemezte a két világháború között. Ez egyfelől a gyűjtemény gyarapodásának korlátozott lehetőségeiből, másrészt a szűkös anyagi helyzetből következett. Ennek eredményeként lényegében tovább éltek a Szalay által kialakított keretek. Nem jelentett változást a múzeum életében a Gyűjtényegyetem létrehozása 1934-ben, amelybe a Magyar Nemzeti Múzeumot is betagolták.[154]

Műtárgyvédelem

A kiállítás kialakításakor, tekintettel a kiváló anyagi lehetőségekre, a kor színvonalának megfelelően gondoskodtak a kiállított anyag védelméről. Az ekkor kialakított egységek működtek tovább lényegében a Horthy-korszakban is, egy-két változástól eltekintve. A korábban funkcionáló cserépkályhákat lecserélték, és a megfelelő hőmérsékletet a két háború között már központi fűtéssel biztosították.[155] A műtárgyak állagának megóvása érdekében a fűtőtestek fölé feladatuknak tartották *„melegségterelők szerelését is, hogy [...] a képeknek elkormosodása és elpiszkolódása megakadályozható legyen."*[156] E munkálatokat, tekintettel az anyagi korlátokra, végül „házon belül" kénytelenek megoldani, fehérre mázolt kovácsoltvas lámpára szerelt, speciálisan csiszolt üveglapok segítségével.[157]

Ehhez kapcsolódóan fontos kiemelni a biológiai kártevők elleni védelmet is, mely összefüggésben volt a palota működésével. Az épületegyüttes szokásos éves féregtelenítése során a többi helyiséggel együtt a múzeumi termek is sorra kerültek. A munkát a Sulfurit féregtelenítő vállalat végezte el.[158]

Szintén a műtárgyak védelmét szolgálta a másolatok készítésének szigorú szabályozása is. A műtárgyakról tervezett reprodukciókat, így a fényképeket is – azok tudományos célokra való felhasználását is beleértve – a Királyi Várkapitányságtól kellett kérvényezni, s elkészülésüket csak szakfelügyelet mellett, vagyis a királyi várkapitányság egyik kijelölt alkalmazottja jelenlétében engedélyezték.[159]

---

153 A kiállítás számtalan papíralapú anyagot tartalmazott, melyek eredetiben való kiállítása a mai technikai körülmények között is csak számos óvintézkedés keretében (pl. vitrinek speciális kiképzése) valósítható meg, míg akkoriban magától értetődően e feltételek nem állhattak rendelkezésükre.

154 Az intézményen belüli szerkezeti változásokhoz l: *Fejős Imre–Korek József*: A Magyar Nemzeti Múzeum története. Bp., é.n. 29.; A Magyar Nemzeti Múzeum szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályzata. Bp., 1936.

155 MOL K 24 7. csom. 598./Vk. 1943. fol. 349–350.

156 MOL K 24 7. csom. 598./Vk. 1943. fol. 349.

157 MOL K 24 7. csom. 598./Vk. 1943. fol. 349–350.

158 MOL K 24 8. csom. 50./Vk. 1944. fol. 49–61.

159 MOL K 24 2. csom. 364/1941. fol. 674.

Személyzete és működési szabályzata

A gyűjtemény jogilag a Magyar Nemzeti Múzeum egyik részlege volt (a Könyvtár, Régiségtár-Éremtár, Állattár, Növénytár, Ásvány-Őslénytár, Néprajzitár mellett), ennek értelmében a tárgyegyüttes a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát képezte és a szakmai felügyeletet ez esetben is a vallás- és közoktatási miniszter gyakorolta.[160] E helyzetet tovább bonyolította a következő szinten érvényben lévő „kettős felügyelet" is, hiszen: az *„EKEM közvetlenül az igazgató alá tartozik és az Udvarnagyi Hivatal pontosan körül nem irt – kölcsönös jóakarattal kezelt – fennhatósága alatt kezeltetik."*[161] A múzeumot érintő szakmai kérdésekben magától értetődően a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, illetve az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum igazgatója, Isoz Kálmán döntött. Ezzel szemben a Várkapitányság hatáskörébe a működtetésre vonatkozó, főként gyakorlati jellegű ügyek tartoztak.[162]

Az intézmény vezetői mellett, a múzeum további dolgozói között a rendre felügyelő személyzetet alkotó két múzeumi szolga, egy lakáj, valamint a kirendelt koronaőrök szerepeltek.[163] A múzeumi szolgát maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának javaslata alapján. Külön meghatározva, hogy jogilag *„a Magyar Nemzeti Múzeum szolgáinak állományába tartozik, illetményeit az állampénztárból húzza, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának fegyelmi hatósága alá tartozik és a magyar nemzeti múzeumi szolgaszemélyzet egyenruháját viseli."*[164]

Ezt tovább bonyolította, hogy fegyelmi szempontból a királyi várpalotában szolgáló személyzetre vonatkozó szabályzat is érvényben volt a múzeumi alkalmazottakra.[165] Az esetleges felmerülő vétségeket a királyi várkapitánynak jelentésben kellett közölni az anyaintézménnyel, a Magyar Nemzeti Múzeummal.[166] A Várkapitányságon dolgozó altisztek, így (valószínűleg) a múzeumi alkalmazottak is szolgálati ruhát viseltek, melyet külön szabályoztak.[167]

A múzeum személyi állományába tartozott továbbá – a Nemzeti Múzeum által folyósított napidíjban részesülve munkájáért – az emlékmúzeum felvigyázónője és teremőre, akiknek munkaköri leírásuk szerint együttal gondoskodniuk kellett a tisztaság fenntartásáról, a fűtésről és az egyéb működési szükségletekről is.[168] A felvigyázónői tisztséget Joanelli Laura látta el egészen 1944-ig,[169] I. osztályú altiszti fizetési kategóriába

160 Az osztályok általános ügykezelése. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete i. m. 31. (78.§)

161 MOL K 726-1940-150 50. csom. fol. 2.

162 MOL K 24 6. csom. 314./Vk. 1943. fol. 336.

163 Pesti Hirlap 1908. január 17. 9.

164 Az osztályok általános ügykezelése. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete i. m. 32. *(83.§)*

165 A Királyi Várkapitányság Munkarendje MOL K 24 1. csom. 111./Vk. 1941. fol. 1028–1036.

166 Az osztályok általános ügykezelése. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete i. m. 32. (84.§)

167 MOL K 24 6. csom. 345./Vk. 1943. fol. 437–440.

168 Uo.

169 MOL K 24 8. csom. 473./Vk. 1944. fol. 954.

6. kép

A múzeum-terem az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban (1908 után)

sorolva.[170] Személyére így emlékezett a múzeum egyik visszatérő, akkor még gyermek látogatója: *„A múzeumra felügyelő néni [...] Finom modora, öltözéke beleillett a múzeum légkörébe. Átszellemülten mesélt nekem a királynéról"*.[171]

A múzeum költségvetése

A múzeum anyagi alapjait Ferenc József vetette meg, rendelkezésében utasítást adva arra, hogy a magyarországi udvartartás fedezetére szolgáló összegekből évente 5000 koronát adjanak a működési költségek biztosítására, melyet negyedéves részletekben fizet be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Nemzeti Múzeum számára. A múzeum költségvetését és elszámolásait a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának vizsgálat céljából fel kellett terjesztenie az uralkodó magyarországi udvarnagyához, aki észrevételeivel együtt továbbította azt az illetékes Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. A rendelkezésükre bocsátott évi pénzösszeg fel nem használt részéből egy alapot kellett létesíteni, mely a múzeum céljait szolgálta, felügyeletét ugyancsak az illetékes miniszter látta el.[172]

Ferenc József 1908-ban látogatását követően további 28 000 koronát bocsátott a múzeum új gyűjteményének létrehozására.[173]

---

170 *Hóman Bálint*: A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről. Bp., 1929. 165.

171 *Szarka J.* i. m. 63.

172 Az osztályok általános ügykezelése. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete i. m. 31. (80.§)

173 *Szalay I.* Az Erzsébet Királyné i. m. 1911. 3.

2. táblázat: éves költségvetés (1908–1912)

Év	Forgalom	Rendkívüli javadalmak
1908	11 400 korona 40 fillér	10 000 korona [174]
1909	5522 korona 42 fillér	9525 korona 07 fillér [175]
1910	6719 korona 50 fillér	6068 korona 49 fillér [176]
1911	4971 korona ebből tárgyvásárlás: 1468 korona 64 fillért	8938 korona 17 fillér [177]
1912	7156 korona 62 fillér ebből tárgyvásárlás: 2637 korona 91 fillér	7537 korona 40 fillér [178]

Az első világháború folyamán a rendelkezésre álló pénz már a működési feltételek biztosítását (az őrzési és takarítási költségeket) is alig fedezte.[179]

A két világháború között, illetve a második világháború idején olyan szűkös költségvetési keretből dolgoztak, hogy a legszükségesebb dolgokat igyekeztek „házilag" megoldani.[180] A többi felmerülő kiadást külön is jóvá kellett hagyatni, így példának okáért 1943-ban a Glazt András által 158 pengő értékben végzett üvegesmunkákat.[181] 1943-ban pedig a megváltozott szisztéma miatt elmaradt a múzeum két dolgozójának karácsonyi segélye is, amit a felállított Belépési Alapból szándékoztak pótolni. Müller Károlynak (nyugalmazott szakaltiszt, belépődíjpénztár-kezelő) 45 pengőt, míg Joanelli Laurának 35 pengőt terveztek kiosztani.[182]

174 Jelentés 1908. i. m. 125.

175 Jelentés 1909. i. m. 130.

176 Jelentés 1910. i. m. 130.

177 Jelentés 1911. i. m. 129.

178 Jelentés 1912. i. m. 142.

179 Jelentés 1913–1923. i. m. 69.

180 Ez a tendencia az anyaintézmény működését is jellemezte, főként az 1932-es gazdasági válságot követően. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalának 1935/36. évi működéséről. Bp., [1937.] 15.

181 MOL K 24 7. csom. 598./Vk. 1943. fol. 349–350.

182 MOL K 24 7. csom. 681./Vk. 1943. fol. 507.

A gyűjtemény pusztulása (1944–1947)

A háborús események következtében, 1944 novemberében Langfeld Géza államtitkár rendelkezésének értelmében a Királyi Vár értékes műtárgyait elő kellett készíteni a kitelepítésre, megindult tehát az értékek ládákba való gondos becsomagolása.[183] A Szépművészeti Múzeum igazgatója a múzeum tulajdonát képező, a várban letétként elhelyezett műtárgyak visszaszolgáltatását kérte, melyeket ennek megfelelően át is adtak a közgyűjteménynek.[184] Az ekkor elszállításra került képekről jegyzéket készítettek.[185] A Nemzeti Múzeum esetében ilyen megkeresésről nem tudunk.

A fosztogatások, illetve a folyamatos támadások megindulásával (1945. január 6.) Lénárd László ezredesnek, a Királyi Vár honvédparancsnokának utasítása alapján[186] döntés született az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum értékesebb anyagainak összegyűjtéséről és biztonságosabb helyre való átszállításáról.[187] Január 7-én az erre „érdemesnek" tartott anyagot a Porcelánkamra, illetve a Királyi Vár Múzeum anyagaival együtt áthordták az Ezüstkamrába,[188] a Krisztinavárosi szárny I. számú alagsorába – amely a mai F épület 4 szintjét jelentette[189] –, leváltva a korábban a múzeum őrzésével megbízott rendőrőrszemet is.[190] Az ily módon megmenteni próbált műtárgyakat[191] 1945. február 7-én a helyiség ablakába csapódott akna következtében jelentős károk érték:[192]

„Az ablakszerkezet és az összezuzott spaletta, a kamrákban elhelyezett műtárgyakban, képekben és porcellánban, számottevő jelentős kárt tett. A kár részletei és a kárt szenvedett műtárgyak sérülésének vagy elpusztulásának mértéke, egyenlőre, a teljes átrendezés előtt, nem állapítható meg."[193]

A harcok lezárulását követően sem ért véget a gyűjtemény további károsodása. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum belső berendezéseiből 15 darab szekrény, illetve vitrin pusztult el – közel 10 000 pengő értékben – a „felszabadulást" követően.[194] Erzsébet királyné valamikori, szintén a gyűjtemény agyagát képező bútoraiból 13 darab semmisült meg, emellett 5000 pengő értékre becsülték azokat a további károsodásokat, melyek a harci cselekmények következtében érték a műtárgyakat.[195]

---

183 MOL K 24. 9. csom. 542./Vk. 1944. fol. 1, 144.

184 MOL K 24. 9. csom. 542./Vk. 1944. fol. 129–132.

185 MOL K 24. 9. csom. 542./Vk. 1944. fol. 36–37, 52–54.

186 Hindy István hadtestparancsnok 1945. január 6-án kelt általános rendelkezései végrehajtására.

187 Szabó László jelentése (Budapest, 1945. január 8.) MOL K 24. 10. sz. csom. 5/Vk. 1945. sz. fol. 1.

188 MOL K 24. 10. csom. 5/Vk. 1945. sz. fol. 2.

189 *Kókay Gy.* i. m. 247.

190 MOL K 24. 10. csom. 5/Vk. 1945. sz. fol. 2.

191 A palotát (a tűz miatt) ért károkat Sztauer János jegyzőkönyvében részletesen ismerteti. MOL K 24. 10. csom. 23./Vk. 1945. fol. 1-12.

192 Szabó László jelentése (Budapest, 1945. február 8.) MOL K 24. 10. csom. 27/Vk. 1945. fol. 1.

193 Uo.

194 Baja István kimutatása a belső berendezések, műtárgyak stb. veszteségeiről (Budapest, 1945. november 9.) Közli: *Kókay Gy. i. m.* 308.

195 Uo.

A megmaradt értékek mentését tovább nehezítette a romok között található fel nem robbant lövedékekből eredő balesetetek kockázata is.[196] Annak ellenére, hogy a feljelentések alapján a gazdasági rendőrség igyekezett kivizsgálni a Palota értékeinek eltulajdonítását,[197] sok érték tűnt el nyomtalanul a súlyosan károsodott épületekből.

A romok között megmaradt tárgyak védelmére a várkapitány kérésére a budai magyar katonai parancsnokság 4 személyből álló őrséget biztosított,[198] amely azonban átmeneti megoldásnak sem volt elegendő, s így az értékek elhurcolása továbbra is folytatódott. Végül döntés született a megmaradt műtárgyaknak a Parancsnokság helyiségeiben való összegyűjtésről, ahol terveik szerint a biztonságosabb őrzést is biztosítani remélték.[199]

A Várkapitányság ekkor készített átadás-átvételi jegyzékeiből valamennyire rekonstruálható a múzeum megmaradt anyagának további sorsa.[200] Szabó László 1946. december 10-én vette vissza az ideiglenes megőrzésre 1945. április 22-én átadott műtárgyakat.[201] Ezek között volt a királynét ábrázoló fotóreprodukció, egy fekete keretes szépiafestmény, egy festmény reprodukciója diófa keretben, továbbá egy olaj tanulmányfej, illetve Franz Schrotzberg Mária Valéria arcképe és egy Ferenc József lovas portré is, valamint a „Szálló angyal" című festmény.[202] Ekkor került átadásra László Fülöp a korábban a Károly főherceg laktanyában megmentett Erzsébet királyné című arcképtanulmánya (olajfestmény) is, melyet Kalmár Pál polgári szolgálatra vezényelt tisztviselő vett át további kezelésre.[203] A királyi palota megmaradt bútorait 1945 májusában szállították el.[204]

A Várkapitányság irányítását továbbra is a régi kabinetirodának a miniszterelnökségen dolgozó két tisztviselője látta el. Nevének megváltoztatására javaslat született: *„A budai várpalota és a hozzátartozó javak felügyeletét ellátó hivatal"*.[205] Végül a Magyar Miniszterelnökség 24547/1946. sz. alatt kiadott rendelete alapján kezdték meg a Múzeum agyagainak átvizsgálását. E rendelkezés értelmében kiküldték helyszíni szemlére a Magyar Nemzeti Múzeum helyettes főigazgatóját, Mihalik Sándort, és az I. osztályú múzeumőrt, Kalmár Jánost a Királyi Vár romos épületeihez. Feladatuk volt továbbá a megmaradt, illetve megőrzésre átveendő anyagok számbavétele is.[206]

---

196 *Szarka J.* i. m. 203.

197 Uo. 201.

198 MOL K 24. 10. csom. 39./Vk. 1945. fol. 1-5.

199 MOL K 24. 10. csom. 81./Vk. 1945. fol. 1.

200 MOL K 24. 10. csom. 81./Vk. 1945. fol. 4-43.

201 MOL K 24. 10. csom. 81./Vk. 1945. Átadás-átvételi jegyzék.

202 MOL K 24. 10. csom. 81./Vk. 1945. fol. 14.

203 MOL K 24. 10. csom. 81./Vk. 1945. fol. 18.

204 MOL K 24. 10. csom. 82./Vk. 1945. fol. 1–2.

205 MOL K 24. 10. csom. 92./Vk. 1945. fol. 4–5.

206 Jegyzőkönyv (Budapest, 1947. január. 10.) MOL 726-1947-26. fol. 4.

A múzeumi szakemberek munkájuk során egy bizottságot hoztak létre,[207] mely az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum megmaradt és átvizsgált anyagaira vonatkozóan azt a javaslatot tette, hogy a tárgyak részletes átvételi leltár nélkül kerüljenek vissza a Magyar Nemzeti Múzeumba, melynek eddig is törzsagyagát képezték, ahol a számbavételt követően olvasztják majd vissza őket az intézmény különböző gyűjteményeibe.[208] Ennek eredményeként *„Az elpusztult Erzsébet királyné Emlékmúzeum megmaradt kép- és iratanyagán a Széchényi Könyvtár és a Történelmi Képcsarnok osztoztak, míg a tárgyi emlékek a Történeti Osztálynak jutottak és pedig Erzsébet királyné ruhája, kalapja, ernyője, legyezője és néhány emléktárgya."*[209]

Rendelkeztek továbbá a múzeum anyagából más hivatali helyiségekbe került tárgyak nyilvántartásba vételéről is.[210] Az átadás 1947 áprilisában fejeződött be,[211] majd megindultak az intézkedések négy, a Magyar Köztársaság Elnöke Elnöki Hivatalánál, illetve egy, a Magyar Honvédelmi Minisztériumban[212] található műtárgy visszaszerzésére.[213] A beérkezett anyag először a Lapidáriumban került ideiglenes elhelyezésre, majd Kalmár János múzeumőr irányítása alatt ennek papír alapú részeit Varga Sándor könyvtárnok közreműködésével átadták a könyvtárnak. Az átvételt követően a főként kézirat, kötet, valamint aprónyomtatványokból álló tárgycsoportot a jegyzékbe vétel során a Kupolaterembe szállították, ahol egy külön ládában tárolták az egyes különgyűjteményekbe való további besorolásig.[214]

Ezzel lényegében lezárult az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum önálló szakasza. Az akkori döntés értelmében a megmaradt törzsanyag jelenleg is a Magyar Nemzeti Múzeum, valamit a belőle 1949-ben kiváló Országos Széchényi Könyvtár különböző gyűjteményeiben található. A Történelmi Arcképcsarnokba 10 ismert és jelentős festmény került át számos sokszorosított grafika mellett.[215] Ugyanide leltárazták be a fényképanyagot is,[216] mely utóbb a Képcsarnokból kialakított Történeti Fényképtár anyagát

207 Tagjai Dömötör Kálmán min. osztályfőnök, Szabó László várkapitány, Mihalik Sándor és Kalmár János voltak.

208 MNMI Főigazgatóság Iratai 1947/77. sz.

209 *K. J.*: A Királyi Vár ingóságainak átvétele. Magyar Múzeum 1947. december 37.

210 MOL 726-1947-26. fol. 4.

211 MNMI Történeti Tár Iratai 325/1947.

212 Sárkány altábornagy szobáját díszítette László Fülöp: Erzsébet királyné, arcképtanulmány című olajfestménye.

213 MNMI Történeti Tár Iratai 325/1947.

214 OSZK Irattár 160/1947.

215 *Basics Beatrix*: A Magyar Történelmi Arcképcsarnok. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 297–298.

216 A fotóanyag 1866-os vonatkozású részének feldolgozásához l.: *Tomsics Emőke*: A Királyi öltöztető babák. Az 1866-os királylátogatás képei. Fotóművészet 52. (2009) 1. sz. 117–126.

képezi.[217] Emellett az emlékmúzeumból származó tárgyegyüttesek találhatóak a Textilgyűjteményben, továbbá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Törzsgyűjteményében, Plakát- és kisnyomtatványtárban, valamint Hírlapok és folyóiratok gyűjteményében is.[218]

Utóélet

Az önálló gyűjteményi lét megszűnésével a valamikori emlékmúzeum egyes darabjai sok esetben egymástól függetlenül keltek életre a különböző témába vágó kiállításokon. Az 1970-es években a Monarchia kutatásában beállt (pozitív) változások kihatottak a múzeumi látogatói igényekre is.[219]

A megnövekedett érdeklődés már nyomon követhető volt a Kiegyezés 120., illetve Erzsébet születésének 150. évfordulójára rendezett tematikus kiállítás fogadtatásán a Magyar Nemzeti Múzeumban, valamint a szintén ebben az évben (1987-ben) megrendezésre került Erzsébet emlékkiállításon a gödöllői Városi Múzeumban, melyen az emlékmúzeum megmaradt darabjai is helyet kaptak.[220]

A 20. század végének nagyszabású, főként magyar vonatkozású anyaggal dolgozó – Erzsébetet leginkább magyar szempontból bemutató[221] – kiállítása osztrák-magyar összefogás nyomán 1991-ben nyílt meg Eisenstadtban,[222] melynek gerincét alkották az eredetileg az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból származó műtárgyak. Ez bővült ki egy évvel később a Magyar Nemzeti Múzeum önálló (tematikus) kiállításán – kurátora F. Dózsa Katalin volt –, ahol a nagyközönség a magyarországi Erzsébet-anyag legjelentősebb darabjaival találkozhatott, szintén az emlékmúzeum valamikori anyagaira építve.[223] Ez jelentette a témakörben a nagy áttörést a rendszerváltást követően Magyarországon, melyet a gödöllői Királyi Kastély helyreállítása követett (1994-től), és állandó kiállításának megnyitása számos további bemutatási alkalmat teremtett.[224] Ez

217 MNM Történeti Képcsarnok Iratai 7/1948.; MNM Történeti Képcsarnok Iratai 7/1948.; *Stemlerné Balog Ilona*: A Történeti Fényképtár. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 309.

218 OSZK Gyarapodási Osztály Növedéki Napló 1949. I. köt. 2623–2626. tétel; OSzK Irattár 160/1947. 1–4.

219 *Borovi D.* i. m. 7–9.

220 Városi Helytörténeti Gyűjtemény kiállítása Erzsébet királyné születésének 150. évfordulójára. Gödöllő, 1987.

221 Az osztrák szempontú kultikus megközelítés bemutatása a bécsi Burgban a Császárlakosztályok melletti újabb termek megnyitásával vált lehetővé. Az itt kialakított, a legújabb múzeumi kiállításrendezési trendekkel operáló – rendkívül látványos – Sissi Múzeum 2004-től fogadja a látogatókat. Erről bővebben: *Unterreiner, Katrin*: Sisi. Mythe et Réalité. (Trad.: Rouanet-Herlt, Nathalie.) Wien–München, 2005.

222 Elisabeth Königin von Ungarn. Erzsébet a magyarok királynéja. (Kiállítás az Osztrák Kultúra Múzeumában). Szerk.: Cennerné Wilhelmb Gizella. Wien–Köln–Weimar, 1991.

223 Erzsébet, a magyarok királynéja. (Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 1992. május 18–1993. január 15.) Összeáll.: F. Dózsa Katalin. Bp., 1992.

224 *Faludi Ildikó*: A gödöllői kastély. Gödöllő, 1998. 96–98.

egészült ki az 1998-as évfordulóra a további 3 szobában kialakított Erzsébet-emlékkiállítással, amely már számos utalással élt az emlékmúzeumra vonatkozóan is. A Magyar Nemzeti Múzeum kölcsönzései révén az egykori gyűjtemény jelentősebb tárgyai tematikus bontás mellőzésével kerültek kiállításra, amely bizonyos tekintetben nehezítette a befogadást, és annak későbbi átrendezéséhez vezetett, egységesebb struktúrát hozva létre. Az intézmény legutóbbi, 2007. évi – az Erzsébet Emlékév keretében megvalósított –, már kifejezetten Erzsébet magyarországi kultuszának megismertetését célul tűző tematikus tárlatán egy nagyobb kiállítási egység (a II. terem egyik része) foglalkozott az intézménnyel. Ez is mutatja az emlékmúzeum jelentőségét – súlyához mérten – a királyné emlékezethelyei között.[225]

A Magyar Nemzeti Múzeumban, a rendszerváltást követően megnyitott, új, állandó kiállításon ismételten helyet kapott Erzsébetnek a merényletkor viselt öltözéke,[226] amely a Monarchia korát bemutató kiállítási egységben – csakúgy, mint annak idején az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban – kiemelt szerepet tölt be.[227] Fontos megemlíteni a Budapesti Történeti Múzeum 2000. évi, a budai királyi palota újkori történetét bemutató kiállítását is, melynek eredményeképpen számos, az emlékmúzeummal kapcsolatos kérdés – így a műtárgyak pusztulása,[228] valamint a kiállítótér kezdeti belsőépítészeti kialakítása[229] – is tisztázásra került.[230]

A tárlatokat kísérő fokozott érdeklődés továbbra is biztosítja az emlékmúzeum mintegy virtuális módon való továbbélését, tekintettel arra, hogy egy megfelelő szakmai követelményeket maga elé tűző, témába vágó kiállítás rendezése még ma is elképzelhetetlen az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum egyes anyagainak szerepeltetése nélkül, beteljesítve ezáltal is az alapítók szándékait, egyúttal folyamatosan formálva és alakítva a közönség Erzsébet-képét.

---

225 Erről bővebben: *F. Dózsa Katalin–Vér Eszter Virág*: Erzsébet királyné mítosza. (Kiállítás a Gödöllői Királyi Kastélyban az Erzsébet Emlékév alkalmával 2007. június 7–szeptember 30.) Bp., 2007.

226 Csakúgy, mint ahogy a szabadságharcot bemutató teremben szerepeltetik Batthány Lajos – kivégzése golyónyomait és vérfoltjait őrző – mellényét.

227 A Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításának vezetője 3. XVIII–XIX. század. A török háborúk végétől a Millenniumig. Főszerk.: Kovács Tibor. Szerk.: Körmöczi Katalin. Bp., 1996. 91.

228 *Szvoboda Dománszky Gabriella*: Az újkori Budavári Palota belső díszítése. Függelék: A múzeumi gyűjteményekben azonosított képek. A megmaradt műtárgyak jegyzékei (Dávid Ferenc gyűjtése) Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 444–454.

229 *Lovay Zsuzsanna*: A Thék-gyár bútorai a Budai Királyi Palotában. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 473–486.

230 A kiállítás anyagaihoz lásd: A Budavári Palota évszázadai. (Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2000. március–2001. január.) Bp., 2001.; Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 571–578.

A FORGOTTEN PLACE OF CULT: THE QUEEN ELISABETH MEMORIAL MUSEUM

Summary

The Queen Elisabeth Memorial Museum was opened to the public with the assent of Emperor Franz Joseph in 1908 in the Krisztinaváros wing of the Royal Palace in Buda. The museum housed objects which had originally belonged to the Hungarian National Museum and many other items offered especially to the new museum, too.

Former ladies-in-waiting helped the director of the National Museum to arrange the exhibition; the most significant role was played by Ida Ferenczy.

Interiors, furniture and display cabinets were designed by architect Alajos Hauszmann, who earlier had been responsible for the rebuilding of the palace, and were made by the famous Thék Factory.

The exhibition showed Queen Elisabeth's person from a special Hungarian perspective, presenting the main elements of her cult in Hungary, which also served as a guideline between the different segments.

The development of the museum remained unbroken until World War I. After the war its operation got harder because of the lack of financial basis caused by the political changes. The museum, undamaged by the revolutions, was reopened in 1922.

The destrucion of the museum was caused by the bombings of Budapest during World War II. In 1947, the objects remained were added to the different collections of the National Museum, which ment the total liquidation of the museum as an independent part of the institution.

Pallos Lajos

TERÜLETVÉDŐ PROPAGANDA MAGYARORSZÁGON 1918–1920* II. RÉSZ

A területvédő propaganda érvrendszere

A tanulmány első részében már kifejtettük, hogy a propaganda az ország területi épségének csorbítatlan megőrzése érdekében folyt. Ezt a megállapítást erőteljesen alátámasztja a propaganda során felhasznált érvkészlet – egy kivételtől eltekintve. A kivétel a wilsoni nemzeti önrendelkezési elvre való hivatkozás volt, amely mindvégig ellentmondásban állt az érvrendszer többi elemével. A Károlyi-korszakban a hivatalos politika a többi érv közül kiemelten hangoztatta a wilsoni elveket,[1] olyannyira, hogy a társadalom hagyományos értékrendjét képviselő csoportoknak az érvrendszereibe is bekerült „a körülmények kényszerítő ereje folytán".[2] A Tanácsköztársaság leverése után a politikai hatalomba visszakerült korábbi társadalmi elit egyik prominens tagja, Apponyi Albert a békedelegáció kiutazásáról tanácskozó minisztertanácsi értekezleten emígy helyezte el saját érvrendszerében a wilsoni elveket: „...mi hajlandók vagyunk a háború alatt kifejlődött eszmét honorálni, hogy a népek önrendelkezési jogának wilsoni elvei alapján felajánljuk a népszavazást."[3]

A területi integritás érveit a tanulmány első részében tárgyalt, illetve már megemlített röpiratok, újságcikkek és különféle iratok alapján mutatom be. Egyes források az érvkészlet egészét reprezentálják, mint például a Szózat 1919. november 16-i *Magyarország Egysége* című különszáma, vagy a Területvédő Liga 1920. május 7-i ünnepélyes tiltakozó határozata, de a nyomtatványok és az egyéb dokumentumok többsége az érvek egyik vagy másik csoportját emelik ki részletes indoklással, vagy anélkül. Természetesen valamely érv hangsúlyozása mellett az egyes dokumentumok gyakran megemlítettek más érveket is, illetve bizonyos érvek eleve olyan összefüggésben álltak, hogy csak együttesen voltak magyarázhatóak. Ezért tapasztalhatjuk azt, hogy a külügyminisztériumban

---

* A tanulmány a szerző 1996-ban megvédett doktori értekezésének második része. Az első rész megjelent: Folia Historica 24 (2005–2006) 33–95. (A szerk.)

1 Károlyi Mihály üzenete a megszállt területek magyar lakosságához 1919 januárjában. Röplap a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának (továbbiakban MNM TT) röplapgyűjteményében. Leltári száma (továbbiakban ltsz.): 63.158.1.

2 L. Baranya vármegye közönségének állásfoglalását a szerb megszállással szemben 1919 márciusában (MOL K 26 ME 1919. XXXVIII. t. 1692. sz.), és egy jelentést Udvarhely megye főispánjától 1918 decemberében (MOL K 26 ME 1918. XLI. t. 6140. sz.)

3 MOL K 27 ME Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (továbbiakban: Mt. jk.) 1919. december 29.

1919 elején az elkészült és születő félben levő propaganda röpiratok listáján a politikai, nemzetiségi, gazdasági, vallási és művészeti-tudományos érvek szerinti csoportokban gyakran ugyanaz a munka több helyen is szerepelt.[4]

A feldolgozott anyagok alapján a következő csoportosításban vélem legcélszerűbben ismertetni a külföld felvilágosításért folytatott propaganda érveket: történeti, kulturális, nemzetiségi, földrajzi, gazdasági és politikai.

A történeti érvek legáltalánosabb, leginkább magától értetődő állítása az volt, hogy a magyarság ezer esztendeje államot alapított a Kárpát-medencében, amely a nyugati civilizációhoz csatlakozva töretlenül fennállt. Nemcsak az idegen nyelvű röpiratok, de a kormányhoz érkezett feliratok, kiáltványok alapvetően erre az érvre hivatkoztak.[5] Az itt élő nemzetiségek később érkeztek a Kárpát-medencébe, vagyis az államalkotó magyarsághoz képest csak befogadottak. A nemzetiségek betelepülésének átfogó történeti bizonyítását elsősorban Kovács Alajos, Domanovszky Sándor és Jancsó Benedek munkái végezték el. Egyes részletkérdésekről gyakran kisebb tanulmányok készültek. Pozsony kapcsán például arra a cseh érvre, miszerint a város Szlovákia történeti fővárosa lett volna, Marczali Henrik vetette papírra a cáfolat történelmi adatait.[6] A történeti érvek következő látványosan hangoztatott állítása Magyarországot, mint Európa védőbástyáját tüntette fel, és mint afféle korábban kiállított váltót lobogtatta a Nyugat felé. Természetesen a többi történeti érvhez hasonlóan ennek is megvolt a valóságalapja. Az ország szerepét a kereszténység védelmében például a pápa úgy honorálta Mária Terézia korában, hogy a magyar uralkodót az apostoli királyi címmel ruházta fel, amit királyaink 1918-ig viseltek.[7] Megjegyzésre érdemes, hogy más ország is igényt tartott az európai civilizáció védelmének történeti szerepére, mint Románia vagy Oroszország.[8] A történeti érvek közé kell sorolni azokat a hivatkozásokat is, amelyek az Ausztriával való közjogi viszonyból eredt magyar hátrányokat magyarázta. Emellett felmerültek a különféle propagandaanyagokban azok a történeti adatok is, amelyek a magyar politikusok pozitív tetteire utaltak, mint például Kossuth függetlenségi politikája, vagy az, hogy 1871-ben a porosz-francia háború kapcsán a Franciaországtól elcsatolt Elzász-Lotharingia miatt tiltakozó hangok hallatszottak el a magyar parlamentben.[9] Természetesen ide sorolandók azok – a propagandában gyakran felbukkanó – utalások (l. Ludwigh Ernő angol nyelvű röpiratát), amelyek a világháború előidézésének magyar felelősségét igyekeztek cáfolni. Végezetül történeti szempontból érvel Pivány Jenő tanulmánya is, amely –

4 MOL K 67 KM 114. t. 1379. sz. (Tanulmányok a propagandáról)

5 L. Szepesbéla város határozatát 1918. november 9-ről (MOL K 26 ME 1918. XLI. t. 5343. sz.), és a pécsi Nemzeti Tanács kiáltványát 1918. december 3-ról. (MOL K 26 ME 1918. XLI. t. 6624. sz.)

6 MOL K 66 KM Sajtó és kulturális osztály 424–425. sz.

7 XIII. Kelemen pápa 1758-ban bocsátotta ki brévéjét az apostoli királyi cím adományozásáról a magyar, a portugál és a spanyol király részére.

8 A román felfogáshoz *Ibraileanu, Garabet*: A nyugati kultúra bevezetésének szakaszai a 19. század előtt. In: Román eszmetörténet 1866–1945: önismeret és modernizáció a román gondolkodásban. Bp., 1994. Vál. és az utószót írta: Pászka Imre. Az orosz felfogáshoz: Puskin levele Csadajevhez. In: *Puskin, Alekszandr*: Levelek. Bp., 1980. 298.

9 Uj Nemzedék 1920. július 14. 3.

sajátos módon – az angol és amerikai politikusoknak Magyarországra vonatkozó világháború előtt kedvező megnyilatkozásait állította a háború utáni magyarellenes nyugati közhangulattal szembe.

A kulturális érvek szorosan kapcsolódnak a történeti érvekhez. Ebből a szempontból a leghangzatosabb érvelés úgy szólt, hogy a magyarság Európának ebben a részében magát az európai civilizációt teremtette meg és tartotta fent úgy, hogy végig felette állt a környező (értsd: tőlünk keletre és délre élő) népek kultúrájának. A különféle bizonyítékok között kitüntetett helyen szerepeltek a vallásszabadság hazai biztosításának történelmi körülményeire való utalások, emellett hivatkoztak a magyar kultúra egyéb eredményeire is. Az úgynevezett kultúrfölény bizonyítására szolgáltak azok a statisztikák, amelyek az írni-olvasni tudás, iskolai végzettség stb. nemzetiségek szerinti adatait közölték. Ezek az adatok kétélűek voltak, hiszen a magyar szupremáció ellen éppen a nemzetiségek elnyomása miatt keletkezett a vád Nyugaton. A magyar békedelegáció által Párizsban benyújtott memorandumok éppen ezért a kulturális állapotok kérdését például olyan kényes esetben, mint a rutének helyzete, a puszta statisztikai adatoknál sokkal árnyaltabban mutatták be. Itt ismét utalni kell arra, hogy a külföldi propaganda röpiratainak érvkészlete és a békedelegáció számára készített anyag lényegében nagyrészt azonos körből került ki, csak az utóbbi az egyes részletkérdéseket kimerítőbben tárgyalta a röpiratoknál, amely ezt műfajánál fogva nem tehette meg. A kulturális érvek között kiemelten szerepeltek azok az adatok, amelyek arra vonatkoztak, hogy az ország nemzetiségei számára a magyarság biztosította a kulturális fejlődést. Ugyancsak kiemelten szerepelt annak a veszélynek a hangoztatása, hogy a katolikus és protestáns magyar lakosság idegen (görögkeleti) vallási környezetbe kerülne egy rossz békével. Ez ellen személyes kapcsolatok révén is megpróbáltak közbenjárni egyes európai államokban, elsősorban Svájcban, Hollandiában és Angliában. Végezetül a kulturális érvek sorában utaltak arra is, hogy az elszakításra ítélt területek jó részén, főleg Erdélyben és a Felvidéken a magyar kultúra kiemelkedő értékei maradnak, amelyek – az egykori török hódoltsági területeken elpusztult emlékeket figyelembe véve – pótolhatatlan veszteségeket jelentenének.

A nemzetiségi vonatkozású érvek némelyike már felbukkant az előbbi érvcsoportoknál, de ennek az érvelésnek a legjellegzetesebb és akkor egyben legnépszerűbb típusa az úgynevezett etnográfiai elv volt. Ebből a szempontból a propaganda a területi integritás fenntartása mellett azt hangoztatta, hogy az ország különféle nemzetiségei olyan keverten élnek a magyarsággal, hogy néprajzi alapon egységes területrészek elcsatolása nem lehetséges. Magyar szempontból különösen azt emelték ki, hogy a magyarság a Kárpát-medence központi részét foglalja el, de az egyes részeken a stratégiai szempontból fontos helyeket, mint a Székelyföldet, illetve az egyes országrészekben a városokat uralja. A városokkal kapcsolatban készült például a Strassbourg-Metz-Presbourg-Kassa című kiadvány, amelyben a francia és a magyar kultúra kevert nemzetiségű területeken kialakult városokban létező szupremáciájára utalt. A bemutatott városok, mint a francia, illetve a magyar kultúra „őrhelyei" szerepelnek a röpiratban. Természetesen a nemzetiségi megoszlással kapcsolatos érvek az egyes területekre vonatkozóan mindenkor az adott nemzetiségekhez való viszony alapján eltérően alakultak. A németek például a magyarságot erősítő tényezőként szerepeltek a szlovákokkal, a szerbekkel és a románokkal szemben. A rutének a szlovákokkal, a szlovákok a csehekkel kapcsolatban

kerültek más-más nevezőre, mindenkor a magyar álláspontnak megfelelően. A wilsoni elveket tulajdonképpen csak a megszállók törekvéseivel ellenkezve, az etnográfiai érvelésnél használta fel érdemben a magyar álláspont. Ezen az alapon tiltakozott és követelt népszavazást a szlovákoknak a csehekkel szemben, illetve a demarkációs vonalakon kívül rekedt magyarságnak a nemzetiségekkel szemben. Ez a fajta etnográfiai alapon folyó érvelés erősödött fel a békedelegáció által 1920. február 12-én benyújtott válaszjegyzékeiben, amelyek a menteni a menthetőt szándékával lényegében a wilsoni elvekre helyezkedtek.[10] Wilson amerikai elnöknek a nemzetiségek önrendelkezési jogáról hangoztatott elvei tehát így eléggé megkésve kerültek be az 1919 augusztusa utáni hivatalos magyar álláspont érvrendszerébe. A propagandában ez az elv mind a Károlyi-korszakban, mind később elég szervetlenül élt együtt a többi, a területi integritást mindenekelőtt hangsúlyozó argumentummal.

A földrajzi érvek egy egészen speciális magyar helyzetből fakadtak. A Kárpátok koszorújában fekvő ország geográfiai alakzatát a természet csodálatos alkotásának tüntette fel a propaganda. A hegység és síkság ideális fekvését és arányát, az ország vízrajzának egységességét valójában már a 19. században elismeréssel figyelték a kialakuló földrajztudomány külföldi és hazai jelesei egyaránt. A propagandairodalom különösen a francia Elisée Reclus Nouvelle Geographie Universelle és az amerikai A. P. Bringham Commercial Geography című műveire hivatkozott nagy előszeretettel. A földrajzi feltételek és a politikai alakulatok viszonyával itthon is foglalkoztak a századfordulón. Hoitsi Pál több művében is kifejtette, hogy különösen a vízrajzi egység nagyon fontos egy állam területe szempontjából.[11] Ebből kiindulva Hoitsi egy olyan magyar birodalom vízióját tárta a magyar közvélemény szeme elé, amely a Duna vízgyűjtő területét kebelezné be a Balkánon. Reményei szerint Bosznia, Szerbia, Románia és Bulgáriának a Balkántól északra eső része esett volna áldozatul a magyar törekvéseknek. Hoitsi a területvédő propaganda időszakában nem jelentkezett röpirattal, de mint az Otthon Hírlapírók körének vezetőségi tagja a körnek a Területvédő Liga mozgalmához való csatlakozása révén valami szerepet bizonyára kapott.[12] Érdekességképpen említem, hogy a területvédő propagandában milyen sok természettudós működött közre. Teleki Pál, Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő előadásokkal, a béke-előkészítő iroda számára anyagok előkészítésével, valamint szervezési munkával tevékenyen részt vettek a propagandában. Lóczy 1920 májusában bekövetkezett haláláig a Területvédő Liga elnöki tisztét töltötte be. Viczián Ede, a Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Osztályának vezetője mind a propaganda, mind a béke-előkészítő iroda számára elkészítette az ország vízrajzi egységéről szóló munkáját, amelyben a területi integritás érveként nemcsak maga a vízrajzi egység, de annak különféle járulékos elemei, mint a vízkészlet helyzete vagy az árvízvédelem, mind szerepeltek.[13] A madártan oldaláról Schenk Jakab, az Állami Madártani

10 L. a békedelegáció anyagai között a népszavazás alá kért területeket feltüntető térképeket és a határválaszjegyzéket. (MOL K 63 KM 38. t. 2. és 10. sz.)

11 *Hoitsi Pál*: Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai. Bp., 1902. 13–16.

12 Pesti Hirlap 1918. december 17. 2.

13 A magyar béketárgyalások. I. Bp., 1920. XII.

Intézet adjunktusa kisebb ornitológiai tanulmányt tett közzé.[14] A Területvédő integritás és a madártan címmel megjelent írásából kiderül, hogy a magyar madárvilág mozgása szerint is Magyarország zárt földrajzi egység, amely délnyugati kijáróval rendelkezik az Adria felé, míg például Csehország madarai a Balti-tenger felé mozognak.

A gazdasági érvek képezték az argumentáció következő nagy csoportját. Elsősorban azt emelték ki, hogy az ország különféle részei a nyersanyagok, az élelmiszer, a munkaerő kihasználása szempontjából tökéletesen egymásra utaltak, míg ellenben bármelyik rész elcsatolás esetén gazdasági életfeltételeit tekintve rosszabb helyzetbe kerülne. Különösen a Felvidék és az Alföld gazdasági egymásra utaltsága kapott hangsúlyt, mint az egymást kiegészítő termékek, és a szlovákok nyári idénymunkája az Alföldön, de a gyulafehérvári román nemzetgyűlési határozat székely kritikájában is hangot adtak a magyarországi és az erdélyi részek gazdasági kölcsönösségeinek, szemben azzal, hogy Erdély és a Regát románságát gazdasági kapcsolatok nem kötötték össze.[15] Emellett a gazdasági életről készült különféle statisztikák azt voltak hivatva bizonyítani, hogy a magyarságnak az egész országra kiterjedő gazdasági fölénye egybeesik a politikai szupremáciával. A gazdasági érvek egy másik megközelítésben pedig arra vonatkoztak, hogy az ország feldarabolásával életképtelenné válna a megmaradt terület, mert elveszítené létfontosságú nyersanyagait, energiaforrásait, tengerpartjait, kereskedelmi szempontból jelentős városait, valamint közlekedési hálózatának jelentős részét. A propaganda nagy súlyt fektetett a különféle gazdasági érvek megfogalmazására és ilyen jellegű kimutatások elkészítésére. A gazdasági élet prominens képviselői és a politikusok is egyaránt bíztak abban, hogyha valamit, akkor a gazdasági szempontokat messzemenően méltányolni fogják a békekonferencián.[16]

A politikai érveknek még a gazdasági érveknél is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a hazai közélet irányítói. A politikai élet különféle oldalain álló tényezői, a forradalom előtti politikusok, mint ifj. Andrássy Gyula, a Károlyi-korszak miniszterei, mint Kunfi Zsigmond, majd az ellenforradalom során első vonalba került politikusok, egybehangzóan kiáltották világgá, hogy Magyarország szétdarabolása Európa békéjét veszélyeztetné. Véleményüknek azzal adtak erőteljesen kifejezést, hogy az ország integritása ellen irányuló antantpolitikusoknak a zűrzavaros Balkán képét idézték fel, vagy például Huszár Károly miniszterelnök üzente azt a franciáknak, hogy egy Elzász helyett négy keletkezik.[17] A röpiratokban megfogalmazott politikai érvelésben is a „balkáni tűzfészek", az „új Balkán" toposzait alkalmazták, megtoldva azzal, hogy „Magyarország feldarabolása a béke halála", „Európa veszedelme" mert az elszakított magyarság miatt elkeseredett irredenta keletkezne. Ezen általánosan hangoztatott érvelés mellett az őszirózsás forradalom után a Károlyi-korszakban kifejezésre jutott a területi integritás védelme érdekében, hogy Magyarországot – amely előre mozdult a társadalmi haladás útján, földreformot tervez, autonómiát ad a nemzetiségeknek, demokratikus társadal-

14 Uj Nemzedék 1919. december 28. 1–4.

15 *Dr. Paál Árpád*: Régi egység, új állam. Székely Közélet 1918. december 8. 1.

16 „A legjobban akkor védjük meg Magyarország területi egységét, ha annak gazdasági kidomborítására törekszünk..." Károlyi Mihály újévi beszéde. Pesti Hirlap 1919. január 3. 2.

17 Uj Nemzedék 1920. január 20. 4.

mat épít – nem szabad gyengíteni, mert a térségben ez az ország képviseli a legméltóbban a nyugati civilizációt. Az ország tekintélyes részei rosszabb társadalmi helyzetű államokba jutnának – írta röpiratában 1919 januárjában Braun Sándor, aki ugyanezt az érvelést a visszájára is fordította: ha nagy, magyar nemzetiségű tömbök kerülnének idegen uralom alá, akkor ez a régi dzsentri uralmát erősítené, mert lehetőséget adna a nacionalista uszításra. Vagyis a rossz béke a demokrácia akadálya lenne. A Horthy-korszakban természetesen ez az érv nem került elő. Az európai hatalmi viszonyok szempontjából bírálta az ország feldarabolásának a tervét egy gazdasági-politikai érvelés, miszerint a nyersanyag-ellátást veszélyeztető béke Németország karjaiba kergetné az országot, ami nem lehet az antant érdeke.[18] A Németországgal való riogatás 1920-ban Nyugat-Magyarország kérdésével kapcsolatban is előkerült. A Függetlenségi és 48-as Párt úgy vélte, hogy Ausztria előbb-utóbb Németországhoz csatlakozik és ezért meg kellene értetni az antanttal, hogy így Nyugat-Magyarország a Német Birodalmat erősíti majd.[19]

Áttekintve a területvédő propaganda során felhasznált érveket, látható, hogy lényegében a fő stratégiai célt, az ország egész területének a megvédelmezését szolgálták, de maga az érvrendszer sokoldalúan kialakított elemekből állt össze.

A területvédő propaganda érvei képeslapokon

A propaganda a röpiratok és az egyéb kiadványok verbális üzeneteivel egyidejűleg igyekezett képzőművészeti alkotások segítségével is terjeszteni a magyar álláspont érveit. A színes nyomtatványok – főként plakátok és képes levelezőlapok – egyszerre hordoztak vizuális és verbális üzenetet. A különféle agitatív erejű grafikákat többnyelvű, provokatív jellegű címek, illetve feliratok kísérték.

Közismert, hogy a képi ábrázolás különféle lehetőségeit az ókortól kezdve folyamatosan felhasználták ideológiai vagy politikai tartalmak közvetítésére. Itt elegendő a közismertebb példák közül az ókori Asszíria királyi palotájának domborműveit, az athéni Parthenon szobrászati díszítményeit és a középkori templomok festészeti alkotásait említeni. Ezekben az esetekben az egyes alkotások előre megtervezett ikonográfiai program részei voltak.

A 20. század elejére a hagyományos művészeti ágak, az építészet, vagy a festészet és a szobrászat mellett az alkalmazott grafika is hordozójává lett a különféle ideológiai, társadalmi, kereskedelmi tartalmak vizuális úton történő közvetítésének. A fejlett nyomdatechnika jó minőségben, nagy mennyiségben és viszonylag olcsón lehetővé tette az alkalmazott grafikai termékek előállítását. A különféle alkalmazott grafikai termékek közül a plakát és a képeslap vált a legalkalmasabbá arra, hogy különböző üzeneteket közvetítsen vizuális úton. A plakát az utca, a képes levelezőlap a posta révén töltötte be ezt a szerepet. A századfordulóra különösen a plakát látott el sokoldalú feladatot főleg

18 MOL K 26 ME 1919. XXXVII. t. 311. sz. A Mérnök és Építész Tanács felterjesztése a miniszterelnökségre.

19 MOL K 58 KM 1920. II/2. t. 431. sz. A párt határozatát, amelyben az idézett érv szerepelt, a cenzúra nem engedte nyilvánosságra hozni.

a politikai, a kereskedelmi és a kulturális reklám terén, a képeslap ekkor nagyobbrészt csak a városok, falvak nevezetességeit, tereket, középületeket, szobrokat reklámozott a posta révén.[20] A politikai üzeneteket közvetítő grafikák a század elejétől egyre gyakrabban tűntek fel a képeslapokon is, például politikai választások, mozgalmak propagandájaként.[21] A szociáldemokraták számára gyakran készültek olyan grafikák, amelyek plakáton és képeslapon egyaránt megjelentek.[22] Az I. világháború alatt erőteljesen jelentkezett az igény különféle ideológiai és politikai tartalmak agitatív hatású képi megjelenítésére. Hadikölcsönök jegyzésétől kezdve különféle társadalmi akciókra való mozgósításig az alkalmazott grafika széles skálán jelent meg a propaganda eszközeként. A képeslap is akkor tört ki a városlátképek börtönéből. A hazai politikai képeslap 1918 előtti legszámottevőbb együttesét képezik a több ezerre menő világháborús lapok, valamint az a hasonló nagyságrendben készült anyag, amely a Habsburg-ház tagjait ábrázolja.

Az I. világháború végén a képeslap mint műfaj készen állt arra, hogy a területvédő propaganda eszköze legyen. A propaganda képzőművészeti területén különösen azáltal nőtt meg a műfaj jelentősége, hogy a propaganda elsősorban külföldre irányult. A képeslapnak a külföldi terjesztése magától értetődőnek tűnt postai úton, míg a plakát külföldi megismertetése elé számos akadály gördült. Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy a területvédő propaganda számára több képeslap készült mint plakát.[23] Minden szervezetre, gyártóra vonatkozóan ugyan nem rendelkezem információval, de a fennmaradt muzeális anyag is ezt a feltevést igazolja. Ugyanakkor más oka is lehet annak, hogy a megmaradt képeslap grafikáját csak sokkal kisebb számban ismerjük plakátról is. A plakát műfaja számára bizonyos erősen részletező, bonyolultabb figurális grafika nem mindig alkalmas, míg a képeslapon jobban érvényesül a zsúfoltabb grafika, mert személője nincs kitéve annak, hogy csak esetlegesen, talán csak egyetlenegyszer találkozik vele. Akár a képeslap terjesztési lehetőségeit nézem, akár a megmaradt anyagot veszem figyelembe, mindenképpen a képeslapok grafikai anyagán keresztül célszerű megvizsgálni a propaganda képzőművészeti oldalát.

A ránk maradt adatok és képeslapok segítségével is legfeljebb csak megbecsülni lehet az eredetileg elkészített és az utókor által értékelésre felhasználható anyag arányát. A legtöbb adat a Területvédő Liga levelezőlapjaira vonatkozik: eszerint csak a liga 71 féle lapot bocsátott ki.[24] Ebből az anyagból 31 képet közöl a tanulmány. Az Országos Propaganda Bizottság levelezőlapjaira vonatkozó adatot egy a Tanácsköztársaság után

20 100 éves a magyar plakát. A műcsarnok centenáriumi kiállításának a katalógusa. Szerk.: Néray Katalin. Bp., 1987.; *Erős László*: A képeslapok könyve. Bukarest, 1985.; *Petercsák Tivadar*: A képes levelezőlap története. Miskolc, 1994.

21 Országgyűlési választások Magyarországon 1848–1990. A Magyar Nemzeti Múzeum időszaki kiállításának a vezetője. Szerk.: Ihász István. Bp., 1990. L. a 14., 23., 24., 40., 41. számú képet.

22 Biró Mihály 1886–1948. Plakátok. Kiállítási katalógus. Szerk.: Denscher, Bernhard–Zoit, Helge. Bp.–Bécs, 1986. 34–36.

23 L. a Területvédő Liga 1920. évi működéséről szóló jelentést. (MOL K 26 ME 1921. XXXVIII. t. 1488. sz.)

24 Uo.

keletkezett irategyüttes tartalmaz.[25] Ebben négy képeslapot említettek meg név szerint, holott jelenleg kilenc lap ismert *(1–9. kép)*. A Pátria és a Globus nyomdák által készített területvédő képeslapokból több példány ismert, de a propagandára vonatkozó levéltári anyagban velük kapcsolatos adatot nem találtam. Az Orient Irodalmi Intézet és a Magyarbarátok Szövetsége által kiadott és a Belügyminisztériumba bekerült képeslapokról viszont csak adatokat találtam, de magukat a lapokat nem ismerjük.[26]

A képeslapok grafikáinak készítőivel kapcsolatban elmondható, hogy általában olyan művészekről van szó, akik már korábban is foglalkoztak alkalmazott grafikával, mint például Zádor István vagy Pólya Tibor. Közülük néhányan, mint Haranghy Jenő és Biró Mihály a világháború idején hadikölcsön-plakátokat is készítettek. Biró különösen jártas volt a politikai reklámgrafikák alkotásában, mert már a háború előtt is dolgozott a szociáldemokraták számára.[27]

A tanulmányban a területvédő propaganda képeslapok jelenleg fellelhető közel 80 darabra tehető kollekciójából 51 példányt ismertetek. Ezek között van majdnem az összes olyan lap, amely a magyar álláspont mellett felhozott érvek propagálására készült. Elsősorban azokat a lapokat hagytam el, amelyek nem valamely érv, hanem az önsajnálat, az önerősítés, vagy a részvétkeltés céljait szolgálták. A képeslapokat az egyes szervezetek, illetve nyomdák szerint ismertetem. A képek forrása a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának képeslapgyűjteménye, amely eleddig a legteljesebb kollekcióval rendelkezik ebben a témakörben.

Az Országos Propaganda Bizottság képeslapjai *(1–9. kép)*

A Károlyi-korszak hónapjaiban tevékenykedő Bizottság lapjai között a történeti, a nemzetiségi és a politikai érvek grafikai ábrázolásait találjuk meg. A történeti érvek közül az ország ezredéves múltjára *(1. kép)* és a Nyugat védelmében *(2. kép)* betöltött szerepére való utalást és annak illusztrálását ismerhetjük fel. Az etnikai elven alapuló érvre utal Zádor István grafikája, amely Pozsonyt ábrázolja *(4. kép)*, és a Wilson amerikai elnök karakteres fejével díszített képeslap *(5. kép)*, amely felhívást intéz Wilsonhoz a népek önrendelkezési jogának betartása érdekében. A politikai érvkészlet legfontosabb eleme szerepel azon a lapon, amely egy rossz béke következményeként „egy Elzász" helyett néggyel fenyegeti meg a győzteseket *(6. kép)*, vagyis egy új európai háborús tűzfészek kialakulásának rémképét vetítette fel. Az őszirózsás forradalom után létrejött társadalom vezető erőinek a francia forradalommal való azonosulási törekvését tükrözi a Marseillaise-t idéző képeslap *(3. kép)*. E két lap utóbbi grafikai megoldása, Elzász területének és a frígiai sapkának az ábrázolása egyértelműen a franciák szimpátiájának megnyerését szolgálta. Ugyancsak az antanthoz szólt, de vádló hangnemben az a képeslap, amelynek hátoldala a Népeinkhez fizetni számláitokat? ... Soha! Soha! szöveget tartalmazta magyar, angol és francia nyelven *(8. kép)*. A felirat egybecseng a minisztertanács egyik

25 MOL K 26 ME 1922. XXXVIII. t. 6599. sz. Jelentés az OPB vagyonának likvidálásáról.

26 MOL K 26 ME 1921. XXXVIII. t. 6194. sz.

27 Biró Mihállyal kapcsolatban érdekes adat, hogy testvére volt az író Biró Lajosnak, aki 1918 novemberében a Külügyminisztérium propaganda osztályán dolgozott.

1. kép

Gara Arnold: 896 óta élünk a Kárpátok medencéjében. Most akartok elevenen felkoncolni

2. kép

Körösfői-Kriesch Aladár: Ezért védtük a nyugat kultúráját?

3. kép

Barta Ernő: A „Marseillaise" mellettünk van. Ellenünk csak a cseh, román, szerb imperializmus...

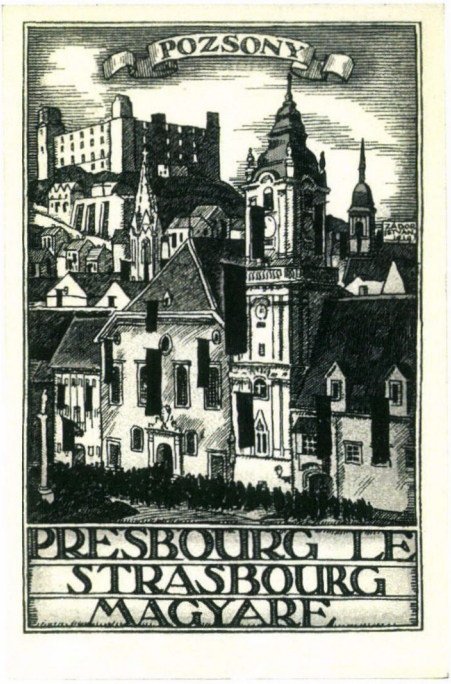

4. kép

Zádor István: Pozsony a magyar Strassburg! Itt sohse laktak csehek!

5. kép

Wilsontól csak wilsoni békét...! (Név nélkül)

6. kép

Barta Ernő: Négy Elzászt akartok?

7. kép

Jeges Ernő: Nem! Nem! Soha!

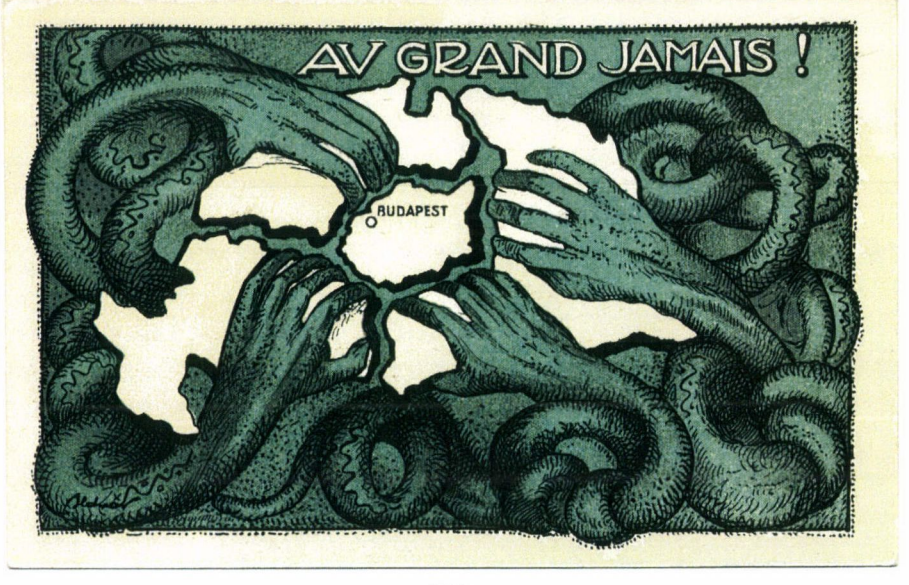

8. kép

Bednár: Népeinkkel fizetni számláitokat?...

9. kép
Biró Mihály: Mentsétek meg Magyarországot!

1919. márciusi ülésén elhangzottakkal. Az ülésen felmerült az a nézet, hogy az antant az oroszországi bolsevizmus ellen szervezkedik és a csehek, a szerbek és a románok fegyveres szolgálatait a mi területünkből fizeti meg.[28] Ugyanennek a felfogásnak az alapján szerepel hasonló értelmű felirat Vértes Marcell egyik plakátján, amely Pozsony megszállása után készült. Vértes angol feliratú területvédő plakátja azon kevés kivétel egyike, amelynek nem készült képeslapváltozata.[29] A több nyelven is kiadott Nem! Nem! Soha! feliratú képeslap *(7. kép)* a magyarság tiltakozását és kétségbeesett segítségkérését tolmácsolta.[30] A Jeges Ernő által megrajzolt grafikán a demarkációs vonalak által széttagolt Magyarország területének ábrázolása jelenik meg úgy, hogy az országhoz tartozik az 1919 első felében még meg nem szállt Kárpátalja is. A Nem! Nem! Soha! grafika megszületése után nem sokkal az ország területi épségét megcsonkító törekvésekkel szembeni ellenállás vezérmotívuma, később pedig a trianoni határokkal megrajzolva

28 MOL K 27 ME Mt. jk. 1919. március 20.

29 Vértes *To the supreme council of supply and relief! Febr. 1919. Pressbourg. Is this the way to pay Czech bills?* grafikus plakátját őrzi: Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye. (Nyomtatványok. 323. sz. 3550/1919.)

30 A 25. jegyzetben szereplő jelentés szerint a Nem! Nem! Soha! Jelmondat „szerzői jogát" Gáspár Béla, a Bizottság egykori ügyvezető elnöke vindikálta magának.

a revíziós propaganda része lett. A grafika – néha a jelmondat külön is – változatos módon tűnt fel: jelvényen, újságcikkben, röplapon, zászlón stb.[31] Az ország jajkiáltását közvetítette az S.O.S. Hungary feliratú képeslap, amelyen ugyancsak megjelent az ország a demarkációs vonalakkal szétszabdalt ábrázolása. *(9. kép)*

Haranghy Jenő sorozata a Globus kiadásában *(10–14. kép)*

Feliratainak hangneme alapján ez a képeslap sorozat is a Károlyi-korszakban készült, feltehetően a Területvédő Liga által 1919 januárjában meghirdetett felhívás hatására. A lapok a nyomda megjelölésén kívül nem tartalmaznak egyéb információt a kiadóra vonatkozóan, ami egybeesik azzal a kormányzati szándékkal, hogy a területvédő propaganda nyomtatványai magánszemélyek vagy társadalmi szervezetek kiadványaként jelenjenek meg.[32] Természetesen nem kizárható, hogy a sorozat megjelentetése mögött egyidejűleg a kereskedelmi érdek is meghúzódott.

Haranghy képeslapjai között a történeti, a gazdasági és a politikai érvek képi ábrázolásait fedezhetjük fel. A művész a történeti érvek közül egyrészt az európai kultúra védelmében betöltött magyar szerepet *(10. kép)*, másrészt az ezeréves ősi földhöz való ragaszkodást illusztrálta *(11. kép)*. Az utóbbi illusztráción feltűnt a No, no, never! felirat, ami azt jelenti, hogy a Jeges Ernő-féle grafika már 1919 elején elkészült, ha már a Károlyi-korszakban utánzókra lelt. A gazdasági érv képi megjelenítéséhez *(12. kép)* fűzött szövegnek ismét volt megfelelője a nagypolitikában. Az 1918. december 17-én tartott minisztertanácsi ülésen Károlyi maga mondotta, hogy közölni kell Vyx-szel: „amit a francia kormány csinál, az melegágy a bolsevizmusnak."[33] A Haranghy-féle sorozatnak a politikai érvet képileg ábrázoló lapján *(13. kép)* a röpiratok egyik kedvelt Károlyi-korszakbeli toposza szerepel: Keleti Svájc – Új Balkán. Haranghy sorozatának ötödik darabjának felirata – az Imperialista favágók – szintén egyértelműen utal a grafikák keletkezésének idejére, a Károlyi-korszakra. Ezen a grafikán is az ország képe jelenik meg *(14. kép)*.

---

31 A számtalan előfordulás közül megemlítem az „ajtó-plakett" akciót, amelyet a Területvédő Liga kezdeményezett 1920 végén. (MOL K 26 ME 1921 XXXVIII. t. 1488. sz.) Az akció során különféle változatban kisméretű, ajtóra szegezhető fémlapocskákat készítettek, amelyeken a jelmondat a régi és az új országhatárok ábrázolásával együtt tűnik fel. (MNM Éremtár ltsz.: 50/955-214.) A felirat az I. világháború után felállított hősi emlékműveken is előfordul. Például a zalamindszenti (ma Zalalövő III. kerülete) hősi emlékművön emígy: *Meghaltatok? Nem! Nem! Soha! Örökké él a hősök tábora.*

32 MOL K 26 ME 1919 XXXVI/a. t. 1483. sz. A Külügyminisztérium átirata a Miniszterelnökségre a külföldre irányuló propagandáról.

33 MOL K 27 ME Mt. jk.

10. kép

Haranghy Jenő: Magyarország volt a gát a nyugati renaissance és a pogány invázió közt

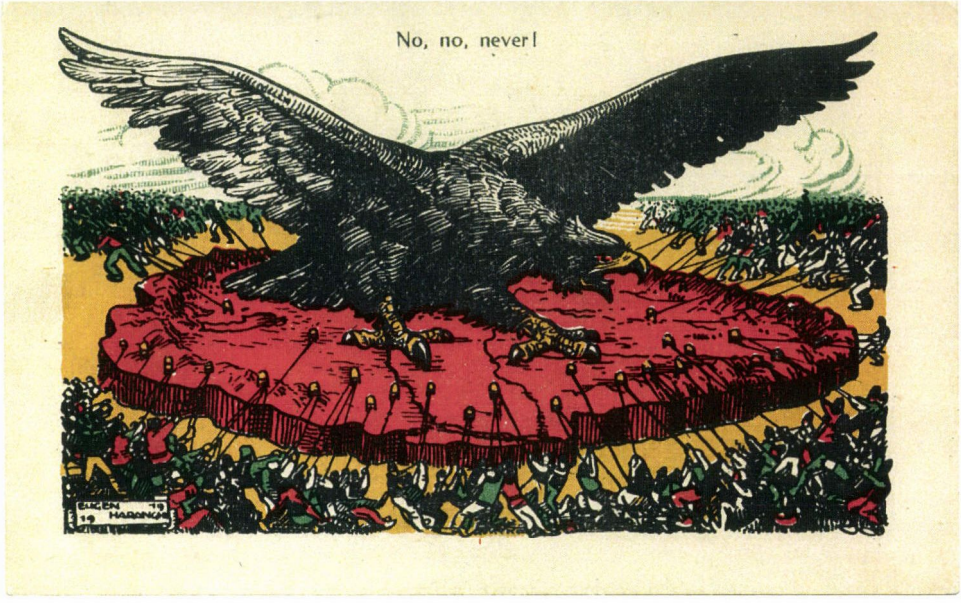

11. kép

Haranghy Jenő: A magyar mythos „Turul" madara védi az ország földjét

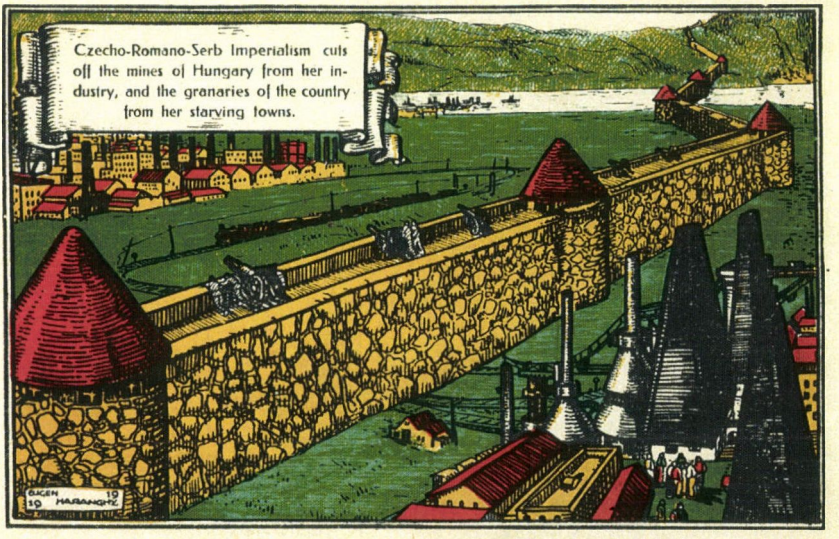

Unemployment and Famine encourage the growth of Bolshevism.

12. kép

Haranghy Jenő: A cseh-román-szerb imperializmus Magyarországon elvágja a bányát a nagyipartól, az éléskamrát az éhező városoktól! A munkanélküliség és az éhség tenyészti a bolsevizmust!

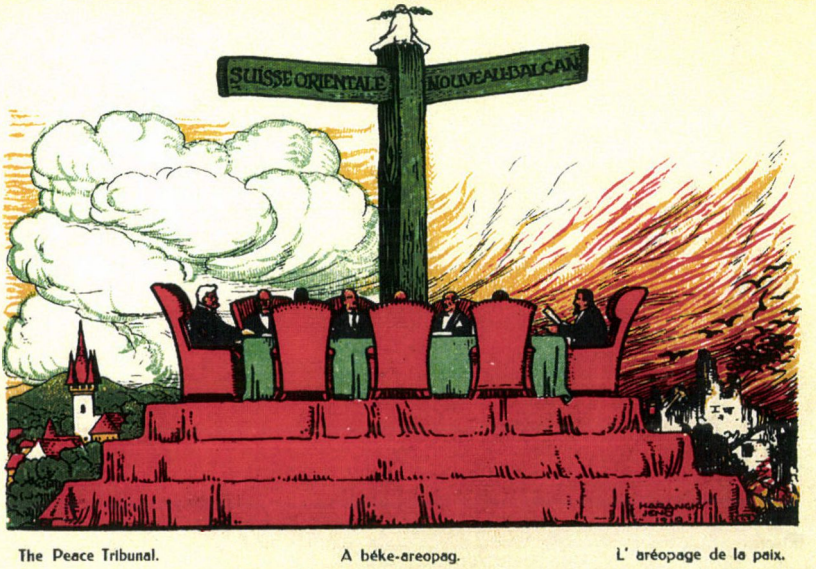

The Peace Tribunal. A béke-areopag. L' aréopage de la paix.

13. kép

Haranghy Jenő: Magyarország feldarabolása - Európa veszedelme

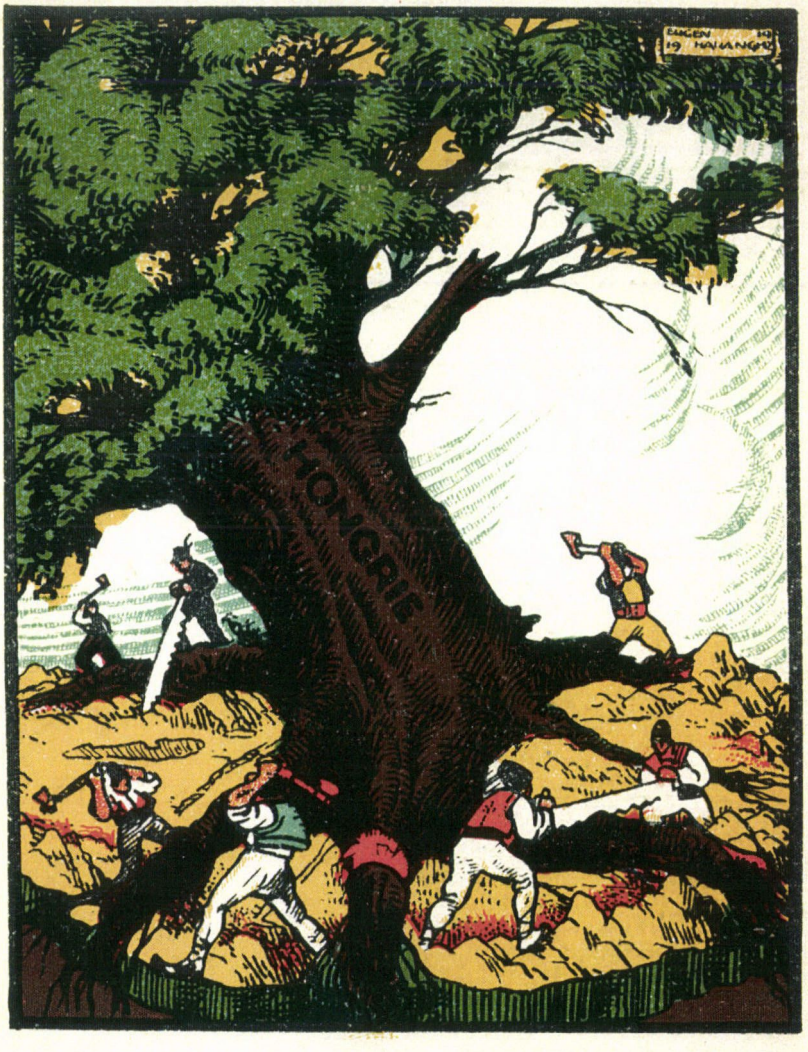

Imperialist woodcutters. — Imperialista favágók. — Les bûcherons impérialistes.

14. kép

Haranghy Jenő: Imperialista favágók

A Pátria nyomda kiadásában megjelent képeslapok *(15–20. kép)*

Ezekre a képeslapokra ugyanaz vonatkozik, mint a fenti sorozatra: ezek is – a kormány vagy a Területvédő Liga kezdeményezésére – a Károlyi-korszakban készültek. A sorozat lapjai a kulturális, a nemzetiségi, a földrajzi és a politikai érveket illusztrálták. A kulturális érvelést megjeleníteni hivatott egyik ábrázolás az írni-olvasni tudásra vonatkozó statisztikai táblázatokból emelte ki a legszembeötlőbben kifejezhető adatokat Szerbia, Románia, illetve Magyarország vonatkozásában *(17. kép)*. Egy másik grafikán a cseh címer oroszlánjának a foga törik bele a kassai dóm tornyába *(15. kép)*. Érdekes grafika ez, mert a csehekkel kapcsolatban magyar részről nemigen szokott elhangzani érvként a kulturális fölény, ugyanakkor a cseh megszállók viselkedése a magyar lakossággal – főleg az intelligenciával szemben –, érthető módon ellenérzéseket váltott ki. A nemzetiségi elv megcsúfolását ez a sorozat is Pozsony kapcsán érzékeltette *(16. kép)*. A Pozsony elvesztése miatti elkeseredésre már utaltam korábban, itt csak azt jegyzem meg, hogy Zádor István és Vértes Marcell grafikái után Pólya Tibor rajza a harmadik a várossal kapcsolatos propagandaművek sorában. Az ország geográfiai egységére vonatkozó ábrázoláson *(18. kép)* a folyón árut szállító népviseletbe öltözött alakok a vízrajzi egység gondolatán kívül a hegyvidék és a síkság gazdasági kapcsolatára is utalnak. A Károlyi-korszak érvkészletében előkelő helyet foglaltak el azok a megfogalmazások, amelyek a politikai érveket illusztráló ábrázolásokat kísérték *(19. és 20. kép)*. Az országot megszálló népek imperializmusára vonatkozó feliratokhoz egyik esetben a fenevadakkal szembeszálló gladiátor szuggesztív képe társult, míg a másik esetben az ország térképének a felhasználásával egy sokrétű információt tartalmazó ábrázolás illeszkedett. Az ábrázolásról egyidejűleg leolvasható a nemzetiségi elv megsértése és a gazdasági nehézségeket okozó demarkációs vonal felállítása is... Azonkívül látható, hogy az ország területébe Horvát- és Szlavónországokat már nem vette bele a művész. Az említett területek elhagyása a Károlyi-féle politikának e tekintetben megnyilvánult realitásérzékét tükrözte.

15. kép
Éder Gyula: A magyar kultúra ellent fog állani a cseh ragadozó féktelen étvágyának

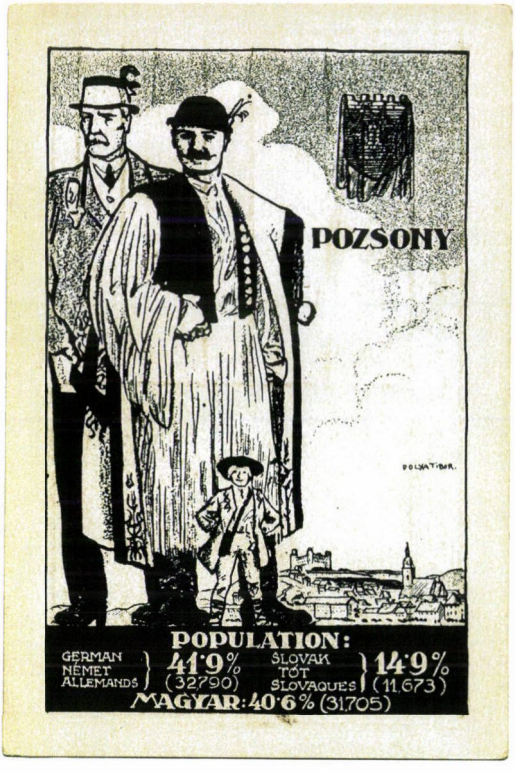

16. kép

Pólya Tibor: Pozsony

17. kép

Bér Dezső: Az analfabéták számaránya a hódítóknál és a leigázottaknál

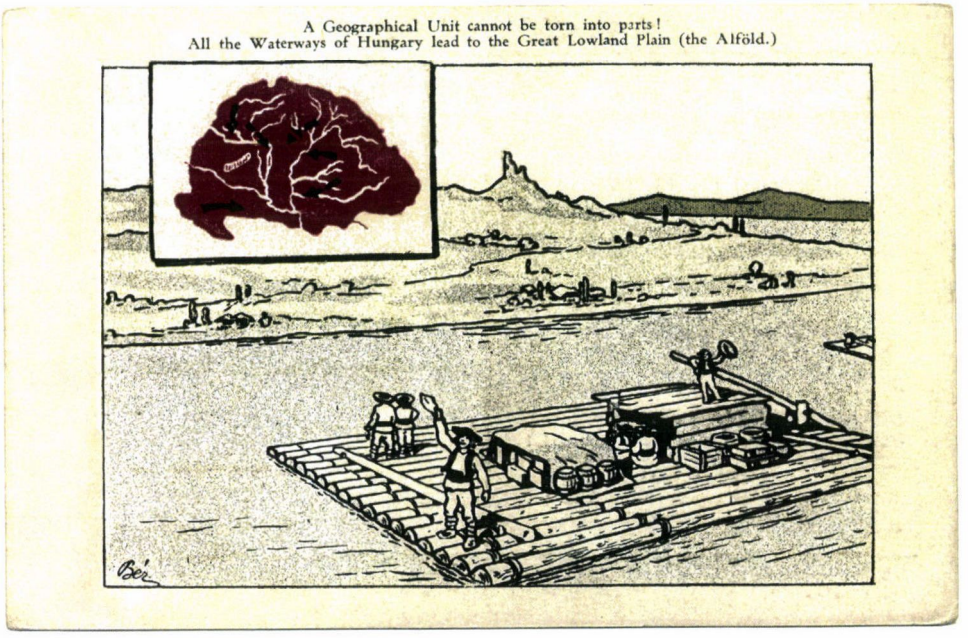

18. kép

Bér Dezső: Földrajzi egységet nem lehet szétszakítani! Magyarország összes víziutai a magyar Alföld felé vezetnek

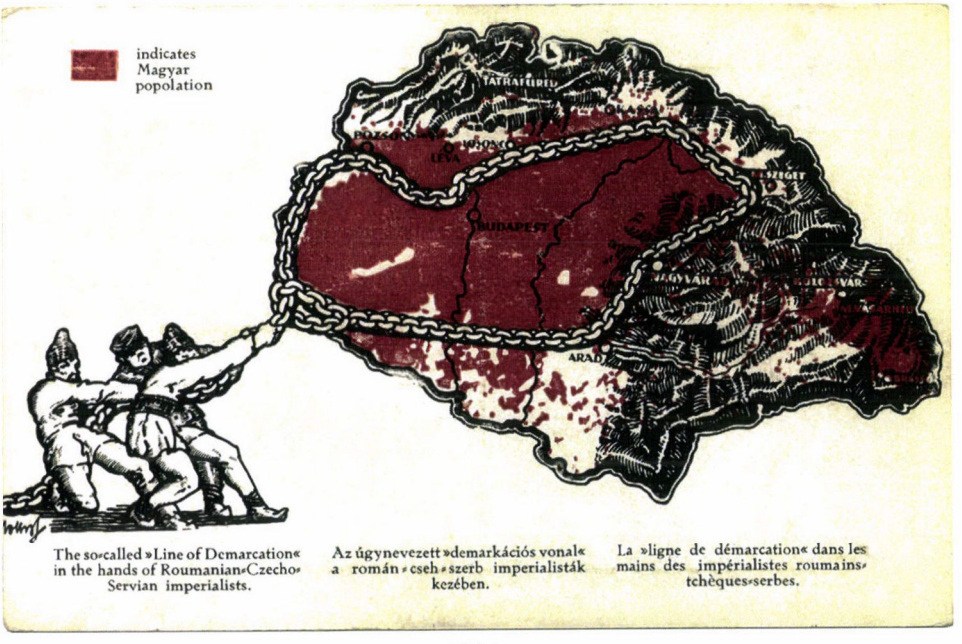

19. kép

Bokros: Az úgynevezett „demarkációs vonal" a román-cseh-szerb imperialisták kezében

20. kép

Bér Dezső: Magyarország imperialista szomszédainak martaléka

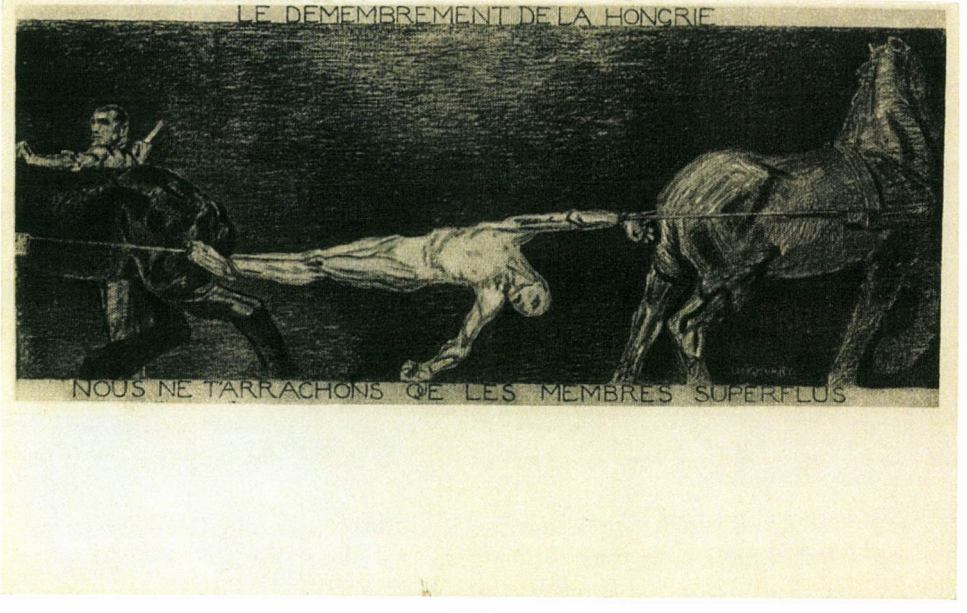

21. kép

Unghváry Sándor: „Mi csak a fölösleges végtagjait szaggatjuk le"

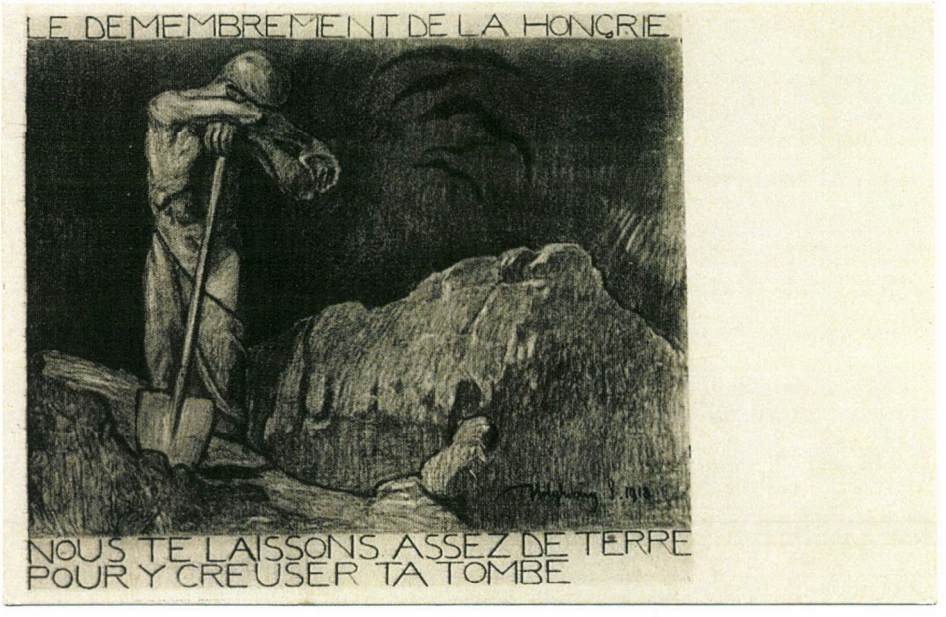

22. kép

Unghváry Sándor: „Csak annyi földet hagyunk neked, ahol a sírodat megáshatod"

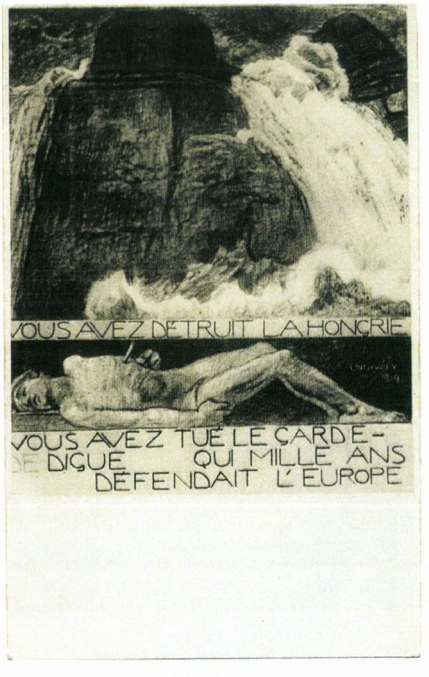

23. kép

Unghváry Sándor: „Megöltétek a magyar gátőrt, aki ezer évig védte Európát"

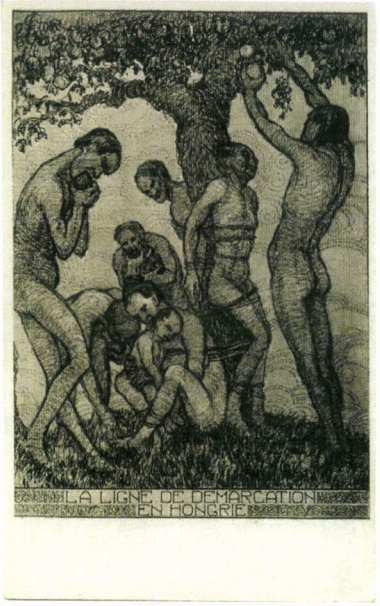

24. kép
Némethy Miklós:
„Demarkációs vonal Magyarországon"

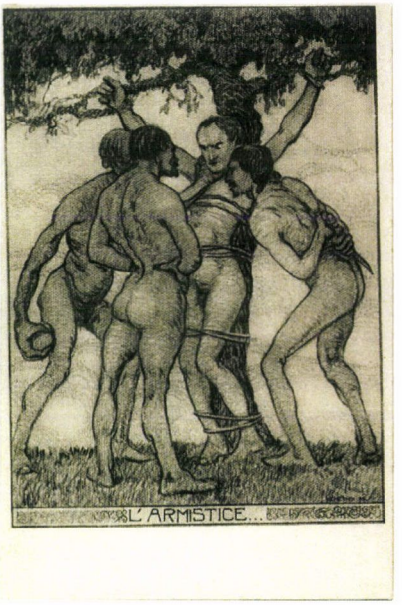

25. kép
Némethy Miklós:
„Fegyverszünet"

26. kép
Krémer Amália:
Segítsetek míg nem késő!

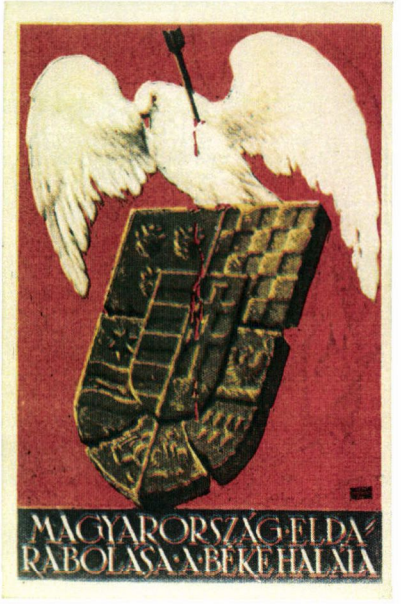

27. kép
Tábor János és Dankó Ödön:
Magyarország eldarabolása a béke halála

28. kép

Wenczel Árpád: Porta Culturae

29. kép

Wenczel Márton: Ezer évig a Nyugatért

30. kép

Helbing Aranka: Hess! Ez az én földem

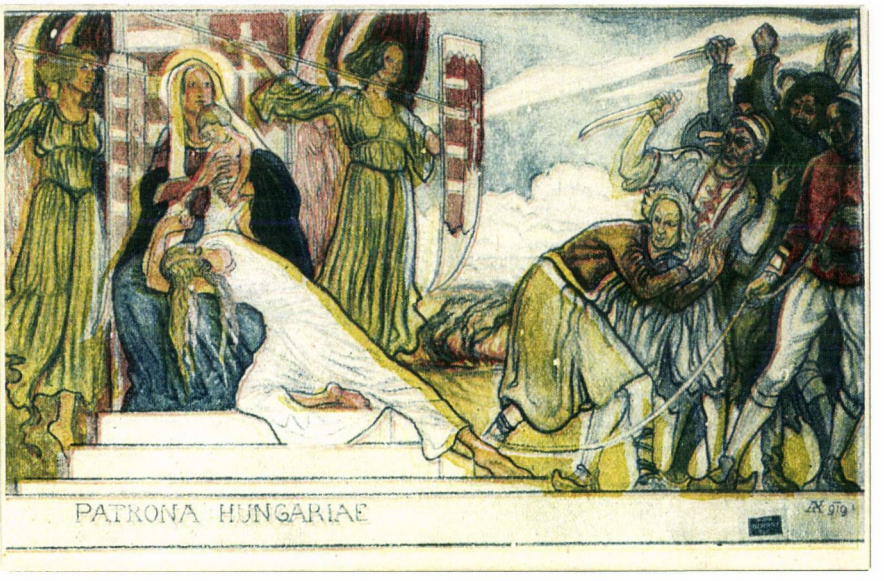

31. kép

Körösfői-Kriesch Aladár: Patrona Hungariae

A Területvédő Liga képeslapjai

A Liga képeslapjaival alapvetően az a probléma, hogy nem lehet pontosan elkülöníteni egymástól a Károlyi-korszak és a Horthy-korszak alatt készült példányokat. Az 1919. januári pályázatnak, mint láttuk már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megvolt az eredménye. A Liga nevével feltűntetett lapok többféle impresszummal jelentek meg. Számos lapnál csak a Liga teljes neve: *Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája felirat szerepelt kiadóként.* A legtöbb lap a *„SZÓZAT" Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája napilapja* felirattal készült el. A Szózat napilap csak 1919 szeptemberétől jelent meg. Más esetekben a képeslapot gyártó nyomda neve jelent meg a Liga teljes neve mellett. A nyomdák között találjuk a Tolnay Könyvkiadó Vállalatot, a Besskó Károly Grafikai Műintézetet, a Kellner és Mohrlüder céget és az ifj. Weinwurm Antal és Társa céget. A Tolnay Könyvkiadó Vállalat Unghváry Sándor és Némethy Miklós rajzciklusait adta ki *(21–25. kép)*. A lapok kiadásának dátumát nem lehet pontosan meghatározni, de a nyersanyagul szolgáló grafikák, a feliratok, valamint a rajzok szignói mellett előforduló dátumok alapján minden bizonnyal már Károlyi-korszakban elkészültek. A képeslapok postai forgalmazására csak 1919 őszétől van adat. A Liga jegyzőjének, Somló Sári szobrászművésznőnek egyik Tolnay-féle megírt képeslapján az 1919. november 21-i dátum szerepel, míg a lap grafikáján a művész neve mellett 1918 olvasható *(23. kép)*. A Tolnay Könyvkiadó lapjainak az érdekessége még, hogy a Liga neve fölött a következő szöveg olvasható: „Küldje el külföldi ismerőseinek és a művelt nemzetek szellemi és dolgozó munkásainak". Ez a felszólítás híven tükrözi a Liga, illetve a kormányzat elképzeléseit a propaganda lehetséges módozatairól.

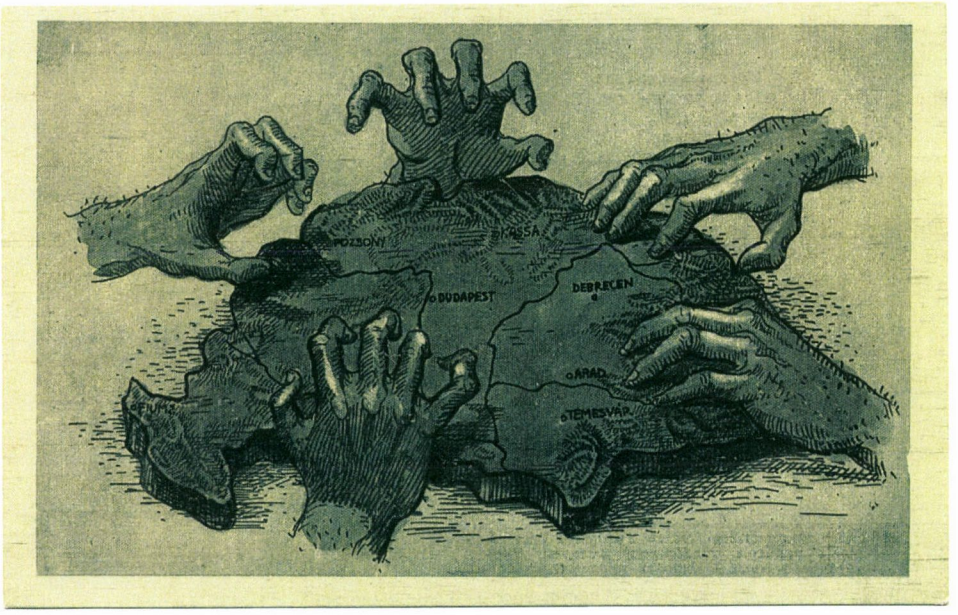

32. kép

Helbing Aranka: Rabló kezek

33. kép

Tábor János és Dankó Ödön: Balsors akit régen tép...

34. kép

Frindt József: Nekünk mi marad?

35. kép

Balázsfi Rezső: A lefegyverzett embert nem bátorság megtámadni

Ezek mellett a Szózat megjelenésében is kibocsátottak olyan lapokat, amelyek még a Károlyi-korszakban készültek. Tábor János és Dankó Ödön grafikái *(27. és 33. kép)* egészen biztosan akkor készültek, mivel a Tanácsköztársaság alatt „kompromittálódott" két művész biztosan nem dolgozott az ellenforradalmi korszak számára. Az ifj. Weinwurm Antal és Társa cég által gyártott lapok *(46–50. kép)* valószínűleg a Liga legkésőbben kibocsátott sorozatai közé tartoznak, mivel azok Nyugat-Magyarország helyzetével foglalkoznak A lapok szórványosan előforduló nyomdai kezelései kevés információt nyújtanak. Az első külföldi postázást dokumentáló képeslapon a francia posta részéről 1920. március 3. szerepel, vagyis a Huszár-kormány hivatalos elismerését követő időpont *(28. kép)*.

A Liga képeslapjainak tartalmi vizsgálata további érdekességekkel szolgál. A grafikák nagy többsége nem a területi integritás melletti érveket illusztrálja, hanem a segítségkérés, az önerősítés, a szenvedések feletti siránkozás és az önsajnálat különféle kifejezéseit testesíti meg. A történeti érveket konkrétan mindössze három, a gazdasági és a politikai érveket pedig csak egy-egy ábrázolás közvetítette. A történeti érveket ábrázoló képeslapok egyaránt utalnak az ezeréves magyar államiságra és a nyugati civilizáció védelmében betöltött szerepre *(23., 28., 29. kép)*. Az Unghváry-féle képeslap *(23. kép)* direktebb, a másik két grafika közvetettebb módon a Nyugat bűntudatának felkeltésére szolgált. A gazdasági érvet egy olyan grafika illusztrálja, amely a nyersanyagokban elszenvedett magyar veszteséget tárgyilagosan mutatja be a térkép segítségével *(34. kép)*. A tartós béke lehetetlenségére utaló politikai érvet azonban egy olyan grafika mutatta fel, amely egyúttal – az átlőtt szívű galamb által – részvétet próbált meg Magyarország iránt kelteni *(27. kép)*.

Jóllehet a területvédő propaganda az ország érdekében felhozható érvekkel mind a nyomtatványok, mind a képeslapok révén voltaképpen a Nyugat segítségét kívánta megnyerni, mégis figyelemreméltó, hogy a képeslapok jó része a segítségkérés közvetlen kifejezéseivel élt. Az önsajnálatnak és a sajnáltatásnak a kifejezései sajátságos módon keveredtek a magyarságot kitartásra buzdító, önbizalmát erősíteni igyekvő grafikákkal. Ez utóbbiak a területi integritás kérdése felől nézve éppen úgy a tehetetlenség kifejeződései, mint az előbbiek. A segítségkérés, a sajnáltatás és az önsajnálat képei *(21–26. és 33. kép)* közül is kitűnnek azok a képeslapok, amelyek Magyarország fájdalmát a krisztusi szenvedéssel vetették egybe *(36–37. kép)*. Több kordokumentum igazolja, hogy ezzel az érzésükkel a művészek nem voltak egyedül, ők csak grafikai kifejezését adták sokak érzéseinek.[34] Az önbiztatás, a kitartásra való lelkesítés erőteljesebb ábrázolásai *(38., 39., 40–41., 45., 46–50. kép)* feltehetően 1920 reményvesztett hónapjaiban készülhettek.

---

34 Ehhez l. Székesfehérvár törvényhatósági bizottságának határozatát, ahol a bolsevik uralom borzalmainak felidézése kapcsán hangzott el: „Végig szenvedte az erkölcsi süllyedés Golgota útját, amelynek folyamán üldözés, börtön és bitófa várt azokra, akik Magyarországon magyarnak merték vallani magukat!" (MOL K 26 ME 1919. t. 5059. sz.); Bács-Bodrog vármegye követének húsvéti üzenete a Délvidékre 1920 márciusában: „A meggyötört Hungária is végre lassan, de biztosan elérkezik kínos Kálváriájának minden stációjához, hogy kaján ellenségeinek párizsi méregpoharát fenékig kiürítse, mert tudjátok meg, hogy felszabadulására „nem jött el még az idejének sem teljessége"."

36. kép

Kardos Brunó: Megostoroztatott, kigúnyoltatott és keresztre feszíttetett

37. kép

Feltámadunk ha megfeszítenek is (Név nélkül)

38. kép

Tary Lajos: „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért..."

39. kép

Szőcsné Szilágyi Piroska: Szegény Magyarország!

40. kép

Tary Lajos: Ne csüggedj!

41. kép

Udvary Pál: Megvédem!

42. kép

Tary Lajos: S.O.S.

43. kép
Árkay Lidi:
Ne bántsd a magyart

44. kép
Jöjjetek már!
(Név nélkül)

A Területvédő Liga egyik legkésőbbi képeslapja, amely a trianoni békeszerződés utáni országhatárokat a régi határok közé berajzolva ábrázolja, azt a kérdést intézi a franciákhoz, hogy vajon ők mit szólnának egy olyan békéhez, mint amit Magyarország kapott *(51. kép)*. Ehhez hasonló grafikájú képeslappal más antant hatalmakat is megszólítottak, mint például az USA vagy Anglia, valamint olyan semleges országokat, mint Hollandia vagy Svédország.

A képeslapok ikonográfiai vizsgálata azzal a legfontosabb eredménnyel jár, hogy az ország korábbi szokásos szimbólumaihoz képest – mint a címer, Patrona Hungariae vagy a magyar katona alakja –, a területvédő propagandában egy új motívum, a történeti Magyarország területének ábrázolása kapta a legnagyobb hangsúlyt. A dolgozatban közölt 51 képeslap közül 20 grafika fő motívuma az ország területének képe. Ehhez képest az ország címere a második leggyakoribb motívum a képeslapokon. A címer gyakran szerepel önmagában *(39. kép)*, különböző kompozíciók részeként *(40–42. kép)*, vagy csak valamely elemével *(33. és 38. kép)* összesen 14 képeslapon, amelyből 11-et mutatunk be. A magyarság ezeréves történetének jelképeként élt a századfordulón a magyar harcos alakja, hol a honfoglaló magyar vélt, vagy valós képében, hol a török elleni harcok vitéz katonájaként volt része a nemzeti tudatnak.[35] A magyarságot szimbo-

35 A századelő elképzelt ősmagyar harcosaihoz l. az 1911-es torinói világkiállítás magyar pavilonjának homlokzatát, valamint az I. világháborús hadikölcsön-kötvényeket.

45. kép

ifj. Fáy Aladár: Úgy-e féltek, hogy eltépem láncomat?

46. kép

Sándor B.: Ne csüggedj!! Dolgozzál és kitartva bízzál

47. kép

Sándor B.: Nem hagylak Nyugat-Magyarország

48. kép

Sándor B.: Csak kitartás!

Szenvedésed nem tart soká

49. kép

Sándor B.: Kitartok, mert eljön az én időm is

lizálja a történeti érveket kifejező grafikák némelyikén *(2., 10., 28., 29. kép)* és a továbbélés szimbólumaként is megjelent *(40–41., 46., 50. kép)*. A Trianon utáni években ugyan egyértelműen a történeti Magyarország területének ábrázolása fejezte ki a legpregnánsabban a nemzeti törekvéseket, és mint embléma elterjedt a mindennapi élet különféle szféráiban.[36] A nemzet fennmaradásának, életerejének zálogaként azonban a magyar katona szimbolikus alakja is tovább élt.[37]

A 20. századra a magyar katona mellett feltűnt a magyar paraszt népies öltözetű alakja is, mint a magyarság szimbóluma, vagy még inkább mint allegóriája. Ennek nyomát is őrzik a területvédő propaganda képeslapjai *(16., 26., 30., 43., 49. kép)*.

50. kép
Sándor B.. Gyere velünk testvér visszaszerezzük hazánkat

A magyarságot, illetve az országot megszemélyesítő emberalakok között találunk meztelen, vagy hiányos öltözetű férfiakat és nőket. A kompozíciókból egyértelműen látható, hogy ez esetekben alkalmi megjelenésről van szó. Az ország kiszolgáltatottságát, elesettségét hangsúlyozta ki provokatív szándékkal a külföldi közvélemény felé *(1., 9., 20., 21–25, 35., 38. kép)*. Az alakok között jóval több a férfi, mint a nő. Ebben nyilvánvalóan a különféle egyezmények által lefegyverzett, a védekezés lehetőségétől megfosztott magyar katona képzete is közrejátszott.

Az országot szimbolizáló állatalakok között is találunk alkalmibb és tartósabb jellegű megjelenési formákat egyaránt. A Magyarország eldarabolása a béke halála című kompozícióban ábrázolt átlőtt szívű fehér galamb nyilvánvalóan az ártatlanul bántalmazott Magyarország grafikai megjelenítésének alkalmi eszköze *(27. kép)*. Két képeslapon viszont egy egyetemes hatalmi szimbólum, az oroszlán jelenik meg *(33., és 45. kép)*. Magyarország újabb kori történetében – valószínűleg az ország sokszázados függőségi viszonyai miatt – nem nagyon szerepelt az erőnek, a hatalomnak ez a jelképe. Az I. világ-

36 Emlékművektől kezdve a mindennapi élet különféle használati tárgyaival bezárólag, mint értékpapír, hamutartó, szódásüveg stb. Ez utóbbiak közül számos tárgyi emléket őriznek a Nemzeti Múzeum különféle gyűjteményei.

37 L. a különféle társadalmi egyesületek jelvényeit a Horthy-korban, Például a Magyar Nemzeti Szövetségét (Szamosi Soós Vilmos alkotása, MNM Éremtár ltsz.: 125/971-6.) és az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga jelvényét (Homonnay Jenő műve, MNM Éremtár ltsz.: 33/1969-a.)

háború alatt jelent meg gyakrabban, mint a harcoló monarchia erejének szimbóluma.[38] Feltehetően ennek a világháború alatt mozgósított képzetnek a továbbgondolása, hogy a területvédő propaganda képeslapjain a háborúban levert országot leláncolt, illetve megsebzett oroszlán jelképezi. Érdekességképp említem meg, hogy a megsebzett oroszlán konkrét ikonográfiai előképre vezethető vissza: az ókori Asszíria királyi palotájának egyik domborműve szolgáltatta a mintát.[39] Ugyanakkor a képeslappal egyidejűleg más ikonográfiai megfogalmazásban is feltűnt a megsebzett oroszlán ábrázolása, mint a legyőzött ország szimbóluma.[40] Mindezzel szemben kevésbé érthető, hogy a magyarságnak a századelőn oly divatos totemállata, a turul a területvédő propaganda grafikai eszközein alig fordult elő *(11. kép)*.[41]

A képeslapokon gyakran feltűnt az országra támadó ellenségek grafikai megfogalmazása. Ezek közül azok az érdekesebbek, amelyek az ellenségkép valamely általános toposzát (hidra, féreg, hiéna, holló) jelenítették meg *(8., 43., 45., 44. kép)*.[42] Érdekes, hogy az oroszlán alakja két grafikán ellenségként is feltűnik: az egyiken a gladiátorként megszemélyesített országra támad *(20. kép)*, a másikon cseh címerállatként ront Kassára *(15. kép)*. Ez a probléma már a képeslapok ikonográfiai programjának a kérdéskörére kapcsolódik.

A képeslapok grafikáit ikonográfiailag vizsgálva azt láthattuk, hogy az ország, illetve a magyarság megjelenítésére a művészek különféle képzeteket, szimbólumokat, mint az ország területe, címere, Patrona Hungariae, harcos stb. alkalmaztak. Ezek az ábrázolások a leggyakrabban nem is önmagukban, hanem egymással, egymást erősítve igyekeztek kifejezni a propaganda érveit, illetve az országot ért csapásokat. Ez a tény azt mutatja, hogy az országnak, a magyarságnak nem volt olyan stabilan kialakult és megerősített szimbóluma a századelőn, amelyet hatásosan felhasználhatott volna a Nyugat felé.[43] A területvédő propaganda a kialakult helyzetben talált rá az ország területi ábrázolásának kifejező erejére. Ez az ábrázolás egyrészt lehetővé tette a különféle érvek képző-

---

38 L. Stiasny, F. Viribus Unitis 1914–15 plakettjét. (MNM) Éremtár ltsz.: 155A/1915.2.)

39 *Barnett, R. D.*: Assyrische Palastreliefs. Prága, [1960.] 71. kép. A 20. század elejére a régészeti feltárások következtében az ókori Asszíria is bekerült az európai civilizáció látómezejébe. Örökségéből elsősorban a birodalmi típusú államszervezetnek a sajátosságai ragadták meg a figyelmet, például Németországban. Az asszír impulzusnak egy másik hazai nyoma az I. világháborúban elesett gyöngyösi zsidók hősi emlékművén látható, ahol ugyanez az oroszlán minden bizonnyal Júda oroszlánjaként jelenik meg. (L. A magyar hadviselt zsidók arany albuma. Szerk.: Hegedűs Márton. Bp., 1941. 245.)

40 L. Pethey Gy. László plakettjét Horthy Miklós kormányzóvá választása alkalmából. A plakett főalakja egy lánccal körültekert, nyíllal megsebzett álló oroszlán. L. *Huszár, Lajos–Procopius, Béla*: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Bp., 1932. 3837. sz.

41 A Haranghy képeslapján szereplő grafika illusztrálta a Szózat 1919. november 16-i különszámának a címlapját is.

42 Az I. világháborúban az ellenség hidraként való ábrázolása feltűnt a hazánkban működő neves éremművész Richard Adolf Zutt egyik érmén is. *Szablya János*: A „Kéve" művészegyesület hadiérme. Numizmatikai Közlöny 14. (1915) 55–57.

43 A nemzeti tudat kifejezésének kérdéséhez l.: Monumentumok az első háborúból. A Műcsarnok és a Népművelési Intézet közös kiállításának tanulmánykötete. Bp., 1985.; A historizmus művészete Magyarországon. Szerk.: Zádor Anna. Bp., 1993.

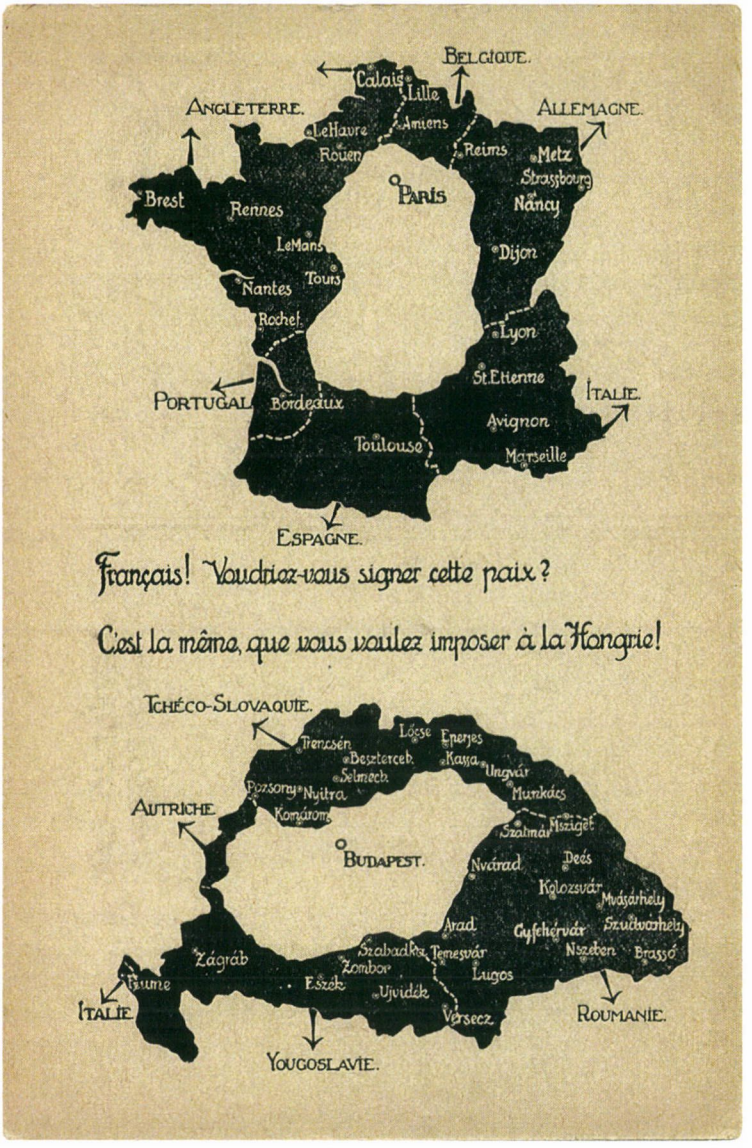

51. kép

Franciák! Hogyan tetszene nektek ez a béke? (Név nélkül)

művészeti megfogalmazását, másrészt még viszonylag a legjobban – bár nem problémamentesen –, önmagában is megállt. Az ország területének ábrázolása kifejező ereje révén mind a területvédő propagandában, mind később a revizionista propagandában egyaránt kiemelkedő szerepet kapott, emblémává lett. Ez utóbbi illusztrálására a területvédő propaganda grafikái közül jó példa Biró Mihály grafikája, ahol lélekvesztőként hánykolódik a tengeren *(9. kép)* és Helbing Aranka rajza, ahol a népies kinézetű férfialak, mint kenyeret szorítja magához *(30. kép)*.

A propaganda képzőművészeti eszközeiről összefoglalóan az mondhatom, hogy azok – gondos technikai kivitelezésben – kisebb részt a propaganda tényeken alapuló érveit és nagyobbrészt az ország fájdalmát és indulatait juttatták kifejezésre. A képeslapok grafikáin a kép és a szöveg egymást kiegészítve agitatív erővel közvetítette a mondanivalót. A grafikák többségének kifejező erejét egyáltalán nem befolyásolja az ikonográfiai program tisztázatlansága. A mondanivaló sikeres grafikai megoldásai a művészi színvonalnak és nem utolsósorban az ország területi ábrázolásában megtalált motívumnak köszönhető.

Zárszó

Nehezebb összegzést készíteni egy olyan tevékenységről, mint a területvédő propaganda, amely fő célkitűzését tekintve eredménytelennek bizonyult. A legfőbb problémát az jelenti, hogy a magyar propaganda kudarca nem egyik vagy másik részterületének az eredménytelenségében rejlik, hanem az egész tevékenység eleve ítéltetett sikertelenségre a kedvezőtlen nemzetközi feltételek miatt. Az I. világháború végén a győztes hatalmak Magyarországot illetően olyan végzetes prekoncepciókkal készültek a béke kialakítására, amelynek befolyásolására magyar részről nem volt lehetőség.[44] Az ország felosztásában érdekelt államok olyan pozícióba kerültek béketárgyalások során, hogy meghiúsíthattak minden magyar törekvést mind a tárgyalóasztaloknál, mind a közvélemény befolyásolása terén.[45] Éppen az ellenünk irányuló propaganda sikeressége világít rá egy másik problémára, nevezetesen az *idő* szerepére a propagandában. Bármiféle propaganda (vagy akár reklám) esetében az eszközök kifejtésére rendelkezésre álló időtartam lényeges elem a sikert illetően. A magyarellenes, illetve a magyar érdekekért folytatott propaganda kapcsán különösen jól érzékelhető e tekintetben is az egyik fél

44 Ehhez l. Pastor Péter, Taraszovics Sándor és L. Nagy Zsuzsa tanulmányait a Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században című kötetben. (Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 1995.)

45 Ehhez l. *Kelecsényi Ferenc*: Párizsban a békekonferencia idején. Bp., 1920.; *Horváth Jenő*: A trianoni béke megalkotása 1915–1920. Bp., 1924.; *Temperley, W. V.*: A history of the peace conference of Paris. I–IV. London, 1920–1924.; *Pozzi, Henri*: Századunk bűnösei... Bp., 1935. (Reprint é. n.); *Zeman, Z. A. B.*: A diplomatic history of the First World War. London, 1971.; *Arday Lajos*: Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919. Bp., 1991.

előnye a másikkal szemben.[46] A magyar propagandának nem állt elég idő a rendelkezésére, ami tovább súlyosbította a kedvezőtlen feltételek által előidézett helyzetet. Az időtényező kapcsán felmerülhet a kérdés, miért nem folyt már korábban propaganda Nyugaton a magyar érdekekért, hiszen az országban élő nemzetiségek különféle törekvéseinek a veszélye már a 19. század közepe óta része volt a magyar politikai tudatnak.[47] Nem hiányoztak e veszélyre utaló hangok a 19. század utolsó harmadában sem, amikor a cári Oroszország balkáni politikája következtében a szerb és a román irredentizmus a nemzetközi politika szintjére került.[48] A magyar állam sorsa – a Monarchia keretén belül – a tőle nagy részben függetlenül alakuló európai szövetségi rendszerek erőviszonyainak és érdekeltségeinek volt kitéve. A szövetségi rendszerek szembenállása és a Monarchiát elsősorban irányító osztrák birodalmi politika miatt az ország el volt vágva attól a lehetőségtől, hogy külön a magyarság melletti szimpátiát megőrző vagy felkeltő propagandát folytathatott volna.[49]

Az 1918 végére kialakult helyzet magyar szempontból halmozottan hátrányos volt legfőképpen azért, mert a háború utáni rendezést illetően a nemzetiségi elv fokozottan érvényre jutott a győztes hatalmak politikájában. A magyar területvédő propagandát efelől értékelve azt állapíthatjuk meg, hogy a propaganda célkitűzése – az ország egész területének a megtartása – nem bizonyult szerencsés koncepciónak. Nem óhajtom azt sugalmazni, mintha egy kizárólag csak az egy tömbben élő magyarság egységes állami keretben való megtartására irányuló propaganda eredményesebb lehetett volna, de kétségtelen, hogy egy ilyen propaganda legalábbis kedvezőbb fogadtatásra talált volna.[50] Valójában egy ilyen irányú megoldás lehetőségét az ország területi integritásáért folytatott propaganda mindvégig gyengítette. A területi integritás érvei önmagukban bármennyi igazságot is tartalmaztak, a győztes-legyőzött viszonyában nem kaphattak reális értékelést. A propaganda oly sokat hangoztatott politikai érvét, hogy rossz béke esetén háborús tűzfészek keletkezik Európa közepén – s aminek mérlegelése leginkább remélhető volt –, könnyedén ütötte el az antantnak az utódállamok vele szövetséges rendszerében gondolkodó politikai koncepciója.

---

46 A kortársakkal kapcsolatosan egyik oldalról T. Masaryk megjegyzésére utalhatunk, aki szerint a cseh propaganda nem érhetett volna el sikert, ha a háború nem húzódik el annyira, a másik szemszögből Bandholtz tábornokot idézhetjük, aki Friedrich miniszterelnöknek a következőket mondta 1919 őszén: „...kétségtelen, ha rendelkezésre állna elegendő idő, mondjuk egy vagy két év, akkor meggyőzhetik az amerikai és a brit népet arról, hogy Önöknek igazuk van, de közben merre a csudába menne Magyarország?" (*Bandholtz, H. H.*: Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Bp., 1993. 138.)

47 L. *Wesselényi Miklós báró*: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse, 1843.

48 L. *Beksics Gusztáv*: A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal. Bp., 1899.

49 Az 1848–49-es emigráció, amely az ország függetlenségének szószólója volt Nyugaton, éppen a 19. század végére halt ki. A világháború előtt Károlyi Mihálynak nyílt lehetősége az önálló magyar érdekekért fellépni Párizsban, de a háború alatt külföldön nem működött magyar „lobby" az antanthatalmaknál.

50 A francia sajtó véleményéhez l. *dr. Erdélyi Jenő*: Mit mond rólunk az entente? Bp., 1919. 26–27. A brit diplomáciánál való fogadtatásról l. *Arday L.* i. m. 102.

A területvédő propaganda eredményességét mindvégig kedvezőtlenül befolyásolta az a körülmény, hogy a háborút lezáró fegyverszüneti egyezmény és a békeszerződés között eltelt időszakban a propaganda végig egy instabil politikai és társadalmi környezetben zajlott. Ez egyfelől a propagandára rótt újabb terheket, másfelől az ország ellenálló képességét gyengítette, és a propaganda eredményes kifejtésére szükséges időtartamot csökkentette tovább szinte az irrealitás határáig.[51] Legfőképpen pedig gátat vetett annak, hogy a gazdasági kapcsolatok lassabban kialakuló, de annál tartósabb hatása érvényesülhessen. Ezekhez a problémákhoz képest másodlagosak azok a kifogások, amelyek a propaganda technikai fogyatékosságaival kapcsolatosak, ha esetleg mégoly helytállóak is.[52]

Majd húsz évvel a békeszerződés aláírása után egy külügyminisztériumi tisztviselő még mindig a sikeres propaganda alapvető problémáin elmélkedett előadásában. A területvédő propaganda szempontjából az adja meg ennek az előadásnak a fő problémáját, hogy ahhoz képest nem változott sem a propaganda célja, ami a történelmi Magyarország egészének visszaállítására irányult, sem érvkészlete. A területvédő propagandát egykoron kísérő negatívumok sem hiányoztak, mint a szükséges társadalmi bázis hiánya, vagy az ellenpropaganda által kiaknázható társadalmi problémák. Ami ebben a Horthy-korszakban készült tervezetben újdonság, hogy hosszúlejáratú és tartós hatást biztosító kiadványok komplex együttesében gondolkodott.[53]

Végezetül utalni kell a területvédő propagandának a hazai közvéleményre gyakorolt hatására. A propaganda a történeti Magyarország egységéhez mindenáron való ragaszkodásával a közvéleményben elültette a „mindent vissza" jelszavát, amely hosszútávra kihatott a Horthy korszak revíziós propagandájára és nagyban befolyásolta az ország külpolitikáját a II. világháború előestéjén.

---

51 Heves megye főispánja arról számolt be 1922-ben, hogy egy helyi földbirtokos angol származású feleségének rokonai a háború után az égvilágon semmit sem tudtak Magyarország sorsáról. (MOL K 26 ME 1922. I. Bizalmas 326. sz.)

52 Hollós Pál, az Európai Diáksegítő akció magyarországi elnöke 1921 márciusában memorandumot intézett a külügyminiszterhez a magyar propaganda problémáiról. Angliai tapasztalatai szerint a Trianon utáni propaganda sem lett jobb mint annak előtte. Hollós a problémák egész sorára figyelmeztetett, kezdve a rossz témaválasztáson, folytatva a gazdasági kapcsolatok kihasználatlanságával és a megfelelő apparátus hiányával, befejezve a terjesztés, illetve a befogadóhoz alkalmazkodni nem tudó megfogalmazás tökéletlenségeivel. (MOL KM Iratok 1918–1920. 20680. sz.)

53 A tervbe vett kiadványoknál a könyvekre esett a hangsúly, a tájékoztató zsebkönyvektől kezdve a tudományos igényű népszerűsítő munkákon át a szépirodalmi alkotásokig terjedt a skála. A tervezet előadója jó példaként Kosáry Domokos népszerűsítő történelmi munkáját, a History of Hungary című könyvét emelte ki. (MOL K 67 KM 114. 1295. sz. Tanulmányok a propagandáról.)

PROPAGANDA OF TERRITORY DEFENSE IN HUNGARY 1918–1920 PART 2

Summary

After the defeat of the country in the First World War, a propaganda started to evolve in Hungary which was about to convince the winner powers not to tear the territory of the country into pieces according to the demands of the neighbouring countries.

After in the first part of the paper the organising of the propaganda is being discussed (including the work of the government and the participating societies), the second part presents the argument systems of the propaganda.

Most of the elements of the argument system of the propaganda pointed towards the preservation of the territorial integrity of Hungary. The historical argument included partly the fact that the Hungarian nation in the one which has been living for a thousand years in the Carpathian Basin, the only one with the ability to found a state. On the other hand the historical argument epmhasised that Hungary formed the dam that stopped the expansion of the Turks. The cultural argumentation alluded to the leading role of the Hungarian culture and civilisation in this area of Europe. The ethnical argumentation claimed that the Hungarians should live in the centrum of the Carpathian Basin, but towards the edges at the territories dwelled by the nationalities the population is so mixed that it is clear that there is no chance for just settlement. This was an answer to the principal announced by the American president Wilson regarding the right to self-determination of the nationalities which was finally applied in the treaty (nominally), fully at the expense of the Hungarian nationality. The geographical argument allude to the specific geographic state of the country: the biggest part of it is embraced by the Carpathians, which includes the uniformity of the hydrography, and the fact that the different regions complete each other in a harmonic way. The economic argument claims that the parts of the country with different capabilities are dependent on each other in the terms of raw material, food production, industry and labor market. At last the political argumentation emphasises that the desintegration of Hungary would cause irredentist efforts of the Hungarian people thus destabilizing the peace of the territory. Four Alsace instead of one... The paper shows through the postcards printed for international use how the argument system of the propaganda looked like on artistic graphic depictions.

The propaganda of territory defense remained inefficient partly due to the lack of time partly to the revenge-thirsty behaviour of the winners. In the Trianon Treaty by the violation of Wilson's principle of nationalities the homogeneus territory dwelled by Hungarians did not remain Hungarian, the dominant parts of the edges were torn with almost two millions of Hungarian inhabitants. Afterwards, the argument system of the propaganda was used by the Hungarian revisionist propaganda, which was not fighting against the imperialist peace without any reason, but the agreement between Hungary and the successor states did not succeed.

Kovács S. Tibor

THÚRY GYÖRGY KANIZSAI KAPITÁNY PALLOSA

1933-ban a bécsi egykori császári gyűjteményekből a Magyar Nemzeti Múzeum számos jelentős történeti személyhez fűződő műtárgyat kapott.[1] A múzeumba bekerült fegyverek között szerepelt az a pallos is, amelyet a következőképpen írt le Tóth Zoltán a műtárgyakat bemutató kiállítás katalógusában: *„Kard, széles keleti pengével, magyar szablyamarkolattal. (1. kép) A penge felső részének mindkét felét aranyozott beétetett arabeszkek ékesítik, közéjük foglalva négyzetes keretben a fegyverkovács neve olvasható: Amel-i Mohammed el anszari (a medinai Mohammed készítménye) arab betűkkel a 48. (a győzelmi) szura bekezdése. »Valóban mi nyilvános diadalra segítettünk téged, hogy lásd miként az Isten megbocsátja bűneidet, kegyelmet gyakorol veled s az igazak útján vezet.« A kard veretei, a tojásdad kupak, a végén gombbal s középen rövid tüskével ellátott keresztvas, az összesen négy szíjtartó fület hordó hüvelyfoglalatok s a külső oldalán virágos arabeszkkel díszített saru aranyozott ezüstből valók. A hüvely barnapiros bársonyborítása erősen megviselt. XVI. század. A kard a magyar végek nagynevű hőséé, Thúry Györgyé, az 1571-ben elesett kanizsai kapitányé volt."*[2]

A híres végvári vitéz személyének fontosságát kiválóan igazolja az a „magyarázkodó" levél, amelyet Szokollu Mehmed (1505–1579) nagyvezír írt II. Miksának (1564–1576) közvetlenül Thúry halála után: *„Különösen pedig az mondatott, hogy Szigetvár, Pécs és Koppán szandsákok bégjei seregesen Tury György ellen mentek. Ámde ez a dolog nem úgy van, amint királyi Felségednek előterjesztették. Ez a Tury György nem maradt nyugton, hanem az egész világ tudja, hogy mindig gonoszságban járt és szokása volt valamelyik úton lesbe állva, minden szandsákbéget, ki azon vidékre ment, megtámadni. Mikor mostanában a szigetvári bég változott és oda utazott, az említett Tury György gonoszat forralt ellene. Az említett bég csak a gonoszság elhárítása végett cselekedett, ő pedig szokása szerint a béget megtámadta, ezért jött fejére a baj. Erről az oldalról a bégek nem mentek oda és a túlsó oldal határain belül nem voltak, ez olyan világos, mint a nap. Királyi Felségednek, kik ilyeneket jelentenek, nem mondanak igazat és csak a két fél között az egyenetlenséget kezdeményezik."*[3]

Tíz évvel a kanizsai kapitány halála után III. Murád szultán (1574–1595) a Babocsa várában szolgálatot teljesítő Hasszánnak egy 6000 akcse jövedelmű tímárt adományo-

1 A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp., 1933. 3–19.

2 A bécsi i. m. 65. 166. katalógusszámon.

3 *Karácson Imre*: Török-magyar oklevéltár 1533–1789. Bp., 1914. 98.

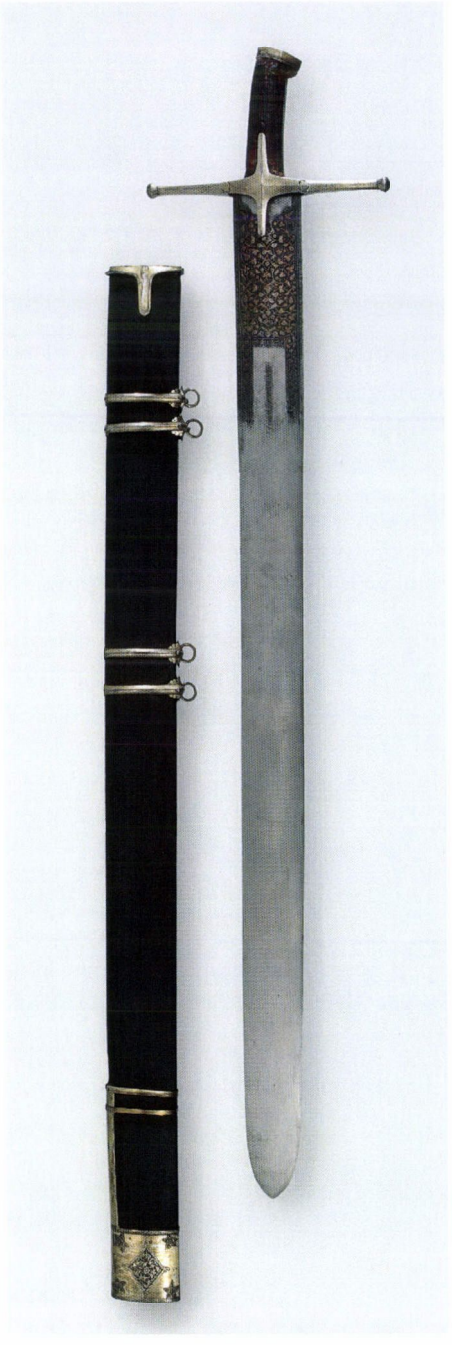

1. kép
Thúry György kanizsai kapitány pallosa.
16. század közepe

zott, mert a Thúry György elleni összecsapásban vitézül küzdött.[4] A fenti adat is azt bizonyítja, hogy a híres végvári vitéz személye rendkívül fontos volt a törökök számára. A drégelyi és sági huszárfőlegényből vitézsége révén hamarosan lévai kapitány lett, és 1552-ben a palásti csatában tüntette ki magát az itáliai segédcsapatok megmentésében. A későbbiek során, 1566-ban, mint palotai kapitány Arszlán budai pasa serege ellen védte meg a gondjaira bízott végvárat.

Az 1567-es év fontos eseményt hozott Thúry életében, hiszen az uralkodó a kanizsai kapitányságot ajánlotta fel számára. 1568-tól sikeres portyákat vezetett, és vitézeivel alaposan megkeserítette a környező török végvárak bégjeinek az életét. Thúry rendkívüli katonai sikerei következtében a törökök állandóan panaszt emeltek ellene az Udvari Haditanácsnál, ahol a portai követ számos esetben kezdeményezte felmentését.[5] A kanizsai kapitány az ország legjobb bajvívója volt és híre külföldön is elterjedt, mert minden kihívója felett diadalmaskodott.[6] A bátor vitéznek, az aranylánccal kétszer kitüntetett lovagnak legemlékezetesebb bajvívása II. Miksa magyar királlyá koronázásakor a köpcsényi mezőn történt, amikor is minden nemzet viadorait legyőzte. Thúry népszerűségét mutatja,

4 *Karácson I.* i. m. 111., 116.

5 *Müller Veronika*: Thúry György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, 1973. 70–77; *Huszár Pál*: Thúry György szerepe a dunántúli végvári harcokban. 1554–1566. Várpalota, 1974. 19–22.; *V. Molnár László*: Kanizsa vára. Bp., 1987. 53–57.

6 *Eőr-Darmay Zsolt*: Törökverő Thúry György ingóságai. Századok 4. (1870) 721–722.; *Szendrei János*: Magyar hadtörténeti emlékek. Az ezredéves országos kiállításon. Bp., 1896. 260–261; *Takáts Sándor*: Bajvívó magyarok. Bp., 1963. 260–261.; *V. Molnár L.* i. m. 58–59.

2. kép

Lazarus von Schwendi fővezér, Thúry György kanizsai kapitány és II. Miksa császár.

Fametszet, 1560-as évek vége

hogy az uralkodó egy olyan metszetet készíttetett, amelyen II. Miksa és Lazarus von Schwendi fővezér mellett a kanizsai kapitány is látható *(2. kép)*.[7]

Thúry katonai és bajvívói sikerei egyre nagyobb elégedetlenséget keltettek a törökökben, akik elhatározták, hogy végleg leszámolnak vele. 1571. április 2-án a kiváló végvári kapitányt a környező török várak csapatai tőrbe csalták. Thúry portyázó katonáival Orosztony falunál török csapatokra bukkant és elszánt harc kezdődött a két fél között. Ám ekkor az erdőből előretörtek az eddig rejtőzködő török csapatok is. Egy iszapos, csúszós földsávon a kanizsai kapitány lova elcsúszott, majd immár a gyalogos Thúryt a török túlerő körbevette. Az ellenfél élve akarta elfogni a híres magyar bajvívót, de ő a megadásra való felszólítás ellenére vitézül küzdött, míg egy Memi nevű török

7 *Cennerné Wilhelmb Gizella:* Magyarország történetének képeskönyve 896–1849. Bp., 1962. 97.; Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk.: Rácz Árpád. Bp., 2000. 110.

szablyájával megölte. Teljesen kifosztott, fej nélküli testét Zrínyi György és fia, Miklós nagy tisztességgel temettették el Kanizsán.[8] Carolus Rym konstantinápolyi császári követ 1571. június 19-i jelentésében a Portán hallott hírek alapján a következőket írta II. Miksának. Thúry április 2-án közel 500 katonájával a környező falvakba indult, abból a célból, hogy a törökök adószedését megakadályozza és foglyokat ejtsen. Ekkor csalta kelepcébe a kanizsai kapitányt az ellenfél, miután a gyalogosait maga mögött hagyta. Thúry a nagyszámú túlerő ellenére hősiesen küzdött, számos ellenséget levágott, de végül megölték. Az összecsapás során török kézre került foglyokat és fegyvereket, valamint a kanizsai kapitány fejét egyenesen a portára küldték, amelyről a következőképpen számolt be Carolus Rym: *„Jelen hónap10-én őfelsége boldog emlékezetű kanizsai kapitányának, Thúry György úrnak a fejét sok csapásoktól megcsonkítva, majd összevarrva a közös díván elé hozták 9 másik fejjel együtt, valamint 14 fogollyal, 3 zászlóval és 2 kézidobbal. A pasa Thúry fejét kézbe vette, gondosan megtekintette, szakállát megsimogatta, majd meghagyta, hogy vigyék ki és tisztességgel temessék el."*[9]

Pontosan három héttel a „magyar Cid" halála után vették fel az elesett Thúry György javait tartalmazó eredeti leltárt. A hagyatéki jegyzékből kiderül, hogy a híres végvári vitéz vagyonát zömében pompás fegyverek, vitézi öltözetek, lófelszerelések, a táborozáshoz való sátrak és egyéb eszközök képezték. Igen érdekes, hogy nem kevesebb, mint 22 török rab maradt a kanizsai kapitány után, akik közül csak Arszlán aga váltságdíját 3000 forintra taksálták. A leltár végén egy különleges bejegyzéssel találkozunk, méghozzá azoknál az ingóságoknál, amelyek Thúry Benedeknél vannak: *„Egy ezwstös pallos, kith Chazarnak koldenek."*[10] Köztudott volt, hogy II. Miksa szívesen veszi a magyar földről származó pompás hadizsákmányt és egyéb ajándékokat. Ezt a hagyatéki leltár összeírói is pontosan tudták és Thúry György kedvenc pallosát elküldték az uralkodónak. II. Miksa öccsét, Tiroli II. Ferdinánd főherceget (1529–1595) leginkább a fegyverek érdekelték, hiszen össze akarta gyűjteni a híres uralkodók és hadvezérek fegyvereit, valamint arcképét és önéletrajzát is.[11] A főherceg gyűjtési módszereit jól jellemzi az a levél, amelyet 1590. június 17-én Nádasdy Tamás fiához írt. Tiroli Ferdinánd részletesen ecseteli az örökös számára atyja komoly hadi érdemeit, majd arra kéri, hogy küldje el gyűjteményébe apja fegyvereit, amelyet az utókor dicsőségére hadszertárában fog közszemlére tenni.[12] A fenti módszerrel a főherceg számos híres személy fegyerzetéhez jutott hozzá, amelyeket egészen 1806-ig az ambras-i várkastélyban őriztek, majd a napóleoni háborúk miatt Bécsbe szállítottak. Törökverő Thúry György pallosa végül is nem a császárhoz, hanem a főherceg gyűjteménybe került, amelynek első részletes katalógusát 1855-ben jelentette meg Eduard Sacken.[13] A kiváló szakember a következőképpen emlékezik meg a szóban forgó fegyverről: *„Georg Thuri: Breites Schwert, in rothsammetner Scheide; die*

---

8 *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. Bp., 1961. 363–365.; *V. Molnár L.* i. m. 61–64.

9 *Müller V.* i. m. 78–84.

10 *Eőr-Darmay Zs.* i. m. 722, 726.

11 *Siklóssy László*: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Bp., 1919. 106–107., 111–113.

12 *Hugyecz Antal*: Ferdinánd főherceg Nádasdy Tamás fiát fölkéri. Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 124–125.; *Temesváry Ferenc*: Fegyverkincsek, díszfegyverek. Bp., 1982. 8.

13 *Siklóssy L.* i. m. 108.

gerade Parirstange und Beschläge sind aus vergoldetem Silber. Auf der zweischneidigen Klinge Laubranken in aufgeschlagener Tauschierarbeit und die Aufschrift: Fürwahr, wir haben Dir einen offenbaren Sieg verliehen, damit Dir Gott Deine früheren und späteren Sünden verzeihe (der Anfang der Sura XLVIII. der Sura des Sieges). Und: gemacht von Muhammed Al Anssari." [14]

A fenti mondatok teljesen megegyeznek azokkal, amelyeket Tóth Zoltán írt le 1933-ban a Thúry pallosról.[15] Így jól bizonyítottá vált – a leírások alapján – hogy 1933-ban valóban azt a kardot kaptuk meg, amely egykor a kanizsai kapitányé volt és „ezüstös pallos" néven szerepelt 1571. április 23-án felvett hagyatéki leltárában. Természetesen a képi egyezés is nagyon fontos, s ezért van nagy jelentősége Wendelin Boeheim 1894-ben megjelent egyik munkájának, amely immár fényképpel illusztrálja a Thúry-féle pallost.[16] Az 1. képen látható műtárgy – a piros bársonyborítás kivételével – teljesen azonos a fenti munkában látható képpel. Budapesten az ezredéves országos kiállításon is bemutatták a kanizsai kapitány fegyverét és az alapos leírás mellett szintén közöltek fényképet róla.[17] A már többször idézett 1933-as kiállítási katalógusban is láthatunk illusztrációt a Thúry pallosról.[18] Ez utóbbi fényképen az előző fotókon látottakkal ellentétben a pallos hüvelyének piros bársonyborítása már rendkívül rossz állapotban volt. Az 1950-es évek elején ezért eltávolították s jelenleg már csak a hüvely eredeti capabőr borítása látható.

A Thúry pallos számos érdekességet tartogat, amelyek közül elsőként a kiváló medinai fegyverkovács pengéjét kell megemlíteni. Az arabok körében a legfontosabb támadófegyver a széles pengéjű kard volt. Mongol hatásra ugyan a 13. századtól az ívelt pengéjű szablyák is megjelentek a mameluk fegyverzetben, de ennek ellenére a pallos megőrizte korábbi fontos szerepét.[19] Az oszmán-törökök mindig is csodálattal adóztak a mameluk fegyvereknek és a 15. század folyamán hadfelszerelésük között felbukkantak a pallosok is. Az 1514-es egyiptomi győztes hadjárat után zsákmányolt fegyverek mellett a törökök igen sok arab fegyverkovácsot hurcoltak el az isztambuli szerájban működő központi műhelybe.[20] A Thúry pallos széles, kétélű pengéjének a felső részén ezüsttel tausírozott, majd aranyozott leveles indák láthatók, amelyeken az ismétlődő szabályos spirálok koncentrikus köröket alkotnak. I. Szulejmán szultán (1520–1566) uralkodásának időszakából származó kinevezési okmányok tugráit a fenti kardon lévő

14 *Sacken, Eduard*: Die K.K. Ambraser-Sammlung. Erster Theil. Geschichtliche Einleitung und die Rüstkammern. Wien, 1855. 152. X. katalógusszámon.

15 A bécsi i. m. 65.; *Kalmár János*: A magyar kard művészete. Bp., 1938. 32–33.; *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. 68; *Temesváry F.* i. m. 55. 21. katalógusszámon.; *Lugosi József–Temesváry Ferenc*: Kardok. Bp., 1988. 47. katalógusszámon.

16 *Boeheim, Wendelin*: Album Hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses. Wien, 1894. 15. XVIII/1. kép

17 *Szendrei J.* i. m. 259.

18 A bécsi i. m. 21. ábra

19 *Esin, Atil*: Renaissance of Islam. Art of the Mamluks. Washington, 1981. 12–18, 76–77., 262–263.; *Rogers, J.M.*: Empire of the Sultans. Ottoman Art from Khalili Collection. London, 2000. 154–156.; *Yücel, Ünsal*: Islamic Swords and Swordsmith. Istanbul, 2001. 54–60.

20 *Szendrei J.* i. m. 262–264.; *Kalmár J.* Régi magyar i. m. 64.; *Thomas, Bruno–Ortwin, Gamber*: Katalog der Leibrüstkammer. Wien, 1976. 61–62.; *Yücel Ü.* i. m. 9–11.

motívumokkal megegyezően díszítették.[21] A Thúry féle pallos másik érdekessége, hogy hosszú keresztvasának végei nyomottgömbben végződnek, amely típus az 1550-es években készült török szablyák jellegzetessége.[22] A kanizsai kapitány kardjának harmadik érdekessége, hogy a pallos markolata és markolatgombja nem az eredeti török változat, hanem egy magyar. A 16. század 20-as éveiben kezdett felbukkanni ez a típus, amelynek a jellegzetessége a lapos, előreugró csúcsú, felülnézetben pedig csepp formájú markolatgomb.[23] Véleményünk szerint a Thúry pallos a 16. század közepén készült, és ajándék, vagy hadizsákmány formájában került a híres végvári vitézhez, aki markolatát átszereltette, majd használatba vette. A Thúryt ábrázoló metszeten a kanizsai kapitány egy olyan szablyát visel, amely a kettős felkötőpántok és a széles, nyomottgömbben végződő keresztvas miatt nagyban hasonlít erre a pallosra *(lásd 2. kép)*.

Igen érdekes, hogy a magyarországi tárgyi emlékanyagban a 15. század második felében jelentek meg nagyobb számban a pallosok, amelyek ebben az időben tompa hegyű, széles, kétélű pengével rendelkező kardok voltak.[24] A 16. század első felében a szablyák növekvő népszerűsége mellett a magyar kardok még használatban voltak, amelyek szívósan őrizték a 15. század végén kialakult formájukat. Az 1550-es, 1560-as évek után viszont már nem találkozunk többé a tárgyi emlékanyagban velük, mert helyüket átadták a magyar szablya markolatával szerelt pallosoknak.[25] Tulajdonképpen elmondható az, hogy hazánkban ebben az időben a legfontosabb fegyver a szablya volt, és a még meglévő kardjaink ezért kerültek átszerelve „lóra való pallos" néven a nyeregre és váltak kiegészítő fegyverré a hegyestőrrel párhuzamosan. A korábban használt magyar kard, szablyamarkolattal immár pallos néven szerepelt „lóra való", vagy ritkábban „nyakbavető" változatban. Ez utóbbi esetben a viszonylag rövid, széles pengéjű fegyvert az övre, vagy gyakrabban a jobb vállon átvetett kardfekötőre erősítették és szablya helyett viselték. A kanizsai kapitány fegyvere ennek az új palloshasználatnak az egyik legszemléletesebb példája.

A közelmúltban vetődött fel az a gondolat, amely párhuzamot vont a Thúry-féle pallos és a 10. század utolsó negyedében felbukkanó ún. szablyakardok között.[26] Ezek olyan fegyverek voltak, amelyeknél kardcsiszárjaink eltávolították a nyugati típusú kardok markolatgombját, oldalra hajlították markolatvasát és szablya keresztvasat húztak

---

21 The Splendour of Turkish Civilization. Ottoman Treasures of the Topkapi Palace. Tokyo, 1988. 30–33; *Gerelyes Ibolya*: Török ékszerek. Évezredek, évszázadok kincsei. VII. Szerk.: Garam Éva. Bp., é. n. [1994] 8.

22 *Alexander, David*: The silver Dragon and the golden Fish. Gladius 23. (2003) 217.

23 *Kovács S. Tibor*: Török hatás a magyar fegyvereken a 15-17. században. Folia Archaeologica 44. (1995) 216–217.; *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar országos Levéltárban. Bp., 1987. 71.

24 Ennek a típusnak a legjellegzetesebb példáját a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvergyűjteménye őrzi. Ltsz.: 55.3133., hossza: 119,3 cm, penge szélessége: 5 cm, lelőhelye: Solymár

25 A 16. század második negyedében készült az a pompás kard, amelyet szintén a Magyar Nemzeti Múzeum őriz. Ltsz.: 55.3212., hossza: 115 cm, penge szélessége: 5 cm; A bécsi i. m. 44. 70. katalógusszámon.

26 *Töll László*: Élet és halál urai a csatatereken-elődeink fegyverei. In: *Veszprémy László*: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Bp., 2008. 21–22.; B. Szabó János szíves szóbeli közlése.

rá, majd felszegecselték a markolatborítást.[27] Ebből a típusból mintegy egy tucat került ezidáig elő.[28] Az ismert darabokat tanulmányozva az a véleményünk, hogy a hibát ott követték el őseink, hogy túlságosan meghajlították a markolatvasat, s így egy valóban nehezen kezelhető fegyverhez jutottak.[29] A 15. századból számos hasonló átalakítás ismert, amikor is a korábbi arab pallospengéket mameluk, vagy török szablyamarkolattal látták el. Ez utóbbi esetben a markolatvasat csak enyhén hajlítottak meg és ívelt, kézhez álló markolattal látták el.[30] A Thúry-féle pallos is a fenti módon készült, és így valóban megnövekedett a csapás hatékonysága, sőt akár a szúrás is erőteljesebb lehetett.[31]

A híres végvári vitéz és bajvívó pallosa a legkiválóbb arab és török fegyverkészítő hagyományokat megtestesítő kard, amelyet magyar markolattal szereltek át. A fenti fegyver jelentősége azért is nagy, mert története Thúry halálától 1933-ig, a Magyar Nemzeti Múzeumba való bekerüléséig hitelesen és jól nyomon követhető.

THE BROADSWORD OF GYÖRGY THÚRY, CAPTAIN OF KANIZSA

Summary

György Thúry, captain of Kanizsa was entrapped by the troops of the surrounding Turkish castles on April 2, 1571. (Fig. 2). The head of the invincible duellist, famous valiant of the border fortresses was sent directly to the *Porta*. The bequest inventory of the deceased captain of Kanizsa was made three weeks after his death, including a very interesting sentence: '*A broadsword in silver, which is being sent to the emperor.*' This weapon had got to the collection of archduke Ferdinand II of Tirol in Ambras, and in 1933, to

27 *Bakay Kornél*: Régészeti tanulmányok a magyar állapalapítás kérdéséhez. Dunántúli Dolgozatok 1. (1965) 19–20, 34–35; *Bakay Kornél*: Archäologische Studien zur frage der Ungarischen Staatsgründung. Acta Archaeologica 19. (1967) 172.; *Kovács László*: A magyar honfoglaláskori fegyvertörténeti kutatások állásáról. Hadtörténelmi Közlemények 22. (1975) 521–522.; *Kovács László*: Viseletek, fegyverek. In: *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háború: Bp, 1986. 250.; „Őseinket felhozád..." A honfoglaló magyarság. Szerk.: Fodor István. Bp., 1996. 119.

28 *Kovács László:* Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. Archaeológiai Értesítő 117. (1990) 40–42.; *Kovács S. Tibor*: Egy „portai forma" szablya a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában. Keletkutatás 1995/tavasz 147.

29 *Bálint Alajos*: Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlői leletek. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1963. 93–95.; A Magyar Nemzeti Múzeum honfogaláskori gyűjteményekben őrzött, Szentbékállán (Ltsz.: 11/1905) előkerült szablyakard esetében vált világossá, hogy egy nyugati típusú kardot alakítottak át, méghozzá úgy, hogy a markolatvas meghajlítása után a pengetőre egy betétlemezt tettek, amely jól stabilizálta azt a szablyakeresztvasat, amelyet a szélesebb, eredeti helyett húztak rá erre a speciális fegyverre. Vö.: *Bakay K.* Régészeti tanulmányok i. m. 34–35.; Ezúton is szeretném megköszönni Révész Lászlónak, hogy a fenti műtárgyat tanulmányozhattam.

30 *Yücel Ü.* i. m. 19–29, 68–73; *Alexander D.* i. m. 250–253.

31 *Kovács L.* Viseletek, fegyverek i. m. 232.; *Szőllősy Gábor*: Mi célt szolgált a szablya fokéle? Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 23. (2001) 275–279.; *Töll L.* i. m. 21.

the Hungarian National Museum (Fig. 1). The blade of the Broadsword was made by an arab bladesmith, Mohammed of Medina and the initial lines of the 48th sura of the Qur'an about victory can be written on it. The setup of the Broadsword is Turkish work in guilded silver. It is interesting that the original grip of the Broadsword was changed to a Hungarian sabre grip. The weapon related to Thúry is one of the earliest Hungarian 'horsman's broadswords'. The broadsword of the famous valiant of the border fortresses and duellist embodies the better traditions of Arabic an Turkish weapon-making, re-assembled with the new type of Hungarian sabre grip. The importance of the weapon is great, for its history can be followed authentically from the death of Thúry just until 1933, when it had got to the Hungarian National Museum.

Tamás Edit

RÁKÓCZI KORI IRATOK A MNM RÁKÓCZI MÚZEUMA GYŰJTEMÉNYÉBEN

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Magyarország legjelentősebb Rákóczi kultuszhelye. 1950-es alapításától a múzeum gyűjtője, s bemutatóhelye a Rákóczi-családhoz kapcsolódó tárgyaknak. A gyűjteményébe néhány Rákócziak korabeli levél is bekerült az évtizedek során.

Az 1950-es, illetve az 1970-es években beleltározott, I. Rákóczi Györgyhöz kapcsolódó két irat az Adattár része, míg az elmúlt évtizedbeli gyarapodások a Történeti Gyűjteményt gazdagították. Ma már egységesen kezeljük a múzeumnak ezt a kicsiny, de jelentős tárgycsoportját. A tíz darab irat közül kettő kapcsolódik I. Rákóczi Györgyhöz, egy darab Báthory Zsófiához, két darab Zrínyi Ilonához, öt darab a Rákóczi-szabadságharc időszakához.

I. Rákóczi György céhlevele a sátoraljaújhelyi vargák részére, Gyulafehérvár, 1639. május 10. *(1–2. kép)*
Ltsz: 56-140.

A legkorábbi, a Rákóczi-családhoz kapcsolódó levelünk egy 1639-es, I. Rákóczi György által kiadott céhlevél, a sátoraljaújhelyi varga céh számára. Vásárlás útján került a múzeumba. A fejedelem eredeti aláírásával ellátott szabályzat magyar nyelvű, a bevezető és a záró rész latin csupán. Pergamenre íródott, füzetszerű, eredetileg függőpecséttel készült, jelenleg azonban csak a zsinór van rajta, a pecsét már hiányzik. 1760-ban készült másolatát a Zempléni Levéltár (Sátoraljaújhely) őrzi.[1] Az eredeti tárgy látható a MNM Rákóczi Múzeuma *Rákócziak dicső kora* című állandó kiállításán.

A vargák Magyarországon a 14. században jelentek meg. A tímár mesterségből kiváló szakma képviselői lábbeli készítő, javító kézművesek. Igen elterjedt mesterség volt, a napjainkig igen elterjedt Varga családnév is bizonyítja ezt. A pataki uradalomhoz – ebben az időben a Rákócziak birtokához – tartozó mezővárosban, Sátoraljaújhelyen is megtaláljuk e mesterség képviselőit. 1454-ből ismert az első olyan oklevél, mely Domonkos nevű varga feleségét és leányát említette. 1554-ben is feljegyeztek egy Vargát, majd 1632-ben az urbárium már 12 vargát írt össze: Varga Mártont (fia István), Varga Andrást (fia Ferenc) másik Varga Andrást, Varga Gergelyt, Varga Pétert, Varga Ferencet (fia Já-

1 Sátoraljaújhely lexikona. Szerk.: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 2001. 438–439.

nos), Varga Jánost, Varga Györgyöt, Varga Balázst (veje Varga Mihály), Varga Boldizsárt (fiai János, Pál, István), Csizmadia Jánost, Gyurik Jánost (fiai István, Benedek, György), Fazekas Andrást (fiai István, Mihály). Az 1639-ben kiadott, s alább ismertetett céhlevélben Gyurik János István nevű fiát név szerint is megtaláljuk, miként a Márton, az András, a Ferenc, a János, a György és a Mihály keresztnév is feltételezhetően a Varga névvel említettek köréből került ki. A felsorolásból kitűnik, hogy 1639-ben is az előzőhöz hasonlóan 12 varga élt a mezővárosban. 1648-ban 10, 1650-ben újra 12 tagú a varga céh. Ekkor a céhmester Varga Lőrinc, a többi mester: Varga András, Varga György, Varga Gergely, Varga János, Varga Máté, Varga János, Varga István, Varga Márton, Varga Mihály, Princz János, Nagy Mihály. A 17. század derekától Tokaj-Hegyalján is érvényesülni látszik az országosan tapasztalt tendencia: a vargákat fokozatosan háttérbe szorították a csizmadia mesterséget űzők. 1701-ben már csak három vargát említett az összeírás Sátoraljaújhelyen. A 19. századra újra jelentős a számuk: 1827-ben 10 mester, 14 legény, 9 inas volt a városban.

Az irat szövege:
Nos Georgius Rákóczi Dei Gratia princeps Transsylvaniae partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. memoriae comendamus tenori praesentium Significantes quibus expedit universis: Quod pro partibus et in personis Circumspectorum et providorum Ioannis Prutz, Andreae, Martini, a Trius Andreae Chÿarnahai, Georgii, tertii Andreae, Georgii, Francisci, Michaëlis, a Trius Joannis, Stephani Gyurik, tertii Joannis Jives, et Georgii Dobronyi, omnium Magistrorum sutorum sive Calceariorum in oppido Nostro Ujhely in Hungaria existen, Commorantium exhibiti sunt Nobis et praesentati certi quidam Articuli, sive puncta, comprehendentes in se se Regulas, Mores, et Ritus in vicem se se in dicta Arte sutoria optime ex colenda, More aliorum Locorum in habitatorum ejusdem artis magistrorum oppidanorum sive civitatensium, Ceh assive Regulas de arte ipsorum a Divis Regibus vel principibus consecutor ac observandorum conclusos perpetuo observando, Tenoris infra scripti: suplicatu nobis Humilime, quatenus hos eosdem Articulos, omniaque, et singula in eisdem contenta Ratos, Gratos et accepta haben. Literis nostris verbotenus inseri, et in scribi facere, pro eisdemque Magistris Artis sutoriae, ac eorundem Successoribus univer gratiose confirmare dignaremur, quorum quidem articulorum idiomate Hungarico conscriptorum tenore sequuntur in hunc modum.[2]

---

2 Mi Rákóczi György Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a Magyar Királyság Részeinek ura és székelyek ispánja stb. jelen oklevelünk tartalmával adjuk tudtára mindenkinek, kit illet, hogy a képviseletben és személyesen is megjelent Sátoraljaújhely városunkban lakozó érdemes és gondos varga mesterek, Prutz János András, Márton, Trius Csarnahói András, György, Tertius András, Gergely, Ferenc, Mihály, Trius János, Gyurik István, Tertius Jives János, és Dobronyi György mindannyiuk nevében beadványal fordultak hozzánk. Nekünk is be mutattak bizonyos cikkelyeket avagy pontokat, amelyek a magukra vonatkozó szabályokat, erkölcsöket és szokásokat tartalmazzák a nevezett mesterségre más mezővárosokban vagy királyi városokban lakó mesteremberek szokásainak megfelelően, a céheket vagy szabályokat a megelégedett és megbecsült mesterségükből a szent királyok vagy a fejedelmek által örökös megtartással bezárva. A tartalomnak alulírott kérésére, nekünk legalázatosabban, annálfogva ugyanezen cikkelyeket, összes és külön-külön ezekben foglalt végzéseket, kegyeket és kitételeket oklevelünkben szóról szóra felvenni, ugyanezen vargamesterek és minden utódaik számára kegyesen megerősíteni rendeljük, ezen cikkelyek tartalma itt következik magyar nyelven leírva: (fordította: Szabadi István)

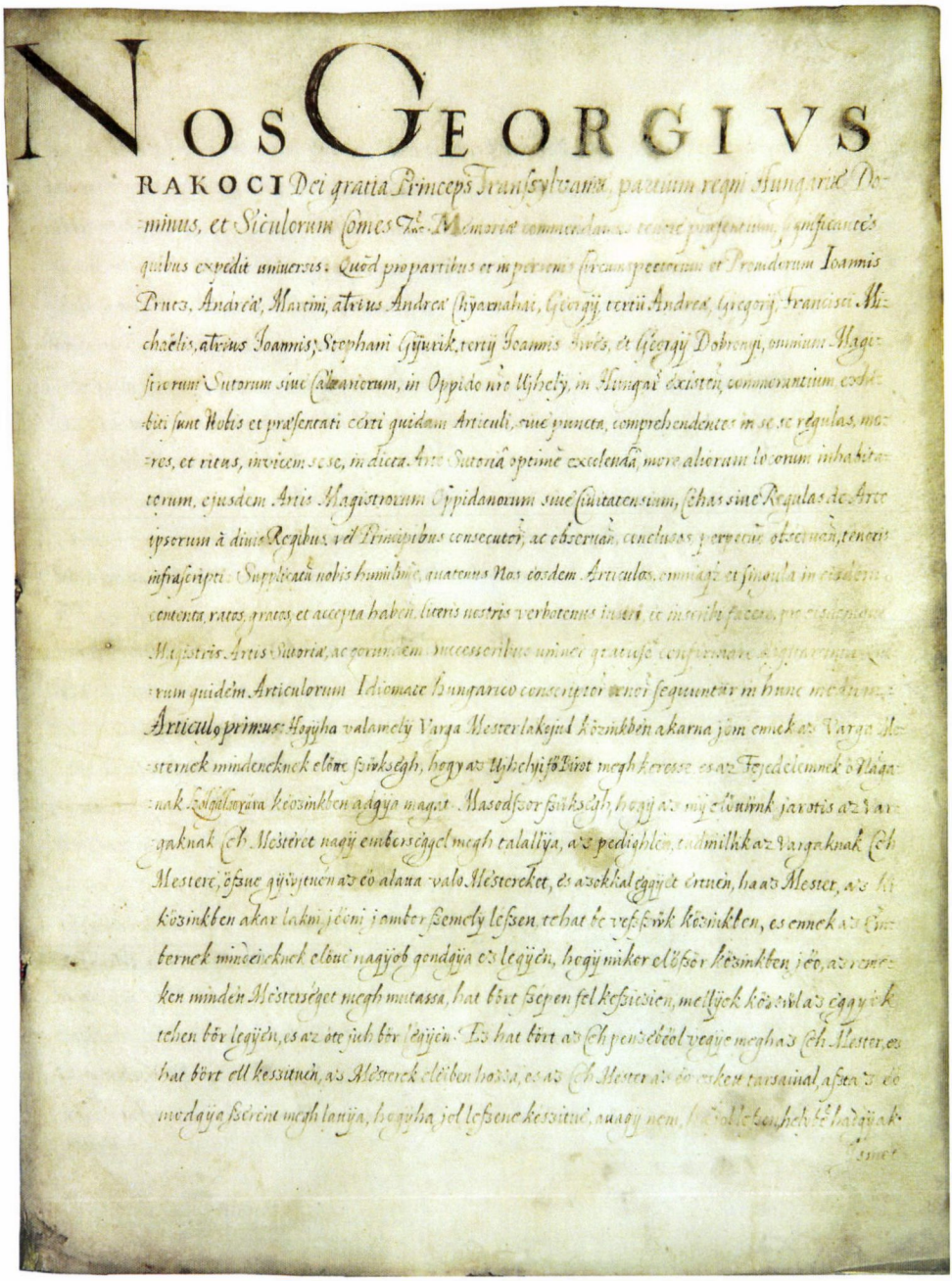

NOS GEORGIVS
RAKOCI Dei gratia Princeps Transylvaniæ, partium regni Hungariæ Dominus, et Siculorum Comes Tho- Memoriæ commendamus tenore præsentium, significantes quibus expedit universis: Quod pro partibus et in personis fratrum Sacerdotum et Prædiorum Ioannis Princz, Andreæ, Martini, atrius Andreæ Chyarnahai, Georgij, tertiij Andreæ, Gregorij, Francisci Muzchaczelis, atrius Ioannis, Stephani Gyurik, tertij Ioannis Ivres, et Georgij Dobrongi, omnium Magistrorum Sutorum siue Calcariorum, in Oppido nro Ujhely, in Hungaria existen, commorantium exhibiti sunt Nobis et præsentati certi quidam Articuli, siue puncta, comprehendentes in se, se regulas, mores, et ritus, inuicem sese, in dicta Arte Sutoria optime excelenda, more aliorum locorum inhabitatorum, ejusdem Artis Magistrorum Oppidanorum siue Ciuitatensium, sichas sine Regulas de Arte ipsorum à diuis Regibus vel Principibus consecuti, ac obseruari, concluso, perpetuo obseruari, tenoris infrascripti: Supplicata nobis humilime, quatenus Nos eosdem Articulos, omniaque et singula in eisdem contenta, ratos, gratos, et accepta haberi, literis nostris verbatenus inseri, et inscribi facere, pro eisdem Magistris Artis Sutoriæ, ac eorundem Successoribus uniuersis gratiose confirmare et litteris nostris roborare quidem Articulorum Idiomate hungarico conscriptorum tenei sequuntur in hunc modum:

Articulo primus: Hogyha valamely Varga Mester lakojul közinkben akarna jöni ennek az Varga Mesternek mindenecknek elöre szükszége, hogy az Ujhelyi Biro megh keresse, es az Fejedelemnek ö Felsegenek szolgalatjara közinkben adgya magat. Masodszor szükszége, hogy az mi elönünk javotis az Vargaknak Cech Mesteret nagy emberszeggel megh talallya, az pedighlen, ha az Vargaknak Cech Mesteré, ösztue gyöjtenen az ö alatta valo Mestereket, es azokkal együt ötnen, ha az Mester, az ki közinkben akar lakni jöni, jomber szemely lesszen, tehat be vesszük közinkben, es ennek az Embernek mindeczeknek elöue nagyob gondgya es legyen, hogy miker elöszor közinkben jö, az ennek minden Mesterséget megh mutassa, hatört szepen fel kösziszien, mellyek közül az egy ütchen bör legyen, es az öte jeh bör legyen. Es hat bört az Cech pensöczöl vegye megha az Cech Mester, es hat bört ell kessüneh, az Mesterek elöben hossa, es az Cech Mester az ö ezeken tarsainal, azta az ö modgya szerint megh lanya, hogyha jol lesszene kessüné, nagy nem, [illegible] hah be hadgyak

Ismet

1 kép

I. Rákóczi György céhlevele, 1639.

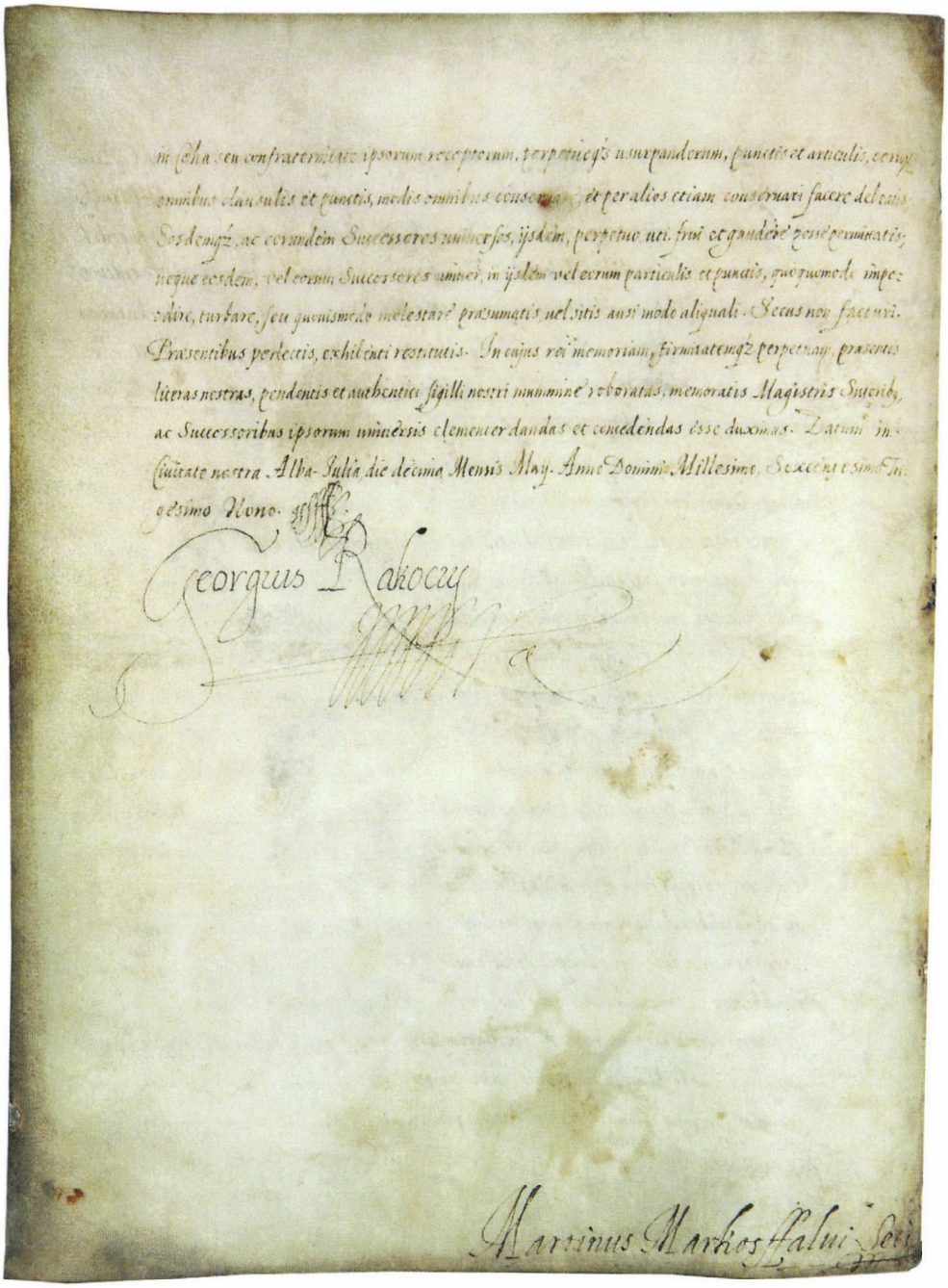

2. kép

I. Rákóczi György céhlevelének utolsó lapja

Articulo primus: *Hogyha valamely varga mester lakóinkjuk közinkbén akarna jöni ennek az varga mesternek mindenek előtte szükségh, hogy az újhelyi fő Bírót megh keresse és az Fejedelemnek ő Nagyságának szolgálattyára keözinkben adgya magát. Másodszor szükségh, hogy az my előttünk járót is az vargáknak Céh mesterét nagy emberséggel megtalállya, az pedighlén tudniilik az vargáknak Céh mestere, öszve gyűjtvén az eő alatta való mestereket, és azokkal eggyet értvén, ha az mester, az ki közinkben akar lakni jeöni jámbor személy lészen, tehát be veszszük közinkben, és ennek az embernek mindeneknek előtte nagyob gondgya ez legyen, hogy mikor először kezinkben jeő az remeken minden mesterséget megh mutassa, hat bőrt szépen fel készíszien, mellyek közzül az eggyik tehén bőr legyen és az öt juh bőr legyen. Ez hat bőrt az Céh pénzébeől vegye megh az céh mester a hat bőrt ell készítvén, az mesterek eleiben hozza, és az Céh mester az eő eskett társaival aztat módgya szerint megh láttya, hogyha jól leszene készítve, avagy nem, ha jól leszen helybé hadgya.*

Ismét hogy az Fejedelemnek Ő Nagyságának szolgái az teőb városbeli emberekkel egyetemben gyakorta panaszolnának, hogy mégh pénzekre sem tudunk jó sarut csinálni, szükségh azért hogy munkáját megh próbállyuk hogyha alkalmatos é avagy nem. Annakokáért ez megh készítet bőrökből készíczien egy szekérnyet és egy rend sarut feő embernek valót, azután egy veres sarut, egy deli sarut, és egy cipelest, ha penigh az bőrje készítve ne lészen, ls nagy kár lészen benne, annak büntetése egy forint, ismét kel fizetni annak az ki miatt az kát lőtt. Avagy penigh ha az mester remeket megh nem tudgya csinálni, azértis egy forintal tartozzék az varga mester.

Articulus II. *Ezis teczik my nekünk méltónak lenni. Azért hogy az kártul magat megh óhassa, es az városbeli népnek panaszolkodását my ell tavosztathassuk, szükségh erre őtet intenünk. Annakutánna az mester asztalnak megh adására, ki lészen tíz tál étek, először legyen két asztalra két peczenye kétkét kappannal egyetemben sülve, az peczienye lészen tizen hatt penzarra. Második tál étek lészen fekete leves lúd hús, ez penigh mint efféle szokott lenni, jó borsos legyen, harmadik tyúkhús éles lével: negyedik lészen kiskása két kappannal és salkonczal egyetemben: Eötöd legyen káposztás hús. Miért hogy az étel itallal jár, azok mellett legyen 100 icze bor, ha penigh eszt nehesztelné adgyon nyolcz forintot, ne adgyon se ételt se italt. Végesetre penigh ha valamely mester, az mester asztalt meghadgya, és onnat valaki eledelt ell vinne az Céh mester híre nélkül, akár asszonyi állat, akár férfiú, egy forint az birságha.*

Articulus III. *Esztis javallyuk, mikor itt vásár lejend, tehát két esket mester az városon és az vásárt ell járván az miveket megh látogassák, és hogy ha oly fogyatkozás lészen bennek, tehát az Céh mester házához felvitettessék és hogy ha láttyák, hogy avagy sarunak jó talpalása nem lészen, tehát ki fejczék, avagy jó varrása, és ha fel fejtik az Céh mesternek két pénzel tartozzék az kié, ha penigh my kösztünk az sarunak jó talpalása nem lejend annak büntetése leszen egy pint bor.*

Articulus IV. *Ezis teczik my nekünk hogy az mely ember az varga mester jó műve kéri jó árrát megh igérvén, és immáron az ember azt nem szeretné, ha nem mondana, hogy az Céh mesterhez viszi, mert ő nem jvallya, és nem érdemli a fizetést; Az ha Céh mesterre viszi, tehát az Céh mester tartozzék az Céh mestereket öszve gyűjteni ennek megh látására, ott az mesterek megh látván az mívet, ha megh érdemlie az miben szerződtek (...)*[3] *ha az mesterek mívét megh láttyák, és jó lészen, mesterek öszve gyűjtésekért, az ki mívelte (...)*[4] *tartozzék tizenkét pénzel, az mester penigh ha jól nem lévén fogia mivelni tehát az Céh Mester egy forintal büntesse.*

---

3 olvashatatlan

4 ua.

Articulus V. *Annak felette ha az iffju mester az mester asztalt megh adgya, és közzülünk valamely garázdálkodik, és valakin valami kissebséget tészen beszéddel, tehát tartozik az Céh mester megh szolítani, ha penigh nem tilossik, hát négy forinton maradgyon az Céhnek.*
Articulus VI. *Ha az városon valamely ember egy más elől az vevőt ell híja, avagy egymást meghazutollya, avagy annak mívét óczárolja, tizen nyolcz pénz az büntetése. Viszontagh ismét valamely mester ember, mássod leghént nyilván vagy titkon ell hij, egy forint az büntetése.*
Articulus VII. *Az mely iffjú mester közöttünk lészen, és ha az mester asztalt megh adgya, esztendeigh közöttünk lakni nőtelenséghben szabad légye, ha az Céh mesternek kedvét találllya, ha penigh esztendő múlván megh nem házasodik, tehát közöttünk ne legyen szabad mivelni.*
Articulus VIII. *Ha az Céh mester az jelt el jártattya, ha az jel megh álland avagy az órában az Céh mester házához az jel nem szolgáltatik, tizen nyolcz pénz az maradságha: Avagy pedigh valakit ez földről az Isten eő Fölséghe ki vészen, és ez jel látván ott nem lészen mikor fel viszik, tehát tizen nyolcz pénz az maratságha: ha penigh az halottas háznál jelen nem lészen, mikor az halottat felviszik, az büntetése tizen nyolcz pénz. Az mely mesternek Céh mester megh mondgya, hogy fogja az halottat, engedetlen lészen, annak is büntetése tizen nyolcz pénz.*
Articulus IX. *Ez is teczik my nekünk jónak lenni, ha valamely varga leghény Úyhelyben be jeő, és valamely mester házánál megh talál szállani, tehát az ő gazdája tartozik az Céh mester házához igazítani: A Céh mester házánál bizonyos szállása lészen. Hogyha pedigh szakmánt akarna mívelni, két hétigh lakjék az gazdánál, az két hétre megh fizet az gazda, az harmadik hétre eleiben szabja az gazda az szakmánt, ha szakmánt akar mívelni, egy egy nap csinállyon veres sarut hatot, három nap tizen nyolczat, az hétre fizetése legyen negyven pénz. Sarlós Boldogh Aszony naptól fogván Karácsonigh az veres sarutól két két pénz; Karácsony naptól fogván Sarlós Boldogh Aszony napigh; deli sarutól, cipellestől, mind télben, nyárban fél fél garast: az szekernyétől mind télben nyárban három három pénzt az kit két véggel varnak, az ficzortul jár egy egy pénz: ha penigh szakmánt akar mivelni egy mesternél ne legyen szabad harmincz két sarunál többet csinálni, ha penigh más ember ell híjja meg ne tartosztassa, hanem fel bocsássa, ha penigh senki nem híjja, mid addigh szabadon adhasson neki mígh míve tart: ha más híjja az gazda az leghént fel nem eresztené egy forint az büntetése, ha az leghény is ell nem menne mikor híjják, az Céh mester megh büntesse tizen nyolcz pénzel, ha az leghénynek fizetését megh nem adta az mester, annak büntetése tizen nyolcz pénz, ha az Céh mester igazat tészen, az leghény nyolcz pénzzel tartozik.*
Articulus X. *Az melly iffjú varga műre akar állani, apród esztendőre kér esztendeigh be veszszük szegődséghe lészen Céh mester előtt. Annak bizonságára tartozik az inas egy pint borral, az gazda is azonképpen egy pint borral tartozik. Az inasnak szegődséghe legyen egy száz pénzes ködmön, és egy szür, két ingh és két gatya; ha jámborul szolgál és ki tölti idejét, tartozik az mesternek vele, hogy menedék levelet adgyón neki és annak az iffjúnak aldomása legyen eötven pénz arra bor és minden hammasban egy egy bőre járjon és mind é bőr alá egy egy talpat adgyon neki az gazdája. Az hetes leghényeknek is két két bőre járjon minden kádban az gazdajájé között, vegyen önnön magha pénzén bőrt és vesse az gazdájájé köziben és csinállyon talpat belőle.*
Articulus XI. *Ezis teczik méltónak lenni, hogy az Újhelyi varga Céh mester törvént tehessen három forintigh, az három forintról igazat is tehessen az Céh mester, és mindent Város törvénye szerint megelégíthesse tizen ötöd napra, ha pedighlen az mesternek mű szerszáma házába nem lenne my azon kívül hozzá nem nyúlunk hanem Bíróra eresztyük az igaz tételt, ha penighlen az mesternek marhájából igazat tehetne az Céh mester, hát az az ember az kinek igazat tészen az Céh mester tartozzék az Céh mesternek tizenkét pénzel igaz tetelejért.*

Articulus XII. *Azt is javallyuk, hogy az melly iffjú mester megh adgya mester ebédét az Céh mester paranczolhasson neki mind addigh mígh más mester lészen helyette addigh mind szolgállyon tisztességes mulatságokba, ott penig az ő költséghét nem kel költeni: Annak utána ha azon közben más mesternek történik jövete az ki ennek előtte szolgált az Céh mesternek, az immár tartsunk lészen.*

Articulus XIII. *Ezis teczik méltónak lenni, hogy az mely foldozó varga Újhelyben bejő, avagy Újhelyben lakik, és az piaczra foldozni kívül, ki ne ülhessen az Céh mester híre nélkül, hanem megh keresse az Céh mestert, az Céh mester neki megh parancsollya, hogy jól mívellyen, mert ha hivánul mível, megh bünteti tizen nyolcz pénzel. Eghett taplat ne vesse két újnyi híján folgyon, új foltal folygyon, fejelest neki nem szabad mívelni, itt az piaczra, hogy kívül tartozzék az Céh mesternek huszon öt pénzt az Céh ládájában adni, mert az Céh mester ki megyen az piaczra, megh nézi mívedet, ha helyén vagyon az te foldozásod senki nem bánt, ha jól ninczen hátt megh büntet tizen nyolcz pénzel.*

Articulus XIV. *Mindezeknek utána adgyuk tuttára mesternek, hogy mikor először közinkbe bejő, és közinkben adgya magát, tartozik két forintal, és az egyik forintyát mingyárt megh kívánnyuk az másikat penigh ha egy (...)*[5] *mind megh nem adgya alkalmatos napra az my emberségünkért ell várjuk és az Céh ládájába szolgáltassék az Céh szükséghére az Céh ládájába mind viaszt, hamvat, kérget, és mindenféle szerszámot valami az varga műhöz való az mesterek vegyék meg az Céh számára: Hogy ha (...)*[6] *ez féle szerszámot az Céh mester híre nélkül magának meg veszi egy forint az bírsága. Az mely szegény mester kösztünk megh (...)*[7] *kor ágyában esvén magával jól tehetetlen, annak szükséghére tartozik az Céh mester az Céh ládájából költséghet neki adattatni penigh mesternek beteghséghe történik, tehát megh ollyan mester mennyen melléje, ha penigh leghény, tehát leghént kel oda küldeni, ha más tehát inast kell küldeni és minden etszakára egy egy pénz arra gyertyát adgyon az Céh ládájából az Céh Mester. Az melly mester avagy legény, avagy inas, ennek engedetlen lenne tizen nyolcz pénz az büntetése.*

Articulus XV. *Ezis teczik my nekünk igaznak lenni, hogy az tímárok az piaczra éghet bőrt ne hozzanak, igaz táblát metsenek jól meg cserezzék, úgy árullyák jámborul és igazán, mert ha az Céh mester egy eskettel elmegyen megh látására, hogy ha valamely tímár mester előtt hitvánul készíttetet bőrt talál avagy éghettet, az Céh mester ell vehesse, és ha akarja az tímár váltani az Céh mestertől az hitván művét. Két két pénzel válcza megh, ennek az fele az Újhelyi feő Bírónak jár, az fele az Céhnek. Vasárnap és szombaton az beőr gyűjtő tizenkét óráigh nyereséghre az bőrt fel ne vehesse, mert ha az Céh mester rajta találllya, elvehesse, ennekis fele az feő Bírónak, az fele Céhnek járjon. Az Scőch mester az öregh juh bőrt meg ne vehesse, mert nem az ő mívéhez való. Az mű nézéséből az mi az piaczról jő kezéhez az Céh mesternek szabad legyen az négy esküttel el költeni. Asztis kevánnyuk, hogy az Újhelyi piaczon tímár oly fele bőrt megh ne vehessen, az ki nem boczkornak vala.*

---

5 olvashatatlan

6 ua.

7 ua.

Articulus XVI. *Miért hogy az Úr parancsolattyának miis elegek lehessünk mindaz udvarbíró uraménak, hogy deli sarut és cipellyist mindenkor találllyanak a szolgáló népek nálunk, kénszeríttetünk arra, hogy ha valamely ember nyereségére bőrt venne, azon közben rája talál az Újhelyi varga mester az mint megh árul, pénze le tevén elvehesse mert kénszeríttetik az ő Nagysága szolgáinak szükséghére el venni, ne panaszkodgyanak, hogy deli sarut nem czinalunk nekik, mert my efféle bőrből szoktunk afféle sarut csinálni, sőt önnön magha is Patachi tiszttartó uram felette ighé paranczol mindenikrőnkk, legh fő képpen Céh mesterünkk, hogy efféle saru és czipellyről meg ne szűkűllyön az az piaczon mindenkoron legyen. Azért az Céh mester paranczollyon az varga mesternek, hogy mind delisarut, mind cipellest eleget czinállyanak, az piaczra felvigyék, valaki penigh az Céh mester szavát nem fogadgya, azt az Céh mester meg büntesse tizennyolcz pénzel, ha penigh Céh mester ell halgatna, tartozik harmincz két pénzel.*

Articulus XVII. *Ezis teczik mi nekünk igaznak lenni, hogy ha az Újhelyi piaczra, avagy házhoz hoznak huszon ött bőrt, és hogy ha valamely mester megh akarná venni, rendeltük eszt, hogy az töb mesterek is egy aránt osztoszhassanak vele, az kinek szükséghe lészen, ha penigh keveseb lészen, tehát vegye megh önnön magha, és senki vele ne osztozhassék.*

Articulus XVIII. *Ezis teczik my nekünk igaznak lenni: Az melly varga mesternek fia vagyon, és az ő anyát holtigh szolgállya, eghész mesterséghben maradgyon és senkinek ne tartozzék semmivel, hanem szabadon mivelhesse, (...)*[8] *az mesterekkel eggyességhet tarczon. Annakfelette az Újhelyi Céh mesternek legyen hatalma azon, az ki az mesterek közzé nem tart, és pénzért akarna mívet mívelni. Az Céh mester mennyen házához ő esket társaival egyetemben, és vegye fel az mívet és vigye ell, ezen legyen hatalma az Céh mesternek, az ő mívének ell vitelén mind addig, mígh az mesterekkel eggyességhez nem tart.*

Articulus XIX. *Ezis teczik my nekünk igaznak lenni: Az mely varga mesternek Isten Fiát felneveli, és magának való mester akarna lenni, tehát fél mester asztallal tartozzék, avagy az vargának leánya felnevekednek, másunnan jött ideghen leghény ell venné, az leánynak is ugyan fél mesterséghe vagyon, fél mester asztallal tartozzék az mely varga leghény ell venne, és egy forintal tartozzék, ugyan az varga fia is egy forinttal tartozzék.*

Articulus XX. *Mindezeknek utána ezenis hatalma legyen az Céh mesternek,hogy valahonnan az Újhelyi piaczra mint hoznak, megh láthassa, és hogy ha jól nem lészen mívelve, úgy büntessék, mint ez itt való mestert.*

Articulus XXI. *Minden tizen ötöd nap Céh gyűlése vasárnap lészen tizenkét óra után minden Céh gyűlése, minden mester két két pénzt adgyon az Céh ládájában.*

Articulus XXII. *Mikor az Céh mester törvént tészen, az ő pecsétivel az tanut előhivathassa és megh eskettettesse, az ő törvényére az Céh rendi szerént valókat, ha penigh köz emberrel akar bizonyítani az pörös Bíró pechyétivel elő híjja, és asztis az Céh mester megh eskethesse.*

Articulus XXIII. *Mivel hogy, Magyar Országhban lévő varosokban rendeltetet Céhekhez, környül való falak tartyák magokat, és akiktől fognak hogy így senki rendtartás kívül ne éllyen, hanem ki ki mind az ő rendi alája vettetet legyen, akaratunk az, hogy az Nagy Toronyai, Kis Toronyai, Chyarnahói és Borsi vargák az Újhelyi Céhez halgassanak minden dologhban, az Céh mestert megh böczüllyék, és attul érczenek.*

Articulus XXIV. *Ezis teczik méltónak lenni: Vadnak ollyaténok közöttünk, az kik avagy az Úr dolga miatt, avagy boszusághtól hátra álnak az ő hivatallyokban, és így az rendeltetét Céhnek*

---

8 olvashatatlan

igája alól ki szoktak magokat venni, Céhet nem böczüllik, my penigh az Céhet hittel és pénzel tartyuk. Azért akaratunk az, hogy valamely mester ollyan találtatik, az ki mesterséghéből ideigh ki áll, ha viszontagh be akarna állani, fél mester asztallal tartozzék.

Articulus XXV. *Hogyha valamelyikünknek gyermeki Varga mester legény megh marad halálunk után, és aszt követi, és véghigh abban akar maradni, az mestereknek köszönő pohárban egy forinttal tartozzék.*

Articulus XXVI. *Miért hogy mind holtigh szokás volt, hogy ő kegyelmét az Újhelyi fő Bírót az Céh mester tisztességes ajándékkal megh találllya, azért az törvényt my is el nem akarjuk veszteni, hanem viszen az Céhmester egy sarut az fő Bírónak, az ő kegyelmes feleségének egy veres sarut. Végezetre, valamely mester ujjonnan lészen mesterré, az Céh mesternek tartozzék egy prémes kesztyűvel. Továbbá, hogy senki az meghívót rendtartásnak szánt szándékkal vakmerőséghből és viszavonásból ellene ne járjon és ne czelekedgyek, hanem hogy mindeneknek eleget vegyen és engedelmes legyen; Mert ha valaki találtatik ez féle visza vonó és engedetlen, törvénnyel az ő érdeme szerint, mindaz Céh mestertől, s-mind az Tanácztól erőssen megh büntettetik. Ezeknek utána ez is teczik méltónak lenni, hogy ha valamely Mester engedetlen lenne, az mívet ell vehessék, és annak fele az Újhelyi feő Bírónak, fele az Céhnek járjon. Továbbá az melly varga mester az Bírónak Város törvénye szerént sarut nem adna, Céh mester büntesse egy forinttal.*

Nos itaque premissa Supplicatione, Nobis modo quo supra porrecta faventer exaudita et clementer admissa, praescriptos universos et singulos articulos, omniaque et singula in eosdem contenta ratos gratos et accepta habentes, praesentibus Literis meis de verbo ad verbum, sine diminutione, augmento: (:uti quidem ab eisdem fuit postulatum:) vel variatione aliquali, inseri et inscribi facientes, quo ad omnes earum continentias, articulos, clausulas ex puncta, eatenus videlicet quatenus ijdem rite et legitime existunt conclusi, viribusque eorum veritas suffragatur, ratos, gratos et accepta habent gratiosi confirmavimus; Prout pro praetitulatis Joanne Prutz, Andrea, Martino altero Andrea Chyarnahai, Georgio, tertio Andrea, Georgio, Francisco, Michaele, altero Joanne Stephano Gyurik, tertio Joanne Jues, et Georgio Dobronyi, ipsorumque successoribus universis perpetuo valituros gratiosae confirmamns per praesenti. Quo circa vobis fidelibus nostris GenerosoThoma Debreczini de királydarócza, bonorum nostrorum cis et ultra tybiscanorum in Hungaria praefecto: Egregiis ittem et Nobilibus Benedicte Bodor, Provisori bonorum, Castellanisque ac aliis officialibus arcis nostrae Sárospatachiensiae; nec non Circumspectis et providis Matthiae Szabó Judici primario caeterisque Juratis oppidi Nostri Újhely: Cunctis etiam aliis cujus cunque status, conditionis et praeminentae hominibus, quorum videlicet interest vel intererit, modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituent, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus nos quoque a modo deinceps successivis semper temporibus, paescriptos Magistros sutores sine calceatos ipsorumque successores universos, in praesfiacatis universum et singulis rituum et regulari in Ceha seu confraternitate ipsorum receptorum, perpetuorumque usurpandorum, punctis et articulis, eorumque omnibus Clausulis et punctis, medis omnibus conservare, et per alios etiam conservari facere debeatis eosdemque, ac eorundem Successores universos iisdem, perpetuo uti frui et gaudere posse permittatis neque eosdem, vel eorum, successores universos, in iisdem vel eorum particulis et punctis, quoquo modo impedire, turbare, seu quovis modo molestare praesumatis, vel sitis au si modo aliquali. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuem

praesentis literas nostras, pendentis et authentici sigilli nostri nomine roboratas, memoratis magistris sutoribus ac successoribus ipsorum universis clementer dandas et concedendas isse duximus. Datum in Civitate Nostra Alba-Iulia Decima mensis maii Anno Domini Millesimo, sexcentesimo Trigesimo Nono.[9]
Georgius Rákóczy

I. Rákóczi György utasítása Tokajba az oda érkező megbízottak ellátásáról. Gyulafehérvár, 1646. március 21.
Ltsz: 70-37.

Vásárlás útján került a múzeumba I. Rákóczi György Gyulafehérváron, 1646. március 21-én íródott levele. A másfél oldalas irat úgyszintén az állandó történeti kiállításon látható. A bevezető sorait kivéve magyar nyelvű írásban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem commissiót (bizottságot) rendelt Tokajba.

Az irat szövege:
Georgius Rákóci Dei Gratia princeps Transsylvaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.[10]
Stectabiles Magnifici Generosi Egregii et Nobilis fidelis Nobis syncere dilecti. Salutem et gratiam nostram.[11] *Nyilván lenni [való] el hiszük kegyelmeteknek, hogy császár eő felsége*

---

9 Mi tehát a hozzánk eljuttatott, fent ismertetett kérést jóindulatúan meghallgatván és annak kegyesen engedvén a nevezett összes és egyes-egyes cikkelyeket összes és egyes-egyes benne foglalt végzéseket, kegyeket és kivételeket jelen oklevelünkbe szóról szóra, bármiféle megcsonkítás, hozzáadás vagy változtatás nélkül (ahogy ezt ők kérték) beiktatva és bevétetve, hogy minden cikkely, záradék és pont szokás és törvény szerint belekerüljön, és törvényerőre emelkedjék, a végzéseket és kegyeket és kitéteket megerősítjük, amint azt fentebb meg nevezett Prutz Jánosra, Andrásra, Mártonra, Trius Csarnahói Andrásra, Györgyre, Tertius Andrásra, Gergelyre, Ferencre, Mihályra, Trius Jánosra, Gyurik Istvánra, Tertius Jives Jánosra és Dobronyi Györgyre és összes utódaikra nézve megerősítést nyert jelen oklevelünkben. El rendeljük és meghagyjuk, hogy híveink, nemes királydaróczi Debreczeni Tamás, Tiszán inneni és túli javaink felügyelője, és nemes Bodor Benedek, sárospataki javaink felügyelője, valamint várnagyaink és más tisztviselőink, továbbá Szabó Mátyás főbíró és Sárospatak többi esküdtje: mindenféle más tisztben, állapotban és rangban lévő emberek, akiknek csak közük van vagy közük lesz hozzá ma és az eljövendő időkben, legyenek kötelesek arra ügyelni és másokat is erre kényszeríteni, hogy a fentebb leírt vargamesterek és összes utódaik együtt és különkülön is bevett és majd örökösen használandó pontok szerint szabályozzák szokásaikat a céhen avagy testvéri közösségen belül, és összes utódaik is használhassák, gyarapodhassanak és boldogulhassanak, és sem őket, sem összes utódaikat jelen oklevelünk felolvasása és átvétele után annak részleteiben vagy pontjaiban ne akadályozzák, vagy bármilyen módon zaklassák, nekik gondot ne okozzanak. Ennek örök és biztos emlékezetére (elrendeljük,) hogy jelen függőpecsétünkkel és nevünkkel megerősített oklevelünket kegyesen adják át a vargamesterek és összes utódaik számára. Kelt Gyulafehérváron, 1639. május 10-én. (fordította: Szabadi István)

10 Rákóczi György Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a Magyar Királyság Részeinek ura és székelyek ispánja stb.

11 Tekintetes, nagyságos, nemzetes vitézlő, hozzánk hűséges és őszintén kedvelt híveink. Üdvözletünket és hálánkat küldjük.

commissariussa[12] *alá érkezvén azon commissiónak*[13] *helyét Tokaiban rendeltük, ahova az mi Commissarisunk is hamar nap ki fognak innen belöllis érkezni, és mind az két résztőll ugy az (...)*[14] *magokkal lesznek az commissariusok. Minthogy penigh az Tokaj vidéki föld annyira megh pusztult vala, akartunk arról is (...)*[15] *providialni*[16] *az comissariusoknak, magok, és lovoknak való élések dolgából is fogyatkozások ne lészen; És noha abban más képpen is alkalmaztattuk gondviselésünkett, mindazon által hogy az bárhon és pénzeken találtathassanak minden élést. Kegyelmeteknek kegyelmessen parantsolljuk, vármegyéjében hirdesse megh, pénzért hordgyanak Tokajban mindenféle élést szénát, abrakott és egyebet. Köl ugyan bizonyos limitátio*[17] *szerint köldgyön kegyelmetek mindent: Az arra mindenük mégh lészen adatva, és semit pénz nélküll az szegény embertől el nem visznek; Milly dologhnak assiduálására,*[18] *ha úgy az magok viselnek gondott vice ispán és szolgabírák köztük, és az szegénységgel bizonyos emberek ittis foglják ell bocsáttani, az mikor az élést megh indittják, annál job lészen.*[19]

Báthory Zsófia levele Gedony Györgynek, Zboró, 1661. június 27. *(3. kép)*
Ltsz: 99.7.1.

1999-et követően több eredeti levéllel gazdagodott a Rákóczi iratok csoportja a MNM Rákóczi Múzeumában. 1999-ben három irat vásárlására adódott alkalom. Egy Báthory Zsófia, egy Zrínyi Ilona és egy II. Rákóczi Ferenc személyéhez kötődő levél került a Történeti gyűjteménybe. Közülük legkorábbi, a Báthory Zsófia nevéhez köthető, 1661-es keltezésű. Egészében magyar nyelvű, két fóliós levél, mérete: (2×) 42×24,7 cm, anyaga merített papír. Két pecsétje közül, az egyik hiányzik, a másik erősen deformálódott, hiányos, töredezett. A pecsétviasz körkörösen átüt a papíron. 2000-ben Wallinger Mónika papírrestaurátor restaurálta.

II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia férje 1660-ban bekövetkezett halála után fiával, I. Rákóczi Ferenccel elhagyta Erdélyt és magyarországi birtokaira költözött. Gyakori tartózkodási helye lett a sárospataki vár. Így nem meglepő, hogy a Sárospatakon lakó Gedony György – aki korábban férje szolgálatában állt – ténykedését figyelemmel kísérte, s ezen adománylevél szerint jutalmazta is. A levél bár nem Sárospatakon kelt, a város történetének egyik forrása, megszerzésénél ez is szerepet játszott.

---

12 biztosa

13 tanácskozásnak

14 olvashatatlan

15 ua.

16 előre gondoskodni, ellátni

17 korlátozás

18 állandóvá, folyamatossá tesz

19 A kiállítás körülményei sajnos nem tették lehetővé, hogy ezen közlés kedvéért kiemeljük a műtárgyat. Így nem állt módomban a teljes szöveg újbóli elolvasása, ill. a teljes szöveg közzététele. A levél szövege az első oldalon eddig tart, a második oldala nem hozzáférhető, nem tudtam tovább olvasni az idézett levelet.

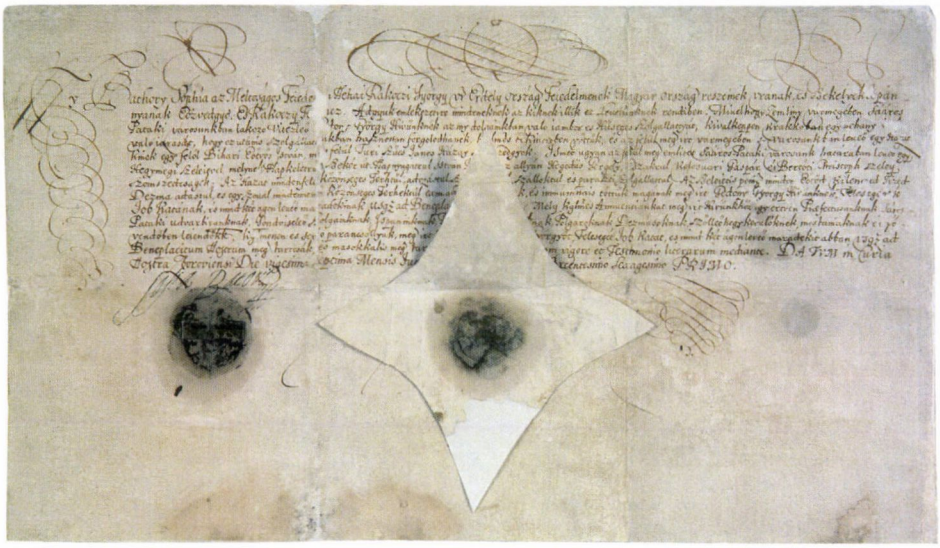

3. kép

Báthory Zsófia levele, 1661.

A levél szövege:

Báthory Sophia az Méltóságos Feiedelem Néhai Rákóczi György Úrnak Erdély ország Feiedelmének Magyar Ország részeinek Urának, és Székelyek Ispánnyának Eözvedgye. És Rákóczy Ferencz Adgyuk emlékezetire mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben. Mivelhogy Zemliny vármegyében Sáros Pataki városunkban lakozó Vitézleő Gedony György hívünknek az my dolgainkban való iambor és hűséges szolgállattyát, kiváltképpen Krakkóban egy nehány (...)[20] *való iárását, hogy ez utánis szolgállatunkban hasznossan forgolodhassék, Kegyelmes tekintetben vöttük, és az felül meg írt vármegében s városunkban leveő egy házat Kegyelmek egy felöl Bihari Eötvös István másfelül Turi Szűcs János házai szomszédgyok. Ismét ugyan az felül meg emlitet Saáros-Pataki városunk határában leveő egy Hegymegi szeleigvel,*[21] *melynek Napkeletrűl Szekér út Napnyugatrul István Deák, az Allyán Hegedűs Gergely, Északrul Kolosvári Gáspár és Bertóti Kristoph szeleii szomszédságok. Az házat mindenféle közönséges terhektűl, adózástul, szériázástul, szálloktul és paraszti szolgállattul az szeleietis penig minden eötöd kilenced tized dezma adástul és egy szoval mindennemű közönséges terhektűl eximaltuk,*[22] *libertaltuk*[23] *és immunittais*[24] *töttük magának meg írt Gedony György hívünknek, Feleségének Job Katának, és mind két ágon leveő maradékinak usque ad beneplacitum Nostrum.*[25] *Mely*

20 kikopott a szöveg

21 szőlővel

22 felmentettük

23 felszabadítottuk

24 mentessé

25 jótetszésünkig, amíg nekünk tetszik, azaz nem örökre

Kegyelmes Annuentiankat[26] *meg írt Hívünkhöz így értvén Paefectusunknak*[27] *Sárospataki udvarbíránknak, gondviseleő szolgáinknak, Ispáninknak, Pallérinknak, Bíráknak, Polgároknak, Dézmásoknak, szőlleőhegykerülőknek, mostaniaknak és jövendőben leiendőkk, Kegyelmessen és serio*[28] *parancsollyuk meg írt hívünket Gedony Györgyöt, Feleségét Job Katát, és mind két ágon leveő maradékit abban usque beneplacitum Nostrum*[29] *megh tartcsák és másokkalis meg tartassák. Harum nostrarum vigore, et Testimonio Literarum mediante. Datum in curia Nostra Zboroviensi die vigesima septima mensis Juny Anno Domini Millesimo Sexcentesimo sexagesimo primo.*[30]
Sofia Batori

Zrínyi Ilona 1679. április 20-án Munkácson kelt levele.
Ltsz: 2010.2.1.

A Rákóczi Múzeum gyűjteményének régi darabja Zrínyi Ilona 1679-ben, Munkácson kelt levele. A bevezető és a záró sorait kivéve magyar nyelvű. Anyaga merített papír, papírfelzetes pecsét látható rajta. Az irat az 1976-ban készült korábbi állandó kiállításon és a jelenlegi Rákóczi kiállításon is látható.

A levél szövege:
Nos Helena Zrinyi Celsissimi quondam Domini Francisci Rákóci electi Transylvaniae Principis, Partium Regni Hungariae Domini, et Siculorum Comitis Perpetui de Saäros, eiusdemque Comitatus Supremi, ac perpetui Comitis Relicta Vidua[31] *Filii Francisci, et Filiae Julianae Rakóci nostrorum Tutrix naturalis et Legitima. Damno pro memoria per, praesentes;*[32] *Hogy My illendő respectusban*[33] *vévén Nemzetes és Vitezleo Podhoranyi*[34] *András uramnak Kegyelmes Aszonyunk Méltósághos Báthori Sopfia Feiedelem Aszony eő nagysága Exactoranak*[35] *azért való alázatos instantiaiát,*[36] *és mivel nemes Saros varmegyében Nagy Sárosi mezeő városban leveő Házat, meljet néhai Geller Balástól vévén Sárosi Udvarbíróságh viselésében boldogh emlékezetű*

26 jóváhagyásunkat, beleegyezésünket

27 elöljárónknak

28 szigorúan

29 jótetszésünkig, amíg nekünk tetszik, azaz nem örökre

30 Ezen iratunknak érvényével és bizonyságával. Kelt Zborói udvarházunkban az Úrnak 1661. esztendejében, június hónap 27. napján.

31 Mi Zrínyi Ilona, néhai nagyméltóságú Rákóczi Ferenc úrnak, választott erdélyi fejedelemnek, a Magyar Királyság Részei urának, székelyek ispánjának, nem különben Sáros vármegye örökös főispánjának megmaradt özvegye.

32 származott Juliána leányomnak és Ferenc fiamnak természetes és törvény szerinti gondviselője. Adjuk emlékezetre jelen iratunk által.

33 figyelembe

34 A Podhorányi család Liptó megyei eredetű, nevüket az ott található Podharány pusztáról eredeztetik. Vö: *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. Pest, 1862. 327.

35 adószedőjének

36 kérvényét

fen meghnevezet Édes Uram annuentiaiából[37] *és Collatiójából*[38] *száz forint Inscriptionalis summaban*[39] *aequiralt*[40] *és birt Szabó Thamás és Bortolo Mátyás házai szomszédsághi keözeött ezen házat My nekünk remittalta,*[41] *ahoz való aequiifitióia*[42] *és Inscriptionalis Collatioia*[43] *szerint való jussanak totaliter*[44] *renuncialvan.*[45] *Arra nézve ugyan megh emlitet vármegyében és nagy Sárosi mezeő városban léveő néhai Nagy Thamás háza felét, kinek mind két felől Gál István házai szomszédi melyet azelőttem possessorok*[46] *és utolszor Nemzetes Vitézleő Nemessányi István Úr birodalmában száz tallér Inscriptionalis summában*[47] *úgy, mint száz nyolczvan magyar forintban foroghván ezen pénzen magához váltott mostan maga birodalmában is lévén és így az predeclarált*[48] *és nekünk remittált*[49] *előbbeni házának szász forint Inscriptionalis summájátis*[50] *ezen redimált*[51] *házára transferalván*[52] *emlitet boldogh emlékezetű Édes Uram annuentiaia*[53] *szerint is. Az mely két rend beli Inscriptióknak summája*[54] *Eöszveséggel két szász nyolczvan magyar forintokra extendáltatván*[55] *azon házat fundusával*[56] *megh nevezet Podhorányi András Uramnak feleséghének Becskereki Clara Aszonnak és mind két ághon léveő maradékinak. Successorinak és legatariusinak*[57] *már computalt*[58] *két szász nyolczvan magyar forint summában*[59] *conferaltuk*[60] *és inscribáltuk*[61] *azon jussal ususával és Libertassával,*[62] *melyet*

---

37 beleegyezéséből, jóváhagyásából

38 adományozásából

39 megegyezés szerinti összegben

40 kiegyenlített

41 visszaadta

42 kiegyenlített

43 szerződéses adománylevél, leírt szerződés, adományozás

44 teljesen

45 lemondván

46 örökösök, birtokosok

47 írásba foglalt, megegyezett összegben

48 kinyilvánított

49 visszaadott

50 megegyezés szerinti összegben

51 kivált

52 átruházván, áthárítván

53 jóváhagyása, beleegyezése

54 szerződött, írásbafoglalt összege

55 kiegészítvén

56 telkével (fundus: telek, beltelek. A község területén lévő porta, melyre a ház is épül.)

57 örökösöknek és végrendeletileg is örökösöknek

58 elszámolt

59 összegben

60 átruháztuk

61 tulajdonává tettük

62 használattal és mentességgel

az előttem possessorokkal[63] *birattatott jure redemptibili;*[64] *annualván*[65] *Kegyelmesen abban is, hogy azon házon és funduson*[66] *szász forint Summaigh*[67] *való épületet és nevezet szerint csak magha privatus ususara*[68] *absque ullo praeiudicio juris nostri*[69] *et Deo ventuum*[70] *Dominorum Terrestrium*[71] *Serfőző házat is csinálhasson. Úgy hogy dum et quando*[72] *My vagy successorink*[73] *ezen megh említet házat fundusával*[74] *megh nevezet Podhorányi András [uramtól?]*[75] *és praescriptusitól*[76] *rehabealni*[77] *akarjuk, vagy akarják le (...)*[78] *évén az praedeclarált*[79] *két száz nyolcvan magyar forint Inscriptionalis summát*[80] *a datis praesentium*[81] *azon házon és funduson*[82] *ut supra az praedeclarált*[83] *száz forint summáigh*[84] *erigalando*[85] *épületnek igaz valorawal edgyütt úgy rehabealhassuk*[86] *és rehabelhassák Posteritassink és successorinkis.*[87] *Az mint hogy annyiszor említet Podhorányi András Uramnak feleséghének meghnevezet Becskereki Clara Aszonnak és Praescriptusinak*[88] *conferaliuk inscribáliuk*[89] *és annualunk*[90] *modo quo supra*[91] *et*

---

63 tulajdonosokkal
64 megváltható joggal
65 helybenhagyván, beleegyezve
66 telken
67 összegig
68 magán (saját) használatra
69 jogunk szerint előzetes megállapodás alapján
70 Nem értelmezhető!
71 a földesuraknak a ...
72 mialatt és amidőn
73 utódaink
74 telekkel
75 olvashatatlan
76 a föntemlítettektől, a szerződésben meghagyottak, rendeleteben megszabottak
77 visszanyerni, visszabirtokolni
78 olvashatatlan
79 előbb említett
80 megegyezett összeget , szerződésbe foglalt
81 a mai naptól
82 telken
83 amint fent kinyilvánított
84 összegig
85 emeléssel
86 visszaszerezhessük, visszabirtokolhassuk
87 ivadékaink és örököseink
88 a föntemlítetteknek ,meghagyottainak
89 rendeletünkben átruházzuk és felírjuk
90 jóváhagyjuk
91 fenti módon, amely módon fent

[?] jure redemptibili.[92] *Harum nostrarum vigore, et Testimonio Literarum mediante. Datum in arce Munkács die vigesima mensis Aprilis Anno Domini Millesimo Sexcentesimo septuagesimo Nono.*[93] *Zriny Ilona*

Zrínyi Ilona 1680. január 2-án Makovicán kelt adománylevele Iván Jánosnak.
Ltsz: 99.6.1.

Zrínyi Ilona 1680-ban Makovicán kelt levele 1999-ben vásárlás útján került a Történeti gyűjteménybe. Mérete (2×) 30×22,4 cm, anyaga merített papír. Pecsétje elmosódott. 2000-ben Wallinger Mónika restaurálta. Az irat 2003-tól állandó Rákóczi kiállításunkon látható. A levél Sáros-Kis-Patak történetének egyik dokumentuma.

A mai Sárospatak két Árpád-kori eredetű mezővárosból alakult ki. A Bodrog jobb partján fekszik az évszázadok során mindvégig népesebb, s történeti szempontból jelentősebb Sáros-Nagy-Patak, a folyó bal partján alakult ki a falusiasabb jellegű, kisebb lélekszámú Sáros-Kis-Patak. A két önálló mezővárost híd kötötte össze, s történetük is összefonódott. Múzeumunk gyűjteseinél a helytörténeti szempontok kiemelt helyet kapnak, ez a befolyásolta a levél megvásárlását.

Az adománylevél szövege:
Nos Helena Zrinyi Celsissimi quondam Domini Francisci Rákóczy electi Transylvaniae Principis, Partium Regni Hungariae Domini, et Siculorum Comitis Perpetui de Saáros, ejusdemque Comitatus Supremi, ac Perpetui Comitis etc. Relicta[94] *Filii Francisci et Filiae Julianae Rakóczy nostrorum Tutrix naturalis et Legitima*[95] *Adgyuk tuttára mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben; hogy My Kis Patakon lakos Ivan Jánosnak azért való alázatos Instantiáiát*[96] *illendő tekintetben vévén Zemplin vármegiében megh emlitett Saros Kis Patakon az melli házat fundusával*[97] *együtt boldogh emlékezetű Édes Uram nekie bizonios Inscriptionalis summában conferalvan*[98] *bír, melliet ez el múlt esztendőben az kurucz ellenségh megh éghetvén, mivel épület kévántatik raita, hogy azon hellyen száz forint summát*[99] *érő épületet tetethessen*

92 megváltható joggal, visszaváltható joggal

93 Ezen iratunknak érvényével és bizonyságával. Kelt Munkács várában az Úrnak 1679. esztendejében, április hónap 20. napján.

94 Mi Zrínyi Ilona, néhai nagyméltóságú Rákóczi Ferenc úrnak, választott erdélyi fejedelemnek, a Magyar Királyság Részei urának, székelyek ispánjának, nem különben Sáros vármegye örökös főispánjának megmaradt özvegye.

95 származott Juliána leányomnak és Ferenc fiamnak természetes és törvény szerinti gondviselője. Adjuk emlékezetre jelen iratunk által.

96 folyamodványát

97 telekével

98 leírt összegben átruházván

99 összeget

megh engettük és annuáltunk.[100] *Úgy hogi dum et quando*[101] *My vagi Succéssorink*[102] *az megh említett fundust redimalni*[103] *és rehabealni*[104] *akar mink vagi akariak megh nevezet Ivan Jánostól avagy maradékitól az Inscriptionalis summawal*[105] *együtt az épületnek is igaz bőcs szerint az praedeclaralt*[106] *száz forint summáigh*[107] *extendato*[108] *(...)*[109] *tettessék simul et semel.*[110] *Az mint hogi megh engettük és annualunk*[111] *praesentium per vigorem*[112] *Datum in arce Makovicza die secundo mensis januarii Anno Domini Millesimo Sexcentesimo octogensimo.*[113] *Zriny Ilona*

II. Rákóczi Ferenc levele Szathmáry Jánosnak. Eger, 1704. április 13.
Ltsz: 99.8.1.

1999-ben vásárolt levél. 1704-ben Egerben írta II. Rákóczi Ferenc Szathmáry Jánosnak. Múzeumunk elsőként megszerzett, II. Rákóczi Ferenchez kapcsolódó leveleként került a Történeti gyűjteménybe. Magyar nyelvű, mérete 40,2×32 cm, anyaga merített papír. 2000-ben Wallinger Mónika restaurálta. Az irat 2000-ben került először bemutatásra, *50 éves a Múzeum* című időszaki kiállításunkon. 2003-tól állandó Rákóczi kiállításunkon látható.

A levél a fejedelem egri táborában íródott. II. Rákóczi Ferenc 1704. március 9-én kezdte meg Eger várának ostromát. A fejedelem csaknem másfél hónapig tartozkodott itt, április 17-én vonult el seregével Eger alól. Ez idő alatt íródott ez a levél, melynek címzettje Szathmáry János, családja borsodi ágának megalapítója. Szathmáry Király János és Berzeviczy Borbála fia neve jól cseng a reformátusok körében, 1670-ben szerepelt először a forrásokban. 1683-ban Gömör vármegye követe volt a kassai országgyűlésen, 1693-ban Borsod vármegye alispánjaként jegyezték fel. 1703-ban Gömör, Heves és Külső-Szolnok vármegye fiscális praefectusa, 1705-ben Gömör megyei dézsmás. 1705 szeptemberében a Szécsényben összeült országgyűlésen kimondatott a katolikus és protestáns rendek közötti megállapodás. A többségi elv alapján megyénként és községenként rendezték a templomok ügyét, ennek érdekében a katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok részvételével bizottságokat hoztak létre. 1705. október 1-én Szathmáry

100 jóvá hagytuk, helyben hagytuk, beleegyeztünk
101 amíg és amikor
102 utódaink
103 telket kiváltani,visszavenni
104 visszabirtokolni
105 fentemlített összeggel
106 kinyilvánított
107 összegig
108 kiterjesztve, megemelve, megnövelve
109 olvashatatlan
110 egyszers s mindenkorra
111 jóváhagyjuk
112 a jelenlevők érvényessége által
113 Kelt Makovica várában az Úrnak 1680. esztendejében, január hónap 2. napján.

János commissarius (biztos) lett a templomok restutiójában Abaúj, Zemplén, Borsod és Heves vármegyében. Utolsó tisztségét 1706-ban jegyezték fel, ekkor a gömöri nemesek közt praefektusként szerepelt, még ebben az évben elhalálozott.[114]

A levél szövege:
Generosé Fidelis Nobis dilecte[115]
Salutem et Gratiae nostrae propénsionem.[116] *Minthogy a Nemes ország szolgálattyának promotiójára*[117] *feles pénzbéli erogatiók*[118] *kivántatatnak: Mindeddig is penig, jóllehet már második angáriaja*[119] *a mióta azon tisztségben vagyon, mindazonáltal tisztségé vagy gondviselése alatt lévő fiscális*[120] *jószágbeli jövedelmekbűl semmi pénzbeli adstatiót*[121] *nem tött Kegyelmeteknek azért serio*[122] *parancsollyuk valamennyi pénzbeli proventust*[123] *keze alatt lévő fiscálitásokbúl*[124] *öszve gyűjthet, gyütsön öszve, és mennél hamarébb jó securitással*[125] *mindazokat külgye táborunkba, melly parancsolatunkk és effectuatiójában*[126] *serénykedgyék és industriaskodgyék.*[127] *(...)*[128] *eiusdem gratia mea propensi manemus.*[129] *Ex castris ad Agria positis 13. Április 1704*[130]
Rákóczi Ferenc

II. Rákóczi Ferenc levele Ung vármegyéhez. Szerencs, 1708. április 21.
Ltsz: 2003.20.1.

2003-ban ajándékozás révén gazdagodott tematikus gyűjteményünk. Az adományozó Dr. Nagy Ferenc. A Bécsben élő bélyeggyűjtővel a Magyar Nemzeti Múzeum révén kerültünk kapcsolatba.[131] 2003-ban a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóját köszöntötte a Magyar Nemzeti Múzeum időszaki kiállítása. Ennek előkészítése során ajándékozott

114 *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Bp., 2005. 401.
115 Nemeslelkű kedvelt hívünknek
116 Minden jót, szerencsét, sikert, jókívánságot!
117 előrehaladására
118 kiadások, kifizetések
119 robot, úrdolga (a jobbágy ingyenes munkája földesura számára)
120 kincstári
121 támogatást
122 szigorúan
123 jövedelmet
124 kincstári tulajdonból
125 biztonsággal
126 teljesítésében
127 iparkodjék
128 olvashatatlan
129 Maradunk ugyanolyan jóindulatú hálában
130 Kelt Eger melletti táborunkban az Úrnak 1704. esztendejében, április 13-án.
131 1999-ben kölcsönzése révén valósult meg Budapesten ill. Monokon az *1848-as levelek egy magángyűjteményből* című Kovács S. Tibor által rendezett időszaki kiállítás.

gyűjteményéből Dr. Nagy Ferenc – a Magyar Nemzeti Múzeum mellett – egy Rákóczi levelet Sárospatakra. Az adományozó legfőbb célja az volt, hogy az eredeti dokumentummal segítse az akkor már megvalósulás előtt álló állandó kiállítást. Így került kiválasztásra II. Rákóczi Ferenc 1708-ban Szerencsen írodott levele. A választás szempontja volt, hogy a fejedelemhez ill. Sárospatak környékéhez kötődjön az ajándék.

Magyar nyelvű, mérete 26×16 cm, anyaga merített papír. 2003 októberétől állandó kiállításunkon látható.

A levél szövege:

Illustrissimi Reverendissimi Spectabiles ac Magnifici Admodum Reverendi. Generosi item Egregii et Nobiles Nobis observandi, honorandi et dilecti.[132]

Salutem et omnem prosperitatem.[133] *Még eleinten mingyárt hogy Isten ő Az Fölsége fegyverünket régi hazánk szabadságinak helyre állítására fel indította, Ungvár várának hoszas bloquadalása*[134] *miatt, tudva vagyon nállunk s a Nemes Vármegye is kárával tapasztalta ellenségünkk tartózkodását, mellyet Isten fegyverünk alá hajtván szükségesenk láttuk az haza szolgálattyára, a mennyire kívántatik fortificaltassék,*[135] *hogy ellenségünk ellen (Kitül Isten bennünket oltalmazzon) ha az szükség úgy hozná, azon Nemes Vármegye lakosainak, és fő rendei javainak conservatoriuma*[136] *lehetne; És noha illy veggel még az elmúlt esztendőben tettünk vala repartitiot,*[137] *melly szerint kelletet volna a N. Vármegyének bizonyos számú szekereket, és gyalogh munkásokat azon vár fortificatiójának*[138] *kívántató munkájához administralni*[139]*; Mindazon által azt el mulatván a Nemes vármegye akkor nagy károsan a munkának nem continuálásával*[140] *nem (...)*[141] *szívén vévén mostan immár a munkának bé érkezisével fog ollyan dispositive*[142] *tenni, hogy mindazok mellek el mulatattanak*[143] *supplealtatnak.*[144]

---

132 Nagyságos, Főtisztelendő, Tekintetes, Méltóságos, sőt Tisztelt, Nemzetes, egyben Jeles, és Nemes, igen tisztelt, Tisztelt és Kedvelt, szeretett Uraim.

133 Üdvözlet és jó szerencse!

134 megszállása, ostromzárral való körbevétele

135 erősítessék

136 megőrzője, tárháza

137 kivetést

138 erősítésének

139 szolgáltatni

140 folytonosságával

141 olvashatatlan

142 előkészítőleg, rendelkezőleg

143 Az állandó kiállítás körülményei nem tették lehetővé a levelet bemutató vitrin megbontását, s tárgy kiemelését. Így a másfél oldalas levél másik oldalának szövegét nincs módomban ismertetni.

144 pótoltatnak, kitöltetenek

Erős Gábor levele Ugocsa vármegyéhez, Szak, 1705. július 24. *(4. kép)*
Ltsz: 2005.109.1.1.

Az 2003-as ajándékozást követően múzeumunk kapcsolatban maradt a Bécsben élő gyűjtővel, Dr. Nagy Ferenccel. Ő megismervén múzeumunk kiállításait, az itt folyó munkát, úgy döndött, hogy gyűjteményéből további három, a szabadságharchoz kapcsolódó levelet ajándékoz intézményünknek. Az adományozás 2005-ben megtörtént, s a Történelmi gyűjteményben beleltározásra kerültek a dokumentumok.

Az időrendi sorrendet követve először Erős Gábor 1705-ben íródott levelét ismertetem. A magyar nyelvű irat mérete (2×) 19,3×31,3 cm. A papír kopott, hiányos, pecsété hiányos.

A levél írója Lengyelfalvi Erős Gábor Erős Adalbert és Irinyi Erzsébet fia. 1690–93 között írnok volt a Szepesi Kamaránál. 1694–1703 között szatmári tiszttartó. Első felesége Dessewffy Mária, második felesége Illésy Erzsébet volt. 1702-ben Esterházy Pál herceg derecskei zálogbirtokán udvarbíró. A következő évben a váradi fiscalis provisor funkcióját is betöltötte. Már 1703 novemberében Rákóczi híveinek sorában találtuk. 1705-ban Szatmáron töltött be funkciót, 1706 és 1709 között tiszántúli főmustramester. A szabadságharc végnapjaiban 1711. április 26-án esküdött hűséget a császárnak. 1711–1723 között a szatmári kincstári udvarbíró. 1728-ban halt meg.[145]

A levél szövege:
Tekintetes Nemes Vármegye!
Ajánlom Nagyságtoknak Kegyelmeteknek alázatos kötelességgel való szolgálatomat. Akarám kötelességem szerént levelem által értésére adnom az Nemes Vármegyének, miképpen az hadak Várad körül felerősödnek (?), azoknak (?) az ő interventiokra[146] *való szükségek pedig valóban szűken lévén kevesedik és rövid nap elis fogy; Kérem azért az Tekintetes Nemes Vármegyét hátra maradot Quantumát*[147] *mind lisztül, vagy gabonaul és az vágot is admaturallja*[148] *Diószegre, mert egy átalljában most csak hamar az hadak éppen hogy fogyatkoznak az comissariutullag*[149] *oka ne légyen ha kedvetlen [kedvezőtlen] modiumokra [mediumok ?] fokan literati[?]*[150] *kérem és magamat ajánlom gratiajában maradok*
Nagyságtok, Kegyelmetek
Alázatos köteles szolgája
Erős Gábor
Szak 24. 7bris 1705.

145 *Heckenast G.* i. m. 132.
146 fegyveres beavatkozásukra
147 hányadát
148 siettesse
149 bizottságilag
150 szó szerint

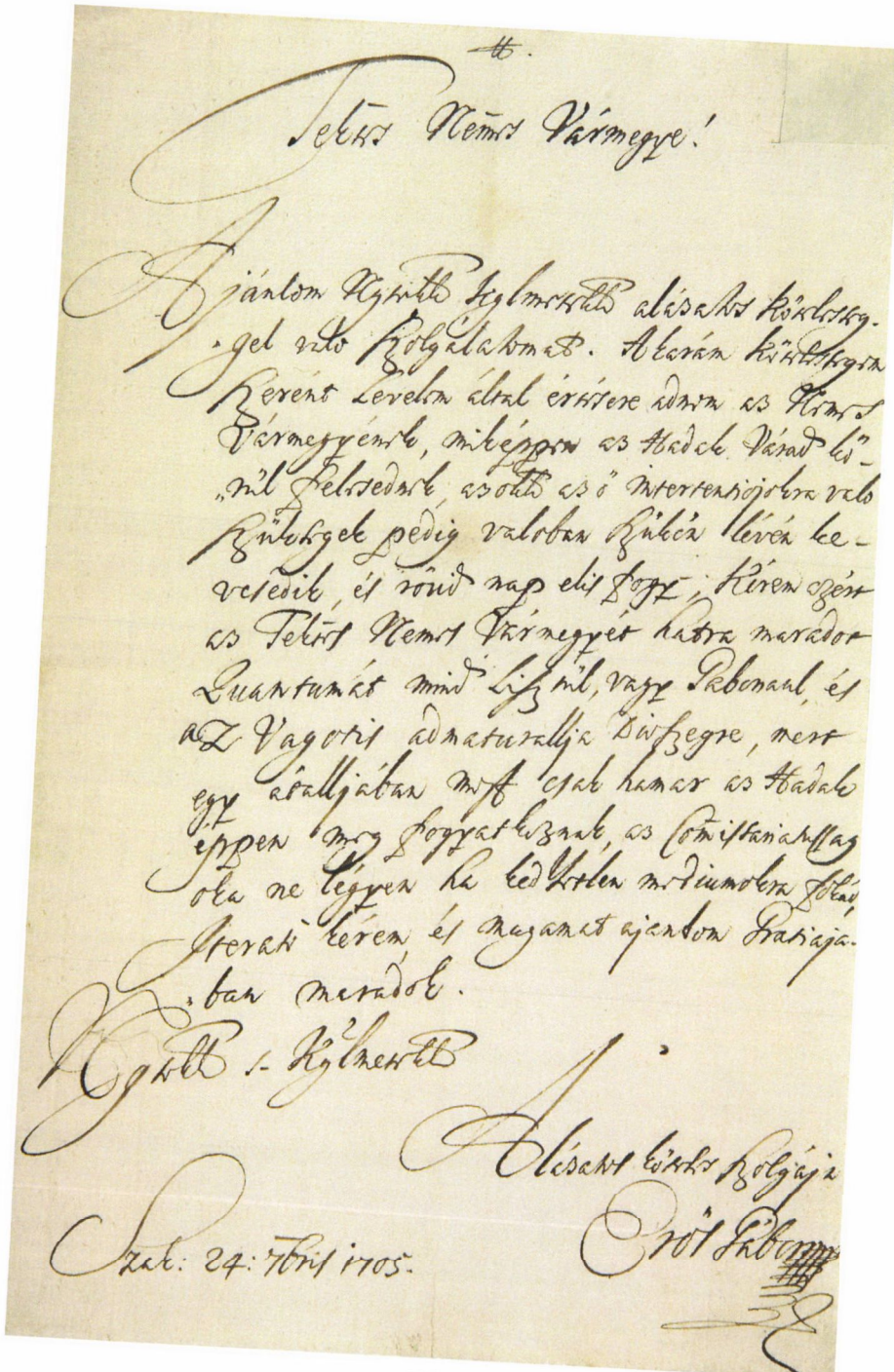

Tekts Nemes Vármegye!

Ajánlom Nyitth Kgtmeztek alázatos köszönetemet vitt szolgálatomnak. Akarám kötelessegem szerint levelem által értésére adnom az Nemes Vármegyének, mikeppen az Hadak Vánd kö„zül Felsedek, azokth az ő interessiójokra vala szükszek pedig valóban szükséa lévén kevesedik, és rövid nap eltszik; kérem azért az Tekts Nemes Vármegyét hogy maradon Quartumát mind Lisznál, vagy Sebonál, és az Vagotis adnaturallis Birszegre, mert egy szállásban most csak hamar az Hadak eppen meg szorulnak, az Commissariatusnak ola ne legyen ha kedtelen mediumokra szükséget kérem és megamet ajánlom Szeretetiben maradok.

Nyitth s. Kgtmeztek

Alázatos igaz szolgája

Erős Sebonn

Szek: 24: 7bris 1705.

4. kép

Erős Gábor levele, 1705.

Eötvös Miklós levele, Szatmár, 1708. szeptember 2. *(5. kép)*
Ltsz: 2005.107.1.

A 2005-ös ajándékok sorában másodikként Eötvös Miklós levele kerül bemutatásra. Úgyszintén magyar nyelvű, mérete 32×39 cm, anyaga merített papír, mely mára már sérült, hiányos, miként a pecsét is lekopott.

A vásárosnaményi Eötvös család Bereg megyei eredetű, innen kerültek át Szatmár megyébe. A 17. században már mindkét megyében viseltek hivatalt. Vásárosnaményi Eötvös Miklós Károlyi Sándor birtokainak praefectusa volt. Az adatok szerint 1696-ban már Szatmár vármegye szolgabírójaként, 1699-ben a megye perceptoraként ill. dicatoraként szerepelt. Kétszer nősült. Első feleségével, Irinyi Borbálával 1691-ben kötött házasságot. 1703-ban megözvegyült, majd újranősült. Debreczeni Péter ecsedi várparancsnok Mária (1690 k.–1764) nevű leányát vette nőül.

Már 1703-ban ott találjuk Rákóczi táborában, 1703. október 23-án Rákóczi biztosa a bányavárosokban. 1706 nyarán, majd ezt követően 1709-ig többször tiszántúli districtualis commissarius. 1708-ban vice districtualis commissarius Bereg ill. Ung vármegyében. 1709-ben Szatmár megyei táblai assessor. 1709–1710-ben a nagykállói salétromos officina bérlője. 1709 és 1714 között Szatmár vármegye alispánja. A szabadságharc végnapjaiban, 1711. májusában még a kurucok kezén lévő Munkácson volt. A szabadságharcot követően 1712-ben Szatmár megye követe a pozsonyi országgyűlésen, 1723-tól tiszántúli kerületi főbiztos haláláig. Királyi tanácsosként halt meg 1731. november 7-én Pálfalván.[151]

A levél szövege:
Illustrissimi Reverendissimi Admodum Reverendi Spectabiles, Magnifici Perillustres Generosi Domini mihi Colendissime obsissimi [observandissimi][152]
Salutem Servitiorumque meorum humilimorum[153] *(...)*[154]*. Felséges Vezérlő Fejedelmünk Kegyelmes parancsolatjábul (...)*[155] *alázatossan kivánom az Tekintetes Nemes vármegyét intimalnom*[156] *hogi minél hamaréb s idő halogatás nélkül az erdélyi inquartirizorus*[157] *statusokkall, az egész nyári el [folyt], 6. hónapokban lőtt Interventiorul*[158] *Computus*[159] *intalrum,*

151 *Heckenast G.* i. m. 229–130.

152 Méltóságos, tisztelendő, főtisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes vitézlő és nemes igen tisztelt uraim.

153 A legalázatosabb szolgálataimnak üdvözletét küldöm.

154 olvashatatlan

155 olvashatatlan

156 tudósítani

157 beszállásolási

158 beavatkozás

159 számvetés

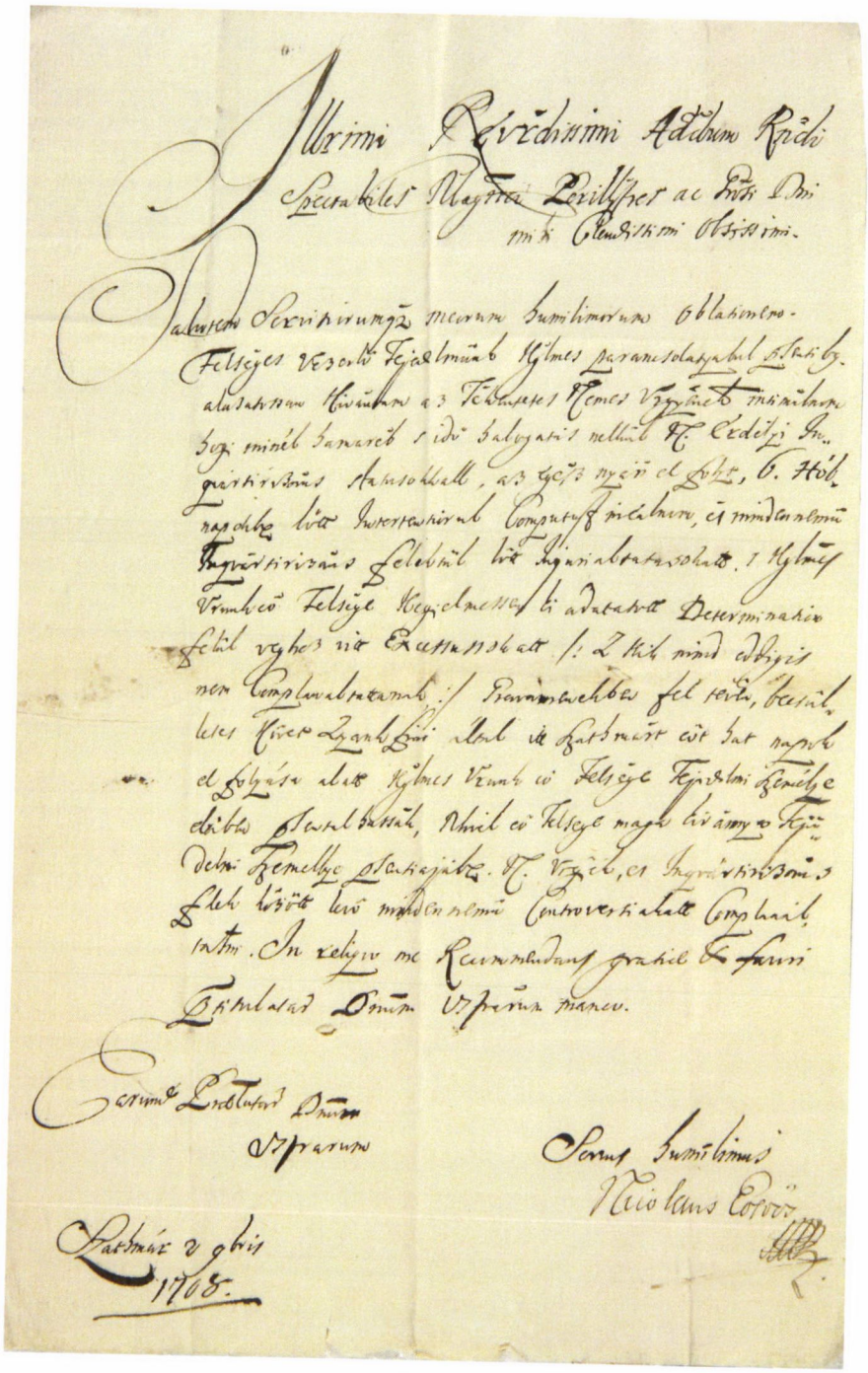

5. kép

Eötvös Miklós levele, 1708.

és mindennemű Inquartirizans[160] *felektül lött Inquirialtatasokatt*[161] *1. Kegyelmes urunk eő Felsége Kegyelmessen ki adatatott Determination*[162] *felül véghez vitt Exattussokatt.*[163] *(2. Kik mind eddigis nem complanáltattanak*[164]*) Grenarenekben fel vévén, becsületes Hivet (...)*[165] *által itt Szatmárt eőt hat napok el folyása alatt Kegyelmes Urunk eő Felsége Fejedelmi Személye eleiben plantalhassak, mivel eő Felsége maga kívánnya Fejedelmi Személye platiájjábe (...)*[166] *Nemes vármegyék és Inqvártissimis felek között levő minden nemű centroversiakatt*[167] *Complanáltatni.*[168] *In reliquo me Recommendans gratiae et favori praelitulatarum Dominationum Vestrarum maneo.*[169]

Servus humilimus
Nicolaus Eötvös

Szatmár 2 9bris, 1708 [170]

Keczer Sándor levele, Eszlár, 1708. szeptember 19. *(6. kép)*
Ltsz: 2005.108.1.

Az 1708-ban Keczer Sándor által írodott levél ugyancsak Dr. Nagy Ferenc 2005-ös ajándéka. Magyar nyelvű, mérete (2×) 20,2×31 cm, anyaga merített papír. Az irat kopott, hiányos, a pecsét lekopott.

A lipóczi Keczer család Sáros megye előkelő, régi családjainak egyike. Lipóczi Keczer Sándor Keczer István és Fuló Erzsébet fia. 1694-től Sáros vármegye alispánja. Előbb még a kurucok elől Kassára húzódott, majd a város kapitulációja után csatlakozott Rákóczihoz. Birtokait 1704 októberében kapta vissza. 1704-től különböző gazdasági pozíciókat töltött be, tevékenysége jórészt Kassához köthető. 1704-ben főcomissarius, 1705-ban a Gazdasági Tanács tanácsosa. 1706-ban a kassai pénzverőház főinspectora. 1708-ban a Gazdasági Tanács eperjesi adminisztrációjának tanácsosa. 1711-ben lengyelországi emigrációba ment, de még az év augusztusában amnesztiával hazatért. Felesége Sándor Zsófia (Szentmihályi István özvegye) túlélte őt. Keczer Sándor 1724-ben, míg felesége 1738-ban hunyt el.[171]

---

160 beszállásolási

161 felkutatásokat, behajtásokat

162 határon, meghatározott mértéken

163 behajtásokat

164 egyenlíttettek ki

165 olvashatatlan

166 olvashatatlan

167 ellentéteket

168 kiegyenlíteni

169 A továbbiakban ajánlva magamat a fentnevezett uraságotoknak kegyeibe és hálájába maradok: alázatos szolgájuk: Eötvös Miklós

170 Kelt Szatmáron, az Úr 1708. esztendejében szeptember 2-án.

171 *Heckenast G.* i. m. 223.

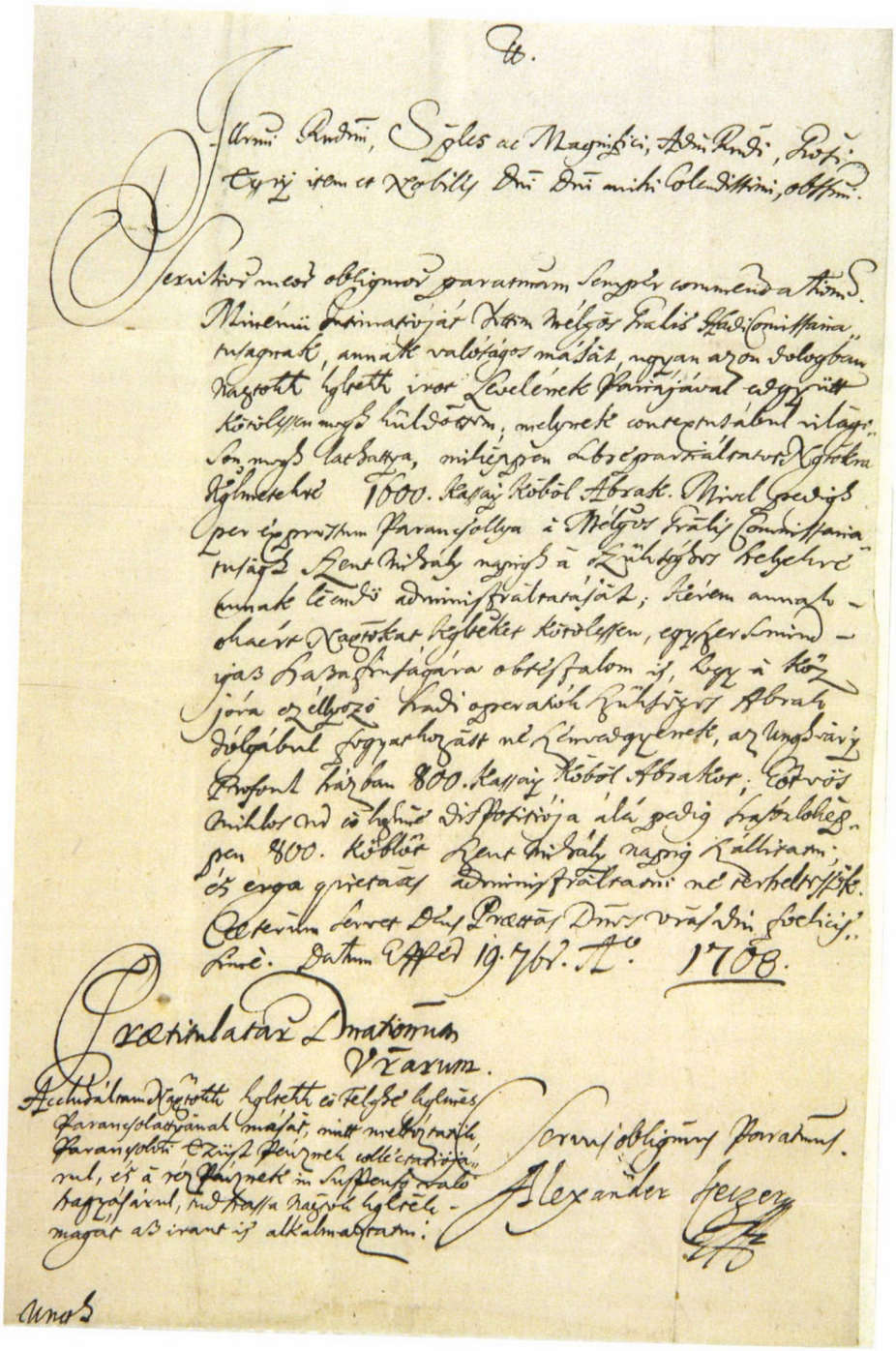

6. kép

Keczer Sándor levele, 1708.

A levél szövege:

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles ac Magnifici, Admodum Reverendi, Generosi Egregii item et Nobiles Domini Domini mihi Colendissimi obssim [observandissimi].[172]

Servitiorum meorum obligatissimorum paratissimam Semper commendationem.[173] *Minémű intimatióját*[174] *vettem Méltóságos (...)*[175] *Hadicomissaria*[176] *(...)*[177], *annak valóságos mását, ugyan azon dologban nagyságtok kegyelmetek írott levelének parancsával edgyütt kötölessen megh küldöttem, melynek contextusábul*[178] *világosan megh láthattya, miképpen subrépartiáltatott*[179] *Nagyságtokra Kegyelmetekre 1600 kassai köböl abrak. Mivel pedigh per expressum*[180] *parancsollya a Méltóságos (...)*[181] *Commissaria*[182] *(...)*[183] *Szent Mihály napigh a szükséghes helyekre annak leendő administráltatását[?]*[184] *Kérem annak okáért Nagyságtokat, Kegyelmeteket kötölessen, egyszer smind igaz hazafiúságára obtéstalom*[185] *is, hogy a köz jóra ez célozó[?] hadi operatiók*[186] *szükséges abrak dolgábul fogyatkozást ne szenvedgyenek, az Unghvári (...)*[187] *házban 800. kassai köböl abrakot, Eötvös Miklósnak is kegyelmes dispositiója*[188] *alá pedig hasonlóképpen 800. köblőt Szent Mihály napig szállítatni és erga quotas[?]*[189] *administraltatni*[190] *ne terheltessék. Ceterum*[191] *servet dominus ...*[192] *Datum Esslár 19. 7br. A. 1708.*[193]

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum[194]

---

172 Méltóságos, tisztelendő, főtisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes, vitézlő és nemes igen tisztelt uraim.

173 Készséges, elkötelezett szolgája szolgálataimat ajánlom.

174 tudósítását

175 olvashatatlan

176 Hadbiztosság

177 olvashatatlan

178 szövegéből

179 kivetettett

180 nyomatékosan

181 olvashatatlan

182 bizottság

183 olvashatatlan

184 elintézését

185 hivatkozom

186 hadműveletek, munkálatok

187 olvashatatlan

188 rendelkezése

189 hányad szerint

190 bejegyeztetni

191 különben

192 olvashatatlan

193 Kelt Eszláron az Úr 1708. esztendejében július 19-én.

194 Fentemlitett uraságtoknak a

Accludáltam[195] *Nagyságtoknak Kegyelmeteknek és Felséges Kegyelmes parancsolattyának mását, mitt méltóztatik parancsolni ezüst pénznek collectatiójárul,*[196] *és a réz pénznek in suspenso*[197] *való hagyásárul, tudhassa Nagyságtok Kegyelmetek magát az iránt is alkalmaztatni.*
Servitiorum obligatissimorum paratissimus[198]
Alexander Keczer

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Gyűjteményében őrzött levelek sorában rendkívül kis tárgycsoportot alkotnak a Rákóczi családhoz kapcsolódó levelek. Helytörténeti szempontból jelentősek azonban ezek a darabok. 2003 előtt csupán egy Zrínyi Ilona levél volt látható az állandó kiállításon ill. 2000-ban néhány hónapra időszaki kiállításunkba bekerült az 1999-es három új szerzemény. 2003-tól állandó kiállításunkon hat darab bemutatásra került. A 2005-ös gyarapodásból származó darabok 2008-ban a „II. Rákóczi Ferenc az államférfi" című időszaki kiállításon mutatkoztak be, s kerültek publikálásra a kapcsolódó katalógusban.[199] Ezen tanulmány keretében kerülnek először együtt publikálásra a gyűjtemény darabjai, melynek elkészítésében nyújtott segítségéért itt mondok köszönetet Vinnainé Lakatos Éva latin tanárnak.

DOCUMENTS FROM THE AGE OF RÁKÓCZI IN THE COLLECTIONS OF THE RÁKÓCZI MUSEUM OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

The Rákóczi Museum of the Hungarian National Museum is the most important place of cult of Rákóczi in Hungary. From its foundation in 1950 on it collects and presents objects related to the Rákóczi family. Some letters from the age of the Rákóczis also had got to the collection.

The two documents related to György Rákóczi I (inventoried in the 1950ies and in the 1970ies) now belong to the Archive whilst the acquisitions of the last decade enrich the Historical Collection. Today this tiny but important group of items of the museum is treated uniformly. Out of the ten documents related to György Rákóczi I, one to Zsófia Báthory, two to Ilona Zrínyi, five to the period of the Rákóczi war of independence.

The earliest one is a guild letter from 1639 given by György Rákóczi I to the cobblers' guild of Sátoraljaújhely. It had been purchased by the museum. The rule marked with the original signature of the prince is in Hungarian, only the preamble and the closure is in Latin. It was written on parchment, it is booklet-like, originally was made with hanging-seal but now only the cord can be seen on it for the seal itself is missing. The copy of it from 1760 is in the Zempléni Archives (Sátoraljaújhely). The original item is on

195 csatoltattam

196 összegyűjtéséről

197 függőben

198 Elkötelezett szolgálatra készségesen

199 II. Rákóczi Ferenc az államférfi szerk: Tamás Edit, Sp, 2008. p. 19., 25., 26.

display in the permanent exhibition of the Rákóczi Museum of the Hungarian National Museum entitled 'The Glorious Era of the Rákóczis'.

The museum also purchased the letter written by György Rákóczi I at Gyulafehérvár, in 1646 March 21 (Archive, Inventory No. 70-37.). The document of one and a half page also can be seen in the permanent historical exhibition. In this writing, which is in Hungarian except for the initial lines György Rákóczi I, Prince of Transylvania orders a comissio, (a committee) to Tokaj.

After 1999 the group of the Rákóczi-documents was enriched with several original letters. In 1999 there was an opportunity to purchase three documents. One letter related to Zsófia Báthory, one related to Ilona Zrínyi, one to Ferenc Rákóczi II had got to the Historical Collection. Out of them the earliest is the one related to Zsófia Báthory, dated to 1661, entirely in Hungarian.

Zsófia Báthory often used to stay at Sárospatak after the death of his husband. She monitored the activity of György Gedon, who lived in the city, and previously served her husband, and according to this deed of gift she sent him.

An old item in the collection of the Rákóczi Museum is a letter of Ilona Zrínyi dating from Munkács, 1697. Except for the starting and closing lines it is in Hungarian. The document was on display in the previous permanent exhibition organised in 1976, and now it is in the current Rácóczi-exhibition.

The letter of Ilona Zrínyi dating from 1680, Makovica was bought in 1999 for the Historical Collection, and since 2003 it can be seen in the permanent Rácóczi-exhibition. It is a deed of gift for János Iván, and a document of the history of Sáros-Kis-Patak.

The third document bought in 1999 was written in 1704, in Eger: it is a letter of Ferenc Rákóczi II to János Szathmáry. It is in Hungarian. Since 2003 it can be seen in the permanent Rácóczi-exhibition. The letter was written during the siege of Eger in the camp of the prince. The addressee, János Szathmáry became comissarius (comissioner) in 1 October 1705 in the restitution of churches in the counties of Abaúj, Zemplén, Borsod and Heves.

In 2003 and in 2005 our thematic collection was enriched with a donation. The donator is Dr. Ferenc Nagy, a philatelist, living in Vienna. In 2003 he had given a letter to salute the 300th anniversary of the Rákóczi War of Independence. It is in Hungarian, it was written in Szerencs by Rákóczi to the County of Ung in 1708. The main goal of the donator was to support the permanent exhibition which was about to be realized.

In 2005 Dr. Ferenc Nagy donated three more letters from his collection related to the War of Independence. Out of those the letter of Gábor Erős was written in 1705 to the County of Ugocsa, it is in Hungarian. The writer joined the supporters of Rákóczi as early as November 1703, and held various positions during the fight.

The writer of the other letter (written in 1708) Miklós Eötvös of Szatmár County joined Rákóczi in 1703, he had different economic functions.

The letter written by Sándor Keczer in 1708 is also in Hungarian. Keczer also held different economic functions, his activity is mostly connected to Kassa.

The letters related to the Rákóczi family form a very little group in the collection of letters kept in the Rákóczi Museum of the Hungarian National Museum, though these objects are important in the point of view of local history. The objects of the collection are being published together for the first time in this paper.

Szilárdfy Zoltán

GOTTFRIED BERNHARD GÖZ MÁRIA TERÉZIA KÉPMÁSA*

Dr. Boross Marietta etnográfusnak
jeles születésnapjára
rokoni szeretettel ajánlom

Mária Terézia (Bécs, 1717. május 13.–Bécs, 1780. november 29.) minden műfajban igen gazdag ikonográfiája néhány kivétellel a róla szóló művekben már publikált.[1] Franz Anton Maulbertsch is megörökítette. Mária Terézia megemlíti 1774–1775-ben egy innsbrucki munka kapcsán a közismert művészt.[2] A királynő ikonográfiájával részletesen foglalkozik Gerda és Gottfried Mraz, akik az általam elemzendő Göz-féle ábrázolást is publikálták minden értelmezés nélkül.[3] Szintén Mária Terézia halálának 200. évfordulójára jelent meg az egykor hazánkhoz tartozó Féltorony (Halbturn) kastélyában rendezett kiállítás katalógusa, melyben rövid ismertetést közöl Cennerné Wilhelmb Gizella Göz kiállított metszetéről. Ismertetésében saját szempontjai szerint értelmezi a metszetet.[4]

---

* A szerzőnek az Acta Historiae Artium 50. (2009) évfolyamában német nyelven megjelent közleménynek magyar nyelvű változata. (Szerk.)

1 Magyarországi kutatásban az utóbbi években megjelent ábrázolások: Joseph Maucher–Gottlieb Heüss: Mária Terézia uralkodói allegóriája, Franciscus Poßl filozófiai tézislapja a klagenfurti jezsuita gimnáziumban 1766-ban tartott vitájáról, Szilárdfy Zoltán gyűjteményében. Ld. *Szilárdfy Zoltán*: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Bp., 2003. Abb. 306. Ismeretlen festőtől Mária Terézia saját kezű aláírásával és jelmondatával 1757-es dátummal az a pergamen festmény, amely az egri székesegyház Szentségimádó Társulata emlékalbumának egyik lapja (Főszékesegyházi Könyvtár, Eger) valamint Huetter Lukács: Mária Terézia, mint Európa a magyar Szent Koronával, háttérben az Oltáriszentséggel, freskó 1758-ból az egri Kispréposti palotában, illetve Lieb János Mária Terézia a koronával és a magyar címerrel fogadja egy magyarruhás nemes hódolatát, az 1777-ben készült freskó Tőketerebes (Trebišov) plébániatemplomában. Ld. *Szilárdfy Zoltán*: Mária Terézia eucharisztia kultuszának emlékei Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2005/1–2. Bp., 2006. abb. 4; 22; 24 képek

2 *Garas Klára*: Franz Anton Maulbertsch (1724–1796). Bp., 1960. 254; Abb. 204. Garas Klára szíves szóbeli közléséből tudom, hogy Maulbertsch személyesen is találkozhatott a királynővel.

3 *Mraz, Gerda und Gottfried*: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten. München, 1980.

4 *Cenner–Wilhelmb Gizella*: Gottfried Bernhard Göz: Maria Theresia. In: Maria Theresia als Königin von Ungarn. Ausstellung Katalog. Redaktion von Gerda Mraz und Gerold Schlag. Eisenstadt, 1980. 177. Kat. No. 107.

A sokszorosított grafikák sorából kiemelem Gottfried Bernhard Göz (Velehrad, 1708. augusztus 10.–Augsburg, 1774. november 23.) rézmetszetét, amely Mária Teréziát mint magyar uralkodót ábrázolja.[5] *(1. kép)* Ezt a portrét jegyzik ugyan, de eddig még elégségesen nem értelmezték.

A monumentális festészetben freskók és olajképek tekintetében az ötletgazda Göz mesteréhez, Johann Georg Bergmüllerhez (1688. április 15.–1762. április 2.) hasonlóan a sokszorosított grafikában is kitűnő kvalitást ért el.[6] Mária Teréziáról Göz négy rézmetszetet készített, ezek közül a legnagyobb méretű a Történelmi Képcsarnok értékes, ép példánya.[7] Allegorikus figurákkal ékes, igen dekoratív lapjait 1740 és 1748 között készítette.

Fölvetődik a kérdés, hogy melyik portré lehetett esetleges mintaképe metszetünknek? Kutatásaim során közvetlen előképet nem találtam, de néhány ábrázolás, melyet Göz ismerhetett, emlékeztet Mária Terézia koronázása (Pozsony, 1741. június 25.) alkalmából készült festményekre és grafikákra. Ezek közül Philipp Andreas Kilian nagyméretű mezzotinto lapját sok részletében – az uralkodónő fejtartása, ékszerei és ruházata tekintetében –, Martin Meytens udvari festő műve ihlette.[8] A portréfestmények közül a kifejezés és tekintet valamelyest emlékeztet Schmiddeli Dániel 1742-ben készült egészalakos portréjára.[9]

Mária Terézia térdképe jobbjában jogarral bal kezében a kettős keresztes országalmával rokokó trónus-fülkében foglal helyet, felette Magyarország Szent Koronája. A portré alatt az ország kartusba foglalt címere, befejező motívumként Medusza vigyorog a szemlélőre. A kompozíció legjellegzetesebb figurája a királynőt testőrként védő díszruhába öltözött sarkantyús magyar huszár, jobbjában szablya, másik kezét a hűség jeleként szívén nyugtatja. *(2. kép)* A díszítmények szimbolikája Mária Terézia uralkodói jelmondatát értelmezi, amely írásszalagon olvasható: IVSTITIA ET CLEMENTIA. Ezért az első ovális miniatűr ábrázoláson, igazságszolgáltatóként szerepel, amint megtorolja a gonoszságot. Felette a kardon az igazságosság mérlege függ. *(3. kép)* A másik oldalon a kegyelmet gyakorló királyi asszony, kinek jobbját a megtért bűnös csókkal illeti. *(4. kép)* Az irgalmasság jele az olaj ág, a vastag aranylánc pedig a királynő profilját mutató medállal a

5 Gottried Bernhard Göz: Mária Terézia magyar nemessel. Papír, rézmetszet. 46,5×32,5 cm, lemezméret: 42,9×30,6 cm. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 8007.

6 Johann Georg Bergmüller (1688–1762). Zur 300. Wiederkehr seines Geburtsjahre Ausstellung im Schloß in Türkheim. Herausgaber: Epple, Alois. Weißenhorn, 1988.

7 *Wildmoser, von Rudolf*: Gottfried Bernhard Göz (1708–1774) als ausführender Kupferstecher. Untersuchung und Katalog der Werke. Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte e. V. 18. Jahrgang MCMLXXXIV, (1984) 278; *Wildmoser, von Rudolf*: Gottfried Bernhard Göz (1708–1774) als ausführender Kupferstecher. Untersuchung und Katalog der Werke. Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte e. V. 19. Jahrgang MCMLXXXV, (1985) 159–160.

8 *Reinwetter, Christine [CR]*: Bildinis Maria Theresias. In: Maria Theresia und ihre Zeit. Zur 200. Wiederkehr des Todestages. Ausstellung Katalog. Wien, Schloß Schönbrunn, Gesamkonzept und wissenschaftliche Leitung: Walter Koschatzky. Wien, 1980. 72. Kat. No. 08,03; Abb. 08,03

9 *Daniel Schmiddeli*: Mária Terézia, mint magyar királynő. Olaj, vászon. GMB, Pozsony

1. kép

Gottfried Bernhard Göz: Mária Terézia Magyarország uralkodója. 1743. Papír, rézmetszet.

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

2. kép

Gottfried Bernhard Göz: Magyar huszár teljes díszben.

Részlet a Mária Terézia Magyarország uralkodója című képből.

1743. Papír, rézmetszet.

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

jutalmazás szimbóluma. Minden részlet összhangban van a metszet címével: MARIÆ THERESIÆ REGINÆ SVÆ CLEMENTISSIMÆ, ez a cím őlegkegyelmesebbségére utal. A posztamentumon középen olvasható: HUNGARIA DEVOTISSIMA. Ez a két kifejezés a leghűségesebb Magyarországot jelenti, amely 1741. szeptember 11-én nyilvánult meg, amikor a magyar rendek „életüket és vérüket" ajánlották a királynőnek. Mária Terézia könyöke mögött meghúzódik a cseh királyi korona is, mely datálja a metszetet, ugyanis 1743. május 12-én koronázták Prágában. A befejező motívumnál tűnik fel a mester szignatúrája: G. B. Gőz Cath. exc. A.V. A lap bal sarkában: C. P. S. C. M. jelzés G. B. Göz mesteri kiadóját minősíti, amely a Császári Királyi Felség kiváltságát jelenti számára.

Mária Terézia 1778-ban vejének, Albertnek Magyarország helytartójának így ír levelében: „... mindig szerettem a magyar nemzetet, mert ez a mi közös boldogságunk alapja (...) Jó magyar vagyok hálával teli a szívem e nemzet iránt..."[10] Így csak az nyilatkozhatott, aki tudatában volt annak, hogy Anjou felmenői által ő is az Árpádok leszármazottja. E ténynek beszédes bizonyítéka az Apostoli Király cím és jog megszerzése valamint a Szent István-rend megalapítása, melynek nagykeresztjét haláláig egyetlen ékszerként viselte.

10 *Marczali Henrik*: Mária Terézia, 1711–1780. Bp., 1891. 233–236.

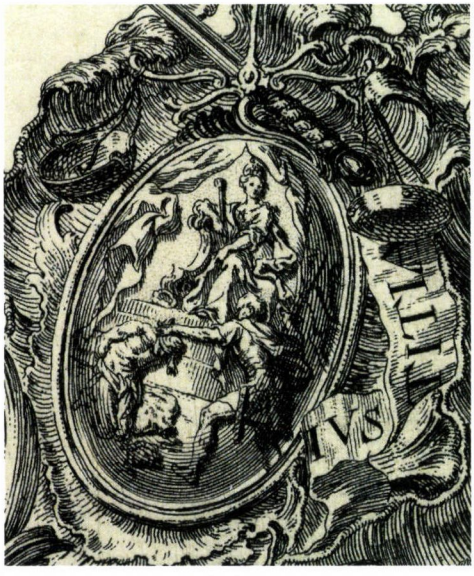

3. kép
Gottfried Bernhard Göz: A királynő igazságszolgáltatása jelmondata értelmében.
Részlet a Mária Terézia Magyarország uralkodója című képből.
1743. Papír, rézmetszet.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

4. kép
Gottfried Bernhard Göz: Az uralkodónő irgalmas jósága jelmondata értelmében.
Részlet a Mária Terézia Magyarország uralkodója című képből.
1743. Papír, rézmetszet.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

THE PORTRAIT OF MARIA THERESA BY GOTTFRIED BERNHARD GÖZ

Summary

The allegoric portrait of Maria Theresa (1717–1780) by Gottfried Bernhard Göz (1708–1774), painter and printmaker of Augsburg presents her as Hungarian ruler with her royal motto: 'With Justice and Piety'. The characteristic figure of the composition is the Hungarian hussar looking out of the picture, who is ready to give his *life and blood* to her lady, as her most loyal dependant.

Szvitek Róbert József

CÍMERES IRATOK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÚJKORI DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNYÉBEN

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében több nemeslevél, rangemelő irat, nemességkérő irat és nemességigazolás található, amelyek elsősorban a múzeum kiállításainak színesítéséhez járulnak hozzá. Ismertetésüket a családtörténeti kutatás iránti egyre erőteljesebb igény indokolja, valamint az, hogy a kutatók a múzeumban keresnek olyan iratokat, amelyek ma már a Magyar Országos Levéltár anyagát gyarapítják.

Kéziratok és oklevelek már az 1802. évi alapítás alkalmával kerültek a múzeumba, a Széchényi Könyvtárba.[1] Gyűjtésükre a későbbiekben is hangsúlyt fektettek, melynek következtében a dokumentumanyag jelentős méreteket öltött.[2] 1876-ban került a múzeumba az első családi letét, amelyen felbuzdulva számos más család is a múzeumban helyezte el levéltárát. Ennek eredményeképpen 1882-ben a múzeum létrehozta levéltárát.[3] Az átszervezések következtében a Levéltári Osztály 1926-ban helyileg elkerült a Nemzeti Múzeum épületéből, és a Magyar Országos Levéltár akkor elkészült Bécsi kapu téri épületének második emeletén került elhelyezésre,[4] bár a tényleges átköltözés csak 1927-ben történt meg. Anyagát 1934. július 1-vel végleg beolvasztották a Magyar Országos Levél-

1 *Fejős Imre*: A Magyar Nemzeti Múzeum története 1802–1847. Folia Achaeologica 16. (1964) 270.; *Majláth Béla*: A Széchényi Országos Könyvtár a M. N. Múzeumban. Magyar Salon 5. (1887–1888) 8. kötet 512.

2 *Pulszky Ferenc*: A Magyar Nemzeti Múzeum. Magyar Salon 5. (1887–1888) 8. kötet 450–453.

3 *Fejérpataky László*: A könyvtár múltja és jelene. In: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a M. Nemz. Múz. tisztviselői. Bp., 1902. 12.

4 *Hóman Bálint*: Beszámoló beszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának 1927. évi január hó 8-án a Magyar Tudományos Akadémiában tartott teljes ülésén. In: Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai IV., Bp., 1927. 1.

tár állományába.[5] A kutatók bizonytalanságához hozzájárul az is, hogy Áldásy Antal, a levéltár őre a 20. század első felében kiadta a múzeumban található nemesleveleket.[6]

Címertani alapismeretekkel, a címerek európai és magyar történetével, szerkesztésük, leírásuk szabályaival számos e témakörben megjelent magyar munka foglalkozik,[7] ezért dolgozatunkban ennek ismertetésére nem térünk ki. A gyűjtemény címeres emlékeinek bemutatásához azonban alkalmazzuk az ezekben leírtakat. A jelentős magyar címeres forrásanyagból számos mű közöl leírásokat.[8]

A címer elnyerésének egyik formája, amikor az adományt elnyerni kívánó személy kérelemmel fordult a kancelláriához. Ezt 1526 után minden esetben írásban kellett benyújtani. Ebben leírta érdemeit, amelyekkel megítélése szerint jogosulttá vált a címre, valamint megnevezte azokat, akik számára a címert kérte, és – általában a kérelem bal alsó részére – lerajzolta azt a címert, amelyet viselni szeretett volna. Gyűjteményünk egyetlen ilyen dokumentummal rendelkezik, Ekker Lukács 1593-ban benyújtott folyamodványával, amely alapján az uralkodó a kérelmezőnek a kért címer használatát engedélyezte.

A magyar királyok és az erdélyi fejedelmek által adományozott címeres nemesleveleket pergamenre írták. A 18. századig nagyobb részben lap formátumú a nemességadomány, azt követően jobbára könyv alakban állították ki, általában az adott korra jellemző díszes formában. Az első, lap formátumú típusba tartozó armálisok közül gyűjteményünkben lévő legkorábbi eredeti darab 1573-ból, a legkésőbbi 1719-ből származik.

---

5 *Iványi Emma*: Az 1526 utáni gyűjtemény. Repertórium. R. szekció. Bp., 1977. 9. A Múzeum Levéltári Osztálya két nagy csoportra volt osztható. A családi letétekre és a múzeumi törzsanyagra. A letétek a Magyar Országos Levéltárban a családi levéltárak – P szekció – anyagában vannak. A múzeumi törzsanyag maradványa az R 224. számú fondba került. Azért csak a maradványa, mert a levéltár az anyagot átcsoportosította, ez által több fondba került besorolásra. Ilyen fondok: E 554, R 16, 21, 24, 32, 53, 64, 65, 75, 77, 86, 90-125, 126, 129, 170, 195, 211, 215, 217, 280, 282-287.

6 *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában található címereslevelek jegyzéke. I–VIII. Bp., 1904–1942.

7 Többek között *Bárczy Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897., *Csoma József*: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913., *Áldásy Antal*: Címertan. Bp., 1923., *Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Bp., 1983., *Bertényi Iván*: Heraldika. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Kállay István, Bp., 1986. 141–168. *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Bp., 1993., *Bertényi Iván*: Címertan. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván, Bp., 1998. 251–278., *Nyulásziné dr. Straub Éva*: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Bp., 2001., *Bertényi Iván*: Magyar címertan. Bp., 2003.

8 Így *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblázatokkal. I–XII. Pest, 1857–1865., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. I–VI. Nürnberg, 1893–1894., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen. Nürnberg, 1898., *Fejérpataky László–Áldásy Antal*: Magyar címeres emlékek. (Monumenta Hungariae Heraldica) I–III. Bp., 1901–1926., *Áldásy A.* i. m., újabban: *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987., *Beke Margit*: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1995., Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Szerk.: Molnár András, Zalaegerszeg, 2004., valamint a Turul, a Genealógiai és Heraldikai Társaság folyóirata.

A könyv formátumú nemességadományok közül a legkorábbi darabunk 1762-ből való. Ebből az időszakból nemcsak nemességet adományozó iratokkal rendelkezünk, hanem számos rangemelő irattal is.

A címereslevelek harmadik diplomatikai korszakából[9] nemcsak magyar, hanem Ybl Miklós lovagi oklevele révén német nyelvű dokumentum is gazdagítja a gyűjteményt.

Az időrendben közreadott dokumentumok ismertetésekor az alábbi szerkezetet választottuk: Az adományozott személy nevét címként kiemeltük, amelyet az irat leltári száma követ. A leírás az adományozó uralkodó nevével, a kibocsátás helyével és idejével kezdődik, majd a megadományozott érdemeivel, az adomány tárgyával – nemesség, címer, névváltoztatás vagy rangemelés – és az adományban részesülők neveinek felsorolásával folytatódik. Az adományozottak neveit a mai helyesírás szerint közöljük, zárójelben tüntetjük fel, ha az adományban ettől eltérő névváltozatot találunk. Ezt követi az irat méretének és a pecsét állapotának ismertetése, valamint, hogy bejegyezték-e a Királyi Könyvekbe, illetve található-e az adománylevélen kihirdetési záradék és ennek mi a tartalma. Ez után a címer leírását közöljük a pajzs, a sisak, a sisakdísz, a sisaktakarók és pajzstartók sorrendjében. Az ismertetést – amennyiben találtunk adatokat – az adományozottakról és családjukról fellelhető életrajzi adatokkal zárjuk.

Címerkérő folyamodvány

Ekker Lukács címerkérő folyamodványa *(1. kép)*
Ltsz.: Udgy. 1962.7.
Ekker Lukács pergamenre írt kérvénye, melyben ősei és saját hűséges szolgálatára hivatkozva címert és nemességet kér magának, feleségének Radin Annának, fiainak, Lukácsnak, Tóbiásnak és Illésnek, lányainak, Annának és Máriának, testvérének Ekker Osvaldnak, és annak gyermekeinek, Andrásnak, Erzsébetnek és Annának.
A kérvény 318×211 mm nagyságú, bal alsó sarkában található a megrajzolt címer, jobb alsó részén a címerkérő aláírása. A folyamodványnak nincs dátuma, hanem a szokásoknak megfelelően a kancellária által rávezetett dátum található az iraton, amely egyben a címereslevél kiállításának kelte is: Prága, 1593. január 19. Aláírta Tiburcius Himmelreich kancelláriai titkár. A nemességre a királyi helytartó, Fejérkövi István nyitrai püspök[10] ajánlotta. A címerképen a pántos sisak két tollvonással át van húzva, ennek ellenére melléírták: Sit aperta. (Nyílt legyen. ti. a sisak)
Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében balharánt arany pólyában három vörös rózsa. Sisak: jobbra forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: balra arany kékkel vágott, jobbra kék arannyal vágott szarv alakú kürt (buccina). A kürtök között, és végein egy-egy vörös rózsa. Sisaktakarók: kék-arany.
Az adományozottak közül a kérelmező fiáról Lukácsról rendelkezünk bővebb életrajzi adatokkal. Királyfakei Ekker Lukács (1582–1643) 1598 körül állt királyi szolgálatba. A Bocskai felkelés alkalmával 12 hónapot fogságban töltött Kassán királyhűsége miatt.

9 A korszakot az első magyar nyelvű címereslevél (1845) megjelenésétől számítjuk.

10 Commendatur a domino Locumtenenti Maiestatis Vestrae Sacratissimae.

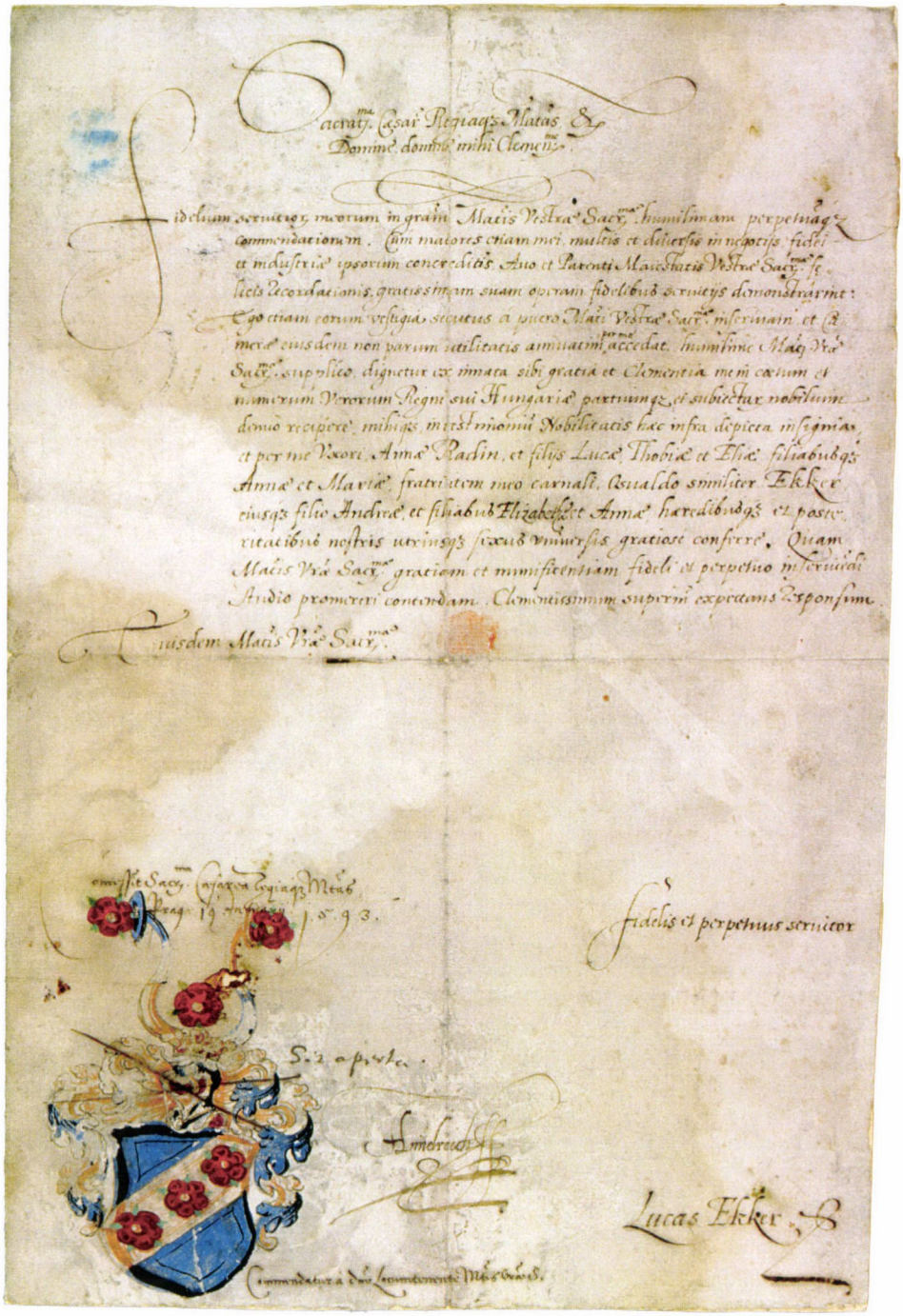

1. kép

Ekker Lukács címerkérő folyamodványa (Fotó: Kardos Judit)

Bethlen hadjárata alkalmával 3 alkalommal lopódzott át Bethlen táborán, hogy Bécsbe híreket vigyen. Több helyen látta el a harmincadosi teendőket. 1615–1621 között Sassinban, 1621–1637 között pedig Szemcen. 1633–1640 között kamarai tanácsos. 1635. IV. 27-én nevezték ki pozsonyi főpostamesternek. 18 éven át nem számolt el a harmincad pénzével, s mikor a kamarai prefektussal összeütközésbe került, elszámolásra hívták fel, és számadásainak vizsgálatára bizottságot neveztek ki. Számadásait 1640-ben mutatta be, amelyben 63.915 Ft hátralékot állapítottak meg, ezért elfogták és bebörtönözték, javait pedig 1640. IX. 25-én lefoglalták. A nádor kiszabadította, és ügyét bíróság elé vitte, de 1643-ban meghalt.[11]

Nemeslevelek

Forgách család nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 1996.7.145.a.

II. Lajos Budán, 1525. május 27-én hűséges szolgálatukért megrongált és elveszett címerük helyett új címert és pallosjogot adományozott néhai ghimesi Forgách Péter fiai, Ferenc, László és Sebestyén, valamint néhai ghimesi Forgách Gergely fiai, Miklós és Zsigmond részére.

Jelen irat ennek Budapesten, 1895. november 5-én Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára igazgatója által kiállított másolata,[12] melyet a másolat után magyar nyelvű hitelesítési záradék tanúsít. Az irat 4 lapból áll, mérete 305×460 mm. Az eredeti armálisról készített másolatba 3 helyen hiba csúszott, amelyeket Fejérpataky javított a szövegben. Az iraton megtalálható a könyvtár körpecsétje, egy 50 krajcáros bélyeg, valamint az első oldalon a Forgách család címere. Az irat száma: Kt. 400/1895. sz.

Címer: csücskös talpú tárcsapajzs[13] kék mezejében szembe forduló csőrsisakból előtűnő, aranykoronás, aranyhajú, szembeforduló női törzs, melynek vörös ruhája a sisak két oldalán arannyal bélelt takarót képez. A nőalak feje mellett jobbra és balra szembe forduló ezüst holdsarlók. A sisak, a sisakdísz és sisaktakarók hiányoznak.

Forgách Zsigmond II. Lajos asztalnoka, Forgách Ferenc pedig Mária királyné pohárnoka volt.

Ltsz.: Udgy. 1996.7.145.b.

A Forgách család Budán, 1525. május 27-én kiállított oklevelének Budapesten, 1895. november 5-én Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára igazgatója által kiállított másolatának Budapesten, 1895. november 28-án Jeszenszky Danó közjegyző hitelesítési záradékával ellátott példánya. Az irat mérete 570×398 mm.

---

11 *Munkás László*: A királyi magyar posta története 1528–1715. Bp., 1911. 115–125., A magyar posta története és érdemes munkásai. Szerk. dr. Hencz Lajos. Bp., 1937. 292.

12 Eredetije Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) DL 60.103.

13 A szövegben háromszög alakú pajzsot (scutum triangulare) említenek.

A hitelesítést Forgách József kérésére készítette, aki bemutatta a Fejérpataky által készítetett másolatot. Az iraton 1 ft-os bélyeg és a közjegyző pecsétje is megtalálható. Hátoldalán pedig Nemes Bertalan miskolci közjegyző pecsétje található, az irat hajtogatása okán négy helyen. Száma: 1830/1895 sorsz.

Török János nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 2003.11.

I. Miksa által Bécsben, 1573. december 6-án vitézségéért, amit különösen Szatmár ostromakor mutatott be, nemességet és címert adományozott zalatnai Török János részére.

A pergamen nemeslevél mérete 633×450 mm, 141 mm-es plicával. Viaszfészekbe nyomott uralkodói függőpecséttel megerősítve. Az iraton a címer helye üresen maradt.[14]

Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe. Az armálison található kihirdetési záradék annyira elhalványodott, hogy olvashatatlanná vált.

Címer: kék pajzsban zöld hármashalmon természetes színű, nyelvét kiöltő álló oroszlán mancsaiban véres török fejet tart. Sisak: koronás zárt sisak. Sisakdísz: két fekete sasszárny között emberi kar. Sisaktakarók: kék-arany.

Dominkovich Miklós nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 1986.107.

II. Rudolf Prágában, 1598. március 12-én hűséges szolgálataiért nemességet és címert adományozott Dominkovich Miklós, felesége Posghay Barbara, valamint gyermekei, Mihály, Ferenc, Márta és testvére Dominkovich György számára.

A díszesen kiállított armálison későreneszánsz virágdíszítések és a német reneszánsz ornamentikára jellemző groteszk ábrázolások színes rajza található. Címerképe puttókkal keretezett. A pergamen oklevél mérete 638×415 mm, 162 mm-es plicával. Viaszfészekbe nyomott uralkodói függőpecséttel megerősítve. A beütött vörösviasz pecsét sérült.

Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe. Az armálist Sopron vármegye 1601. május 3-án Lózson tartott közgyűlésén hirdették ki, melyet a Megyeri Pál jegyző által írt kihirdetési záradék tanúsít.

Címer: kék-vörös balharánt csücskös talpú pajzson, zöld mezőn álló, karmaiban kettétört pálcát markoló, jobbra forduló, vörös nyelvét kiöltő ágaskodó arany griff. Sisak: jobbra forduló koronás csőrsisak. Sisakdísz: karmaiban kettétört pálcát tartó, jobbra forduló, növekvő arany griff. Sisaktakaró: vörös-ezüst, kék-ezüst.

Nagy István nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 1990.6.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem Kolozsváron, 1609. május 1-én hűséges – elsősorban katonai – szolgálataiért nemességet és címert adományozott hatolykai Nagy István és öccse (junior frater carnalis) Nagy István részére.

A megrajzolt címer erősen kopott. Az oklevél mérete 695×470 mm, pecsétje hiányzik.

Az adományt bejegyezték az Erdélyi Királyi Könyvekbe (9. kötet 166–167. oldal).

---

14 A címert nagy valószínűséggel azért nem festették az oklevélre, mert az adományozó nem tudta kifizetni annak költségét.

2. kép

Szapáry István címere (Fotó: Kardos Judit)

A nemeslevél hátoldalán Kézdi szék Kézdivásárhelyen 1609. október 1-én tartott gyűlésén tett kihirdetés záradéka. Kihirdette Imechy István Kézdi szék esküdtje és vicekapitánya. A záradékot Gyárfás (Gyarphas) István Kézdi szék esküdt jegyzője írta.
Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében zöld mezőn jobbra lépő lovon ülő fegyveres vezet egy hátrakötözött kezű tegzes és nyilas tatárt. Sisak: jobbra forduló koronás csőrsisak. Sisakdísz: szablyát tartó levágott jobb kar. Sisaktakarók: kék-arany, vörös-ezüst.[15]

15 Az irat szövegében a sisaktakarók színei nincsenek feltüntetve.

Szapáry István nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 1972.5.

II. Ferdinánd Bécsben, 1620. július 6-án hűséges szolgálataiért, melyet leginkább a tizenöt éves háború alatt mutatott, nemességet és címert adományozott Szapáry István, valamint fiai Pál, András, Mihály és lányai Eufrozina, Katalin, Borbála és Zsuzsanna részére.

A pergamen oklevél mérete 734×496 mm, 96 mm-es plicával, körbefutó virágmintás ábrázolással, esztergályozott fatokba zárt nagyméretű függőpecséttel.

Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe.

Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében ezüst hármashalom, melynek középső csúcsán arany koronából kiemelkedő jobb kezében kardot, bal kezében 3 vörös rózsát tartó, ezüst ruhás, vörös öves szőke kibontott hajú nőalak. Felette jobbról hold, balról arany csillag. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: a címerben szereplő alak kiemelkedő alakja. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany. *(2. kép)*

Szapáry István (1555 körül–1625 körül) neve 1582-ben bukkan fel, Győr vármegye gyűlésén tiltakozást nyújtott be a némai nemesek ellen. A tizenöt éves háború idején Lednicére menekült, ahol a vár porkolábja lett. A hosszú háború után visszatért Győr vármegyébe, amely 1611-ben a kassai gyűlésre egyik követéül választotta. 1613–1618 között a vármegye adószedője, 1614 szeptemberétől esküdtje. 1623-ban alispánnak is jelölték, de a tisztet nem ő nyerte el. 1575 körül vette feleségül Fábián Annát. Házasságukból legalább hét a nemeslevélben is említett gyermek született. Pálról és Katalinról nem rendelkezünk életrajzi adatokkal, Mihály 1637-ben egy csatában vesztette életét, utóda nem maradt. András (?–Somorja, 1645. IX. 28.)[16] 1630-ban, majd 1632-ben a nádor által összehívott szombathelyi gyűlésen is Győr vármegye követe. 1636-ban a vármegye nemesi insurrectiojának kapitánya. 1637–1643 között a vármegye alispánja, 1637-ben országgyűlési követe. 1642-től királyi udvari tanácsos lett és 1643-ban Pozsonyba költözött. 1615-ben feleségül vette Kalmár Csáth Annát. Eufrozina Szilvássy Jakab felesége lett. Borbála (1590 körül–?) Kláris Péterrel, a győri naszádosok kapitányával, más forrás szerint győri vajdával, majd fővajdával házasodott össze. Zsuzsanna először Szelesthey Sándor, majd 1626 után Szalai János felesége.[17]

Bereghszászy János nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 1961.6.a.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Gyulafehérváron, 1628. május 5-én hűséges szolgálataiért nemességet és címert adományozott debreceni Bereghszászy János részére.

A pergamen oklevél mérete 590×318 mm, 52 mm-es plicával. Rajta a fejedelem zöldvörös zsinóron függő, viaszfészekbe nyomott vörösviasz pecsétje. 15 krajcáros, lepecsételt bélyeg is található a nemeslevélen. Az irat pergamen tokban van.

---

16 Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Összeáll.: Fallenbüchl Zoltán. Bp., 2002. 304.

17 *Claude André Donadello–Cseh Géza–Pozsonyi József*: A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. Debrecen, 2007. 19–31.; *Dr. Szombathy Ignác*: Szapáry vagy Szápáry? (Első közlemény). Turul 6. (1888). 32–33.

3. kép

Kaló Pál nemeslevele (Fotó: Kardos Judit)

Az adományt nem jegyezték be az Erdélyi Királyi Könyvekbe. Máramaros vármegye alispánja, Thorday Miklós által megerősítve, hely és dátum nélkül. A megerősítést szigeti Szalay György Máramaros vármegye jegyzője írta le. Az iratot 1887. július 11-én Budapesten Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye negyedéves közgyűlésén Ilkey Sándor megyei főjegyző is kihirdette. Itt a száma: 487. sz./k.gy. 1887.
Címer: csücskös talpú pajzs kék mezejében lebegő zöld ruhás emberalak, jobbjában kivont kardot, baljában puskát tart. Sisak: szembeforduló koronás csőrsisak. Sisaktakaró: vörös-ezüst, kék-arany.[18]

Kaló Pál nemeslevele *(3. kép)*
Ltsz.: Udgy. 1984.270.
II. Ferdinánd Pozsonyban, 1630. május 15-én hűséges szolgálataiért nemességet és címert adományozott az agilis nemes Kaló (Kalo) Pálnak, feleségének, Dorottyának, fiának, Péternek, fivérének Andrásnak, valamint Mező Györgynek és Bertók Jánosnak.

18 A irat szövegében a sisaktakarók színei nincsenek feltüntetve.

4. kép

Pfannschmiedt Dániel nemeslevele (Fotó: Kardos Judit)

A pergamen oklevél mérete 674×500 mm, 104 mm-es plicával. Az irathoz kapcsolódó függőpecsét csak töredékében maradt meg.

Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe. Az armálist 1630. július 3-án Heves vármegye Teleken tartott törvényszékén hirdették ki. A kihirdetési záradékot Kecskeméti György Heves vármegye ülnöke állította ki, mert Moczoni Balázs vármegyei jegyző nem volt jelen a törvényszéken.

Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében szablyát tartó levágott vörös ruhájú jobb kar. Sisak: jobbra forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: a pajzsbeli szablyát tartó levágott kar. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

A nemeslevélben található címerleírás azonban eltér a megfestett címertől. A szerint álló pajzson kék mezőben vörös kesztyűbe bújtatott kar katonai lándzsát tart, a díszhelyen csillaggal. A sisakdísz katonai lándzsát előrenyújtó vörös kesztyűs kar.

Szabó Tamás nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 2008.1.1.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Gyulafehérváron, 1639. augusztus 12-én szolgálatáért és kiváló szabómestersége miatt nemességet és címert adományozott Szabó, vagy másként Engestorffi Tamás gyulafehérvári udvari szabó és felesége Eperjesi Judit részére.

A pergamen oklevél mérete 726×440 mm, 144 mm-es plicával. Az irat függőpecsétje hiányzik.

Az adományt nem jegyezték be az Erdélyi Királyi Könyvekbe. Az armálist 1640. május 3-án az erdélyi rendek Gyulafehérvárra, 1641. április 24-re összehívott országgyűlésén hirdették ki. A záradékot Cseffei László az erdélyi fejedelem ítélőmestere állította ki. Ezt követően 1641. február 18-án Fehér vármegye Nagyenyeden tartott törvényszékén is kihirdették. Ennek kihirdetési záradékát Tasnádi István Fehér vármegye jegyzője állította ki.
Címer: csücskös talpú pajzs kék mezejében lebegő férfialak, aki jobb kezében kardot, bal kezében szabóollót tart. Sisak: jobbra forduló koronás csőrsisak. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany.[19]

Szabó Kosztin nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1990.7.
II. Rákóczi György erdélyi fejedelem Gyulafehérváron, 1658. február 3-án gyerőmonostori Ebeni István főlovászmester és Kolozs megye főispánja mellett folytatott katonai szolgálataiért nemességet és címert adományozott rohi Szabó Kosztin részére.
A pergamen oklevél mérete 605×273 cm, 56 mm-es plicával. Piros-fehér-zöld zsinóron függő, fatokba zárt töredezett viaszpecséttel megerősítve. A fatok egyik fele is hiányzik. Az irat a hajtogatásnál három helyen kiszakadt.
Az adományt nem jegyezték be az Erdélyi Királyi Könyvekbe. A nemeslevelet 1658. április 12-én Gyulafehérváron tartott erdélyi országgyűlésen[20] hirdették ki, melyet Lázár György aláírásával bizonyított.
Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében lebegő háromágú arany koronán jobbra forduló, könyöklő,[21] kardot tartó levágott kar. Sisak: jobbra forduló koronás csőrsisak. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany.[22]

Pfannschmiedt Dániel nemeslevele *(4. kép)*
Ltsz.: Udgy. 1965.3.
I. Lipót Pozsonyban, 1659. október 9-én hűséges szolgálataiért nemességet és címert adományozott Pfannschmiedt Dániel, felesége Mayland Zsuzsanna és fiai Pancratius (Győzedelmes) és Dániel, valamint lánya Zsuzsanna részére.
A pergamen oklevél mérete 769×476 mm, 109 mm-es plicával. Viaszfészekbe nyomott függőpecsétjének egy darabja kiesett.
Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe. Az oklevelet 1660. január 22-én Szepes vármegyében Lőcsén hirdették ki, Pottornai Boldizsár Szepes vármegye jegyzője aláírásával.
Címer: kerek talpú tárcsapajzs kék mezejében zöld mezőn jobbra forduló, futó természetes színű oroszlán, amelyet egy páncélos, baljában korbácsot, felemelt jobbjában kardot

19 Az irat szövegében a sisaktakarók színei nincsenek feltüntetve.

20 „...in generali dominorum regnicolarum triam nationum regni Transylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum littera per nos in Civitatem..."

21 Az oklevél szövegében a koronából könyékig kinyúló kar (manus hominis armata cubito tenus innixa) olvasható.

22 Az irat szövegében a sisaktakarók színei nincsenek feltüntetve.

tartó férfi lovagol meg. A férfi feje felett egy kígyó látható. Sisak: jobbra forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: a pajzsbeli páncélos férfi növekvő alakja, bal kezét csípőre teszi, jobbjában kardot tart, melyre kígyó tekeredik. Sisaktakarók: kék-arany, vörös-ezüst.
Szepes vármegyei, a Szepességben letelepült szász eredetű család, lőcsei előnévvel (Pfanschmidt de Leuchovia). A nemességet szerző Dániel Lőcse város tisztviselője. Fia Dániel 1685-ben még élt, felesége iglói Szontagh Erzsébet.[23]

Ratkovszky István nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1984.266.
III. Károly Pozsonyban, 1714. október 21-én hűséges szolgálataiért nemességet és címert adományozott Ratkovszky Istvánnak és fiainak, Jánosnak és Mihálynak.
A pergamen oklevél mérete 899×595 mm, 97 mm-es plicával. Arany, vörös és kék betűkkel írt díszes kezdősorokkal. Kétoldalú, 190 mm átmérőjű fatokba zárt uralkodói függőpecséttel megerősítve.
Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe. Kihirdetési záradéka 1715. június 26-án Nyitra vármegyei Újgalgócon kelt, melyet Bossányi Gábor Nyitra vármegye jegyzője állított ki.
Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében zöld halmon vörös ruhás férfi jobbjában három búzakalászt, bal kezében szőlőfürtöt tart. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: jobbra forduló arany kétfarkú oroszlán, egyik mancsát ragadozásra nyújtja, másik mancsában ekevasat tart. Sisaktakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Asbóth Gergely nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1966.13.1.
III. Károly Laxenburgban, 1715. május 13-án hűséges szolgálataiért nemességet és címert adományozott Asbóth Gergely, neje Koronkay Erzsébet, és gyermekei István, György, Mihály, János és Benedek részére.
Az irat a nemeslevél később készített másolata. Az oklevél mérete 721×506 mm, másolat volta miatt pecsétje nincs. A megrajzolt címer hiányos, a címerleírásban szereplő csillagok és a sasfiók sincs megfestve.
Az eredeti iratot bejegyezték a Királyi Könyvekbe (31. kötet 10. oldal) és Sopron vármegye Nemeskéren 1715. június 28-án tartott közgyűlésén hirdették ki, melyet Zeke István vármegyei jegyző tanúsított. Kihirdették továbbá 1752. december 7-én Fejér vármegye Székesfehérváron tartott közgyűlésén, miután Asbóth Benedek, Asbóth Gergely fia bemutatta. Kiállította Gyurkovich Ferenc Fejér vármegye jegyzője.
Címer: csücskös talpú tárcsapajzs kék mezejében zöld mezőn álló, zöld öves, vörös ruhájú férfi bal kezét csípőre teszi, jobb karjában kivont szablyát emel. Háta mögött egy

23 *Nagy I.* i. m. XII. 451.; A család két tagja, Pfanschmidt Ede és Gyula – V. Ferdinád 1836. július 28-án kelt engedélye értelmében – nevét Zsedényire változtatta. Az adományozó diploma a hozzá tartozó bádogtokkal együtt megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében, leltári száma: Udgy. 1965.4.

kéve levágott gabona. A pajzsfő jobb oldalán telihold és csillagok, valamint egy jobbra forduló sasfiók, amely mintha a szablya hegyéből kiemelkedve repülne fel. Sisak: jobbra forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: a címerben látható férfi. Sisaktakaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Szőcs András nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 2006.4.
III. Károly Bécsben, 1719. november 16-án nemességet és címert adományozott Szőcs András, felesége Széchényi (Szecheny) Erzsébet és fiai Gábor és Ferenc részére.
Az oklevél 784×519 mm nagyságú, 112 mm-es plicával. Arany, vörös és kék betűkkel írt díszes kezdősorokkal. Viaszfészekbe nyomott függőpecsétjét levágták, amikor az oklevelet az utódok bekereteztették, és a keretből kilógatták.
Az adományt bejegyezték a Királyi Könyvekbe (33. kötet 67–68.). Kihirdetési záradéka 1720. március 21-én az Nógrád vármegyei Nagyzellőn kelt, melyet Dobay László Nógrád vármegye jegyzője állított ki.
Címer: csücskös talpú pajzs kék mezejében hármashalmon álló, jobbra forduló, kétfarkú, koronás arany oroszlán, amely jobb mancsában kígyót markol. Sisak: szembe forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: fiókáit vérével etető pelikán. Sisaktakarók: kék-arany, vörös-ezüst.
Szőcs András 1716-ban Szécsény jegyzője. Gábor 1745–1749 között Nógrád vármegye esküdtje.[24]

Hankovics család nemeslevele *(5. kép)*
Ltsz.: Udgy. 1986.111.1.
Mária Terézia Bécsben, 1762. július 26-án nemességet adományozott Szamosújvár jövedelmének gyarapításáért, és a kincstárnak nyújtott kölcsönökért Hankovics Jakab, Miklós, Sándor és Ferenc szamosújvári lakosok, néhai Hankovics Jakab szamosújvári quaestor és polgár fiai, valamint édesanyjuk Nikolaj Mária, feleségeik Simai Anna, Nikolaj Terézia, Gábor Mária, és leszármazottaik, Jakab gyermekei Simon és Mária, Miklós fia Jakab részére.[25]
Könyv formátumú 349×261 mm nagyságú oklevél. Az irat vörösbársony kötésben, 8 pergamen lapon került leírásra, első lapján a festett címerképpel. A címerkép körül barokk díszítés.
Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe. Az utolsó lapon található Belső-Szolnok vármegyében Désen, 1763. március 1-jén Kismarjai Gábor jegyző által kiállított kihirdetési záradék. Esztergált fatokba zárt, arany zsinóron függő – időközben leszakadt – pecséttel megerősítve.

---

24 *Nagy I.* i. m. X. 842.

25 1829. szeptember 9-én a Bihar megyei Váradolasziban másolatot készítettek róla. (Udgy. 1986.111.2.) Az irat 1922. december 30-án Nagyváradon Hankovics Ferenc gyógyszerész tulajdonában volt, 1928-tól pedig Hankovics Ferenc m. kir. századosnál volt, mint a család legidősebb tagjánál.

5. kép
Hankovics család nemeslevele (Fotó: Kardos Judit)

Címer: csücskös talpú pajzs kék mezejében háromágú, ékköves korona, amelyet két oldalról benyúló meztelen karok tartanak. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: növekvő meztelen kar ékköves gyűrűt tart. Sisaktakarók: kék-arany.

Mathias Bartolotti nemeslevele

Ltsz.: Udgy. 1967.11.1.

II. József Bécsben, 1784. március 19-én nemességet adományozott Mathias Bartolotti manufaktúra tulajdonosnak és kereskedőnek.

A könyv formátumú 374×323 mm nagyságú pergamen oklevél, amelyet 10 lapra írtak.

Az oklevél közepén, a 6. lapon a címer színes rajza. Erősen kopott vörösbársony kötésben, a pecsétje hiányzik. Az irat összekötéséhez egykor használt zöld szalagok hiányosak, a négyből csupán kettő maradt meg.
Az adományt nem jegyezték be a Királyi Könyvekbe.
Címer: csücskös talpú pajzs vörös mezejében jobbharánt arany pólya. A pólya által kettéosztott vörös mezőn egy-egy arany csillag. Sisak: jobbra forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: kiterjesztett szárnyú jobbra néző fekete sas. Sisaktakarók: vörös-arany. *(6. kép)*
Mathias Bartolotti életrajzi adatait a nemeslevélből meríthetjük. Kereskedőnek tanult, több évet Németországban és Velencében töltött. 1751-ben Laibachban (ma Ljubljana, Szlovénia) egy birtok tulajdonosa lett, és egy új kereskedést hozott létre.

Constantinovics András nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1983.3.
II. Lipót Bécsben, 1791. október 24-én nemességet és címert adományozott és hozzájárult nevük Belgrádyra változtatásához Constantinovics András pomázi görögkeleti pap, fiai Sándor és Péter, valamint lánya Anasztázia részére.
Könyv formátumú 350×269 mm nagyságú pergamen oklevél, kopott barna bársonykötésben, 10 lapon, az első oldalon a festett címerképpel. Szakadozott zsinóron réztokba foglalt függőpecséttel megerősítve.
Az oklevelet bejegyezték a Királyi Könyvekbe (55. kötet 820–824. oldal). Pest-Pilis-Solt vármegye 1792. február 6-án, Pesten kelt kihirdetési záradékával, amelyet szentmártoni Ónodi Zsigmond vármegyei jegyző jegyzett le.
Címer: négy mezőre vágott csücskös talpú pajzs első és negyedik arany mezejében lebegő korona fölött vörös ingujjú írótollat tartó kar könyökön. A második és harmadik mező függőlegesen kétfelé oszlik; a jobboldali rész zöld, a baloldali ezüst, benne ívbe menő gerenda van úgy, hogy ez a zöld mezőben ezüst, az ezüstben zöld szint mutat. Alatta és két oldalról három makk látható a mező színével ellenkezőleg vagy ezüst, vagy

6. kép
Mathias Bartolotti címere (Fotó: Kardos Judit)

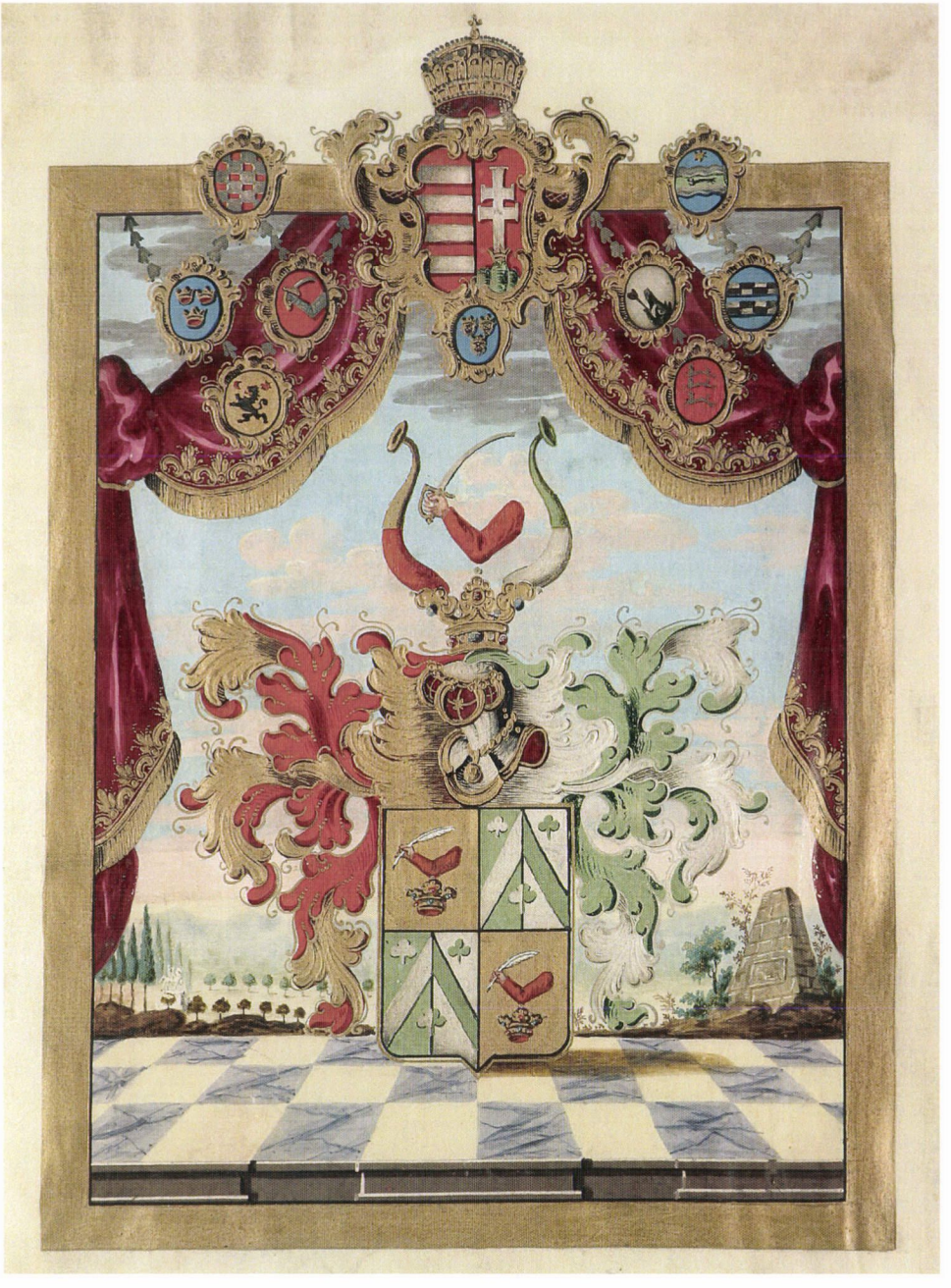

7. kép

Constantinovics András címere (Fotó: Dabasi András)

zöld színben. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: elefánt ormányok közt (intra Proboscides Elephantinas) (mely jobbról arany-vörös, balról zöld-ezüst színű) szablyát tartó kar könyököl. Sisaktakarók: vörös-arany, zöld-ezüst. *(7. kép)*
Constantinovics (Belgrády) András (1726–Pomáz, 1794) 52 évig szolgált papként. 1752. V. 1.–1767. III. 21. között pomázi esperes. 68 éves korában, 1794. X. 18-án temették el a pomázi templom mellett. Még a nemesi rang elérése előtt halt meg felesége és két gyermeke. Felesége Péga (Pelágia) 45 éves korában 1771. II. 25-én hunyt el. Gyermekei közül Maxim 3 éves korában 1765. I. 14-én, Zsófia, Daszkalovics Péter szentendrei esperes felesége 1774. VII. 13-án halt meg. A vele együtt nemesi rangot szerző lánya Anasztázia Neskovics János felesége lett, fiai közül Sándor a Wattay család inspektora volt 40 évig, 1810. IV. 18-án halt meg, Péter pedig 42 évesen, 1810. X. 27-én hunyt el, és a szentendrei püspöki templom mellett temették el.[26]

Fejér János nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1992.5.
I. Ferenc Bécsben, 1801. január 23-án – mert a családfő a napóleoni háborúk nemesi felkeléseiben két lóval támogatta a bevonulókat – nemességet és címert adományozott Fejér János törökszentmiklósi udvarbíró, neje Zsiviczky Mária, és gyermekeik, Imre, Anna és Erzsébet részére.
Könyv formátumú 268×345 mm nagyságú pergamen oklevél, nagyméretű (átm.: 15,5 cm), fatokba zárt függőpecséttel megerősítve. 10 lapból áll, a címer az első lapra van festve.
Az oklevelet bejegyezték a Királyi Könyvekbe (60. kötet 376–380. oldal). A nemességet Heves és Külső-Szolnok vármegye Gyöngyösön tartott közgyűlésén hirdették ki 1801. május 12-én. A kihirdetési záradékot bejegyezte péchújfalui Péchy Gábor vármegyei jegyző.
Címer: csücskös talpú, négyelt pajzs első és negyedik kék mezejében ugró (salientes), jobbra forduló arany Unikornis, második és harmadik vörös mezejében három ezüst pólya, a középsőn zöld színű kinyújtott nyelvű koronás kígyó tekeredik. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: jobbra forduló, mancsában szablyát tartó, ágaskodó, növekvő oroszlán, két oldalán fekete szárnydísszel, amelyen ezüst liliom látható. Sisaktakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

Vohlmann Ferenc nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1966.9.
I. Ferenc Bécsben, 1801. április 18-án nemességet és címert adományozott Volhmann Ferenc, felesége Krammerlauf Rozália, gyermekei Ferenc, Anna és Terézia részére, és hozzájárult, hogy a család nevét Jámborffy-ra változtathassa.
Könyv formátumú 360×275 mm nagyságú pergamen oklevél, vörösbársony kötésben, első oldalán a címerképpel, 10 lapra írva. Az irat összekötéséhez használt zöld szalagok közül egy van meg. A függőpecsét hiányzik róla. Száma: 814./3441 1801.

---

26 *Bojana Csoban Szimity*: Koreni. Szvestenici i narodni ucsitelji u Pomazu 1752–1895. Pomáz, 2003. 4–5.

Az oklevelet bejegyezték a Királyi Könyvekbe (60. kötet 391–395. oldal). Kihirdetési záradéka Pest-Pilis-Solt vármegyei Pesten, 1801. augusztus 25-én kelt, Ónodi Zsigmond jegyző aláírásával.
Címer: csücskös talpú vágott, felül hasított, alul ékeléssel harmadolt pajzs. 1 és 5. vörös mezejében zöld talajon álló páncélos alak, aki jobb felemelt kezében kardot tart, bal kezében kerek pajzs. A jobb felső sarokban holdsarló, a bal felsőben arany csillag. A 2. és 3. arany mezőben a pajzs szélén lévő felhőből fehér tollat tartó kék ruhájú kar nyúl ki. A 4. kék mezőben hármashalmon álló, jobbra forduló arany oroszlán jobb mellső mancsában rózsát tart. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: jobbra ezüst, vörös, balra fekete, arany strucctoll, közöttük a címerben ábrázolt páncélos alak kiemelkedő alakja. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany.
Vohlmann Ferenc 1778-ban katonai pályára lépett, az Esterházy Miklós gyalogezred kadétja, majd az éjszakai őrjáratezred vezetője és segédtiszt. 1785-ben a Helytartótanácsnál gyakornokoskodott a számviteli hivatalnál és a pesti kamarai adminisztrációnál. Ezt követően a temesi kamarai adminisztrációnál könyvelő, majd a Magyar Kamara iktatója, ahol 23 évet töltött.

Mukits Simon nemeslevele
Ltsz.: Udgy. 1963.5.
I. Ferenc által Bécsben, 1832. december 13-án nemességet és címert adományozott Mukits Simon szabadkai polgármester, országgyűlési követ, és Lénárd Máriától született fiai János és Pál Simon, valamint Vojnics Antóniától született fiai Aurél Félix Ernő és Ernő Leó Ince részére.
Könyv formátumú 285×360 mm nagyságú pergamen oklevél, amely 10 lapból áll, vörösbársony kötésben, réztokba (átm.: 150 mm) zárt aranyzsinóron függő vörösviasz pecséttel, az irat összekötéséhez fehér-zöld szalaggal. Száma: 14662/802. 1832. A címerkép az első lapján található.
Az adományt bejegyezték a Királyi Könyvekbe (65. kötet 892–894. oldal). 1833. október 21-én Bács és Bodrog vármegye Zomboron tartott közgyűlésén az adományt kihirdették. Feljegyezte borszéki Latinovits Benjamin a megyék főjegyzője és táblabírája.
Címer: ezüsttel és kékkel vágott csücskös talpú pajzs kék mezejében hármashalom, a két szélsőből arany gabonakalász, a középsőből liliom nő ki. Az ezüst mezőben egymáson keresztbe fektetett olajágak, a metszések által határolt részeken egy-egy, összesen 3 csillag. Sisak: jobbra forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: 3 toll, a két szélső kék a középső ezüst színű. Sisaktakaró: kék-ezüst.
Mukits Simon (Szabadka, 1787. X. 25.–Pest, 1847. XII. 28.) 1828–1834 között Szabadka város polgármestere,[27] majd 1842-ig főbírája.[28] 1825–1827-ben országgyűlési követe, a reform munkálatok előkészítésére választott országos bizottság tagja. Ebben a minő-

27 Szabadka igazgatástörténetéből 1428–1918. Szerk.: Magyar László–Szabó József. Szabadka, 1996. 112.

28 *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. I. Szabadka, 1886. 397.; *Iványi István*: Szabadka szabad királyi város története. II. Szabadka, 1892. 50.

ségében 1829. VI. 16-ig Pesten dolgozik.[29] 1830-ban, majd 1832–1836-ban ismét a város országgyűlési követe.[30] 1842-től a pesti váltófeltörvényszék, majd a hétszemélyes tábla ülnöke.[31] János (Szabadka, 1814–Szabadka, 1887. V. 14.[32]) 1847-ben már királyi ügyigazgatósági segédügyvéd,[33] 1861-ben és 1872–1884 között Szabadka polgármestere.[34] Aurél (Szabadka, 1823–Szabadka, 1875. VI. 4.[35]) 1839–1842 között a tullni utásziskolán tanul, majd hadfi, 1845-től hadnagy a 2. Hannover huszárezredben. 1848. VI-tól részt vesz a Délvidéken a szerb felkelők elleni harcokban, és VIII. 1-től főhadnagy. Októberben csatlakozik a honvédsereghez. 1849. I. 16-tól alszázados ezredénél a bánsági hadtestnél, majd a főhadszíntéren. V. 13-tól századkapitány, VIII. 1-től őrnagy és osztályparancsnok ezredében, a III. hadtestnél, a világosi fegyverletételig. 1849. XII. 21-én Aradon golyó általi halálra, 1850. I. 16-án 16 évi várfogságra ítélik. 1856. IV. elején kegyelmet kap, Josefstadtból szabadul. 1867-ben a Szabadka városi Honvédegylet elnöke.[36] Ernő (Szabadka, 1825. VIII. 2.–Radonác puszta, 1905. II. eleje[37]) Alsóbb iskoláit Szabadkán, majd Pesten jogot, Keszthelyen gazdasági akadémiát végzett. 1847-ben a pozsonyi országgyűlés alatt királyi táblai jegyző. 1848 elején letette az ügyvédi vizsgát, majd májustól a magyar hadügyminisztérium írnoka. A hadbíró tanfolyam elvégzése után 1849. VII. 22-től az aradi várőrség hadbíró főhadnagya. A szabadságharc után Szabadkán gazdálkodott. 1861-ben és 1867-ben a városi képviselőtestület tagjává választották, 1869–1884 között Szabadka város országgyűlési képviselője.[38] Mukits Pál Simon valószínűleg már apja halála – 1847. XII. 28. – előtt elhunyt.

Ybl Miklós nemesítő diplomája *(8. kép)*
Ltsz.: Udgy. 1962.69.
Ferenc József Bécsben, 1883. január 13-án nemességet (Ritterstand) és címert adott Ybl Miklós építésznek és utódainak, miután 50 éves tevékenységének elismeréseképp 1882. augusztus 5-én az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztjével tüntette ki. Az I. Ferenc által 1808. január 8-án[39] alapított rendet hazafias tevékenység, az állam és a társadalom számára hasznos működésért, tudományos tevékenységért ado-

29 Uo. I. 378–379.

30 Uo. I. 382.; 388.

31 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. Bp., 1903. 375.

32 Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény

33 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény, Mukits Simon

34 Szabadka igazgatástörténetéből. i. m. 85.; 99–100.; 112.; *Iványi I.* i. m. II. 52.

35 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény

36 *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 2000.[3] 529.

37 Vasárnapi Ujság 52. (1905) 6. sz. 94.

38 *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Bp., 1998. 523.; *Szinnyei J.* i. m. 374.

39 Kassics Ignác szerint az alapítás dátuma: 1808. január 7. (*Kassics Ignác*: Érdem koszorúk. Bécs, 1840. 179.), míg Felszeghy Ferenc 1808. január 6-ra datálja. (A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Szerk.: Felszeghy Ferenc. Bp., [1943] 314.)

8. kép

Ybl Miklós nemesítő diplomája (Fotó: Kardos Judit)

mányozták, és nemtelen személyek is megkaphatták. A rend statútuma értelmében a lovagkeresztben részesülők nemességért (Ritterstand) folyamodhattak. Ezt a rendelkezést az 1884. július 18-ai statútummódosítás megszüntette.[40]

Könyv formátumú 384×295 mm nagyságú pergamen oklevél. Az oklevél kötése fekete bársony, rányomott kétfejű sassal. Négy lapból áll, nyomtatott gotizáló keretezéssel, a festett címerrel, arany zsinóron függő, aranyozott réztokba zárt császári vörösviasz pecséttel.

Címer: csücskös talpú vörös mezejű pajzs, melynek pajzsfő elején arany mezőben kék csillag látható. A vörös mezőben ágaskodó, kék karmú és nyelvű arany oroszlán jobb mancsában vállára fektetett ezüst korinthoszi oszlopot tart. Sisak: két szembe forduló

40 *Kassics I.* i. m. 179–196.; *Bodrogi Péter–Molnár József–Zeidler Sándor*: Nagy magyar kitüntetéskönyv. Bp., 2005. 47–48.

koronás rostélyos sisak. Sisakdíszek: a jobb oldali sisakból kinövő vörös, arany karmú és nyelvű balra forduló oroszlán bal mancsában kék csillagot tart, sörényét arany, hat pávatollból álló ék borítja. A bal oldali sisakon egy vörös, kék kapujú és tornyú várostorony (Stadtthurm) látható. A tornyon még három kisebb kék tornyú tornyocska látható. Sisaktakarók: vörös-arany, kék-ezüst.
Ybl Miklós (Székesfehérvár, 1814. IV. 6.–Bp., 1891. I. 22.) 1825–1832 között a bécsi képzőművészeti akadémián, majd Münchenben építészetet tanult. 1836-ig Pollack Mihály munkatársa. 1835-ben Prágába ment, 1836–1840 között Itáliában építészetet tanult. Hazatérve egymás után építette kiemelkedő alkotásait, palotákat, kastélyokat, magánházakat, templomokat, fürdőket. Nagy jelentőségű építkezései Budapest városképének meghatározó épületei lettek (Budai Takarékpénztár, gr. Festetics-, gr. Károlyi-, gr. Degenfeld-, gr. Pálffy-paloták, Bazilika, Rác fürdő, a margitszigeti Margit fürdő és Szálló, a Fővámpalota, a Várkert Kioszk és Bazársor, a királyi palota trónterme és krisztinavárosi szárnya stb.). Fő műve az Operaház (1879–1884), amely Palladio nyomán kialakított festői főhomlokzata, belső terei és főként lépcsőháza révén a korabeli európai építészet kimagasló alkotása. Vidéken is számos templom, bérház mellett kastélyok hosszú sorát építette (Fót, Csurgó, Ókigyós, Marcali, Surány, Doboz, Kétegyháza, Mácsa, Lengyeltóti, Parád stb.).[41]

Rangemelő iratok

Franz Anton Geramb birodalmi lovagi diplomája
Ltsz.: Udgy. 1966.20.2.
II. József Bécsben, 1770. július 29-én birodalmi lovagi rangot adományozott Franz Anton Geramb részére.
Könyv formátumú 369×265 mm nagyságú pergamen oklevél, 12 lapra írva, közepén a megfestett címerképpel, vörösbársony kötésben. Függőpecsétje hiányzik. 1805. április 29-én Karl-Johann Beydaels a császári királyi heraldikai osztály főnöke bejegyezte a hivatali protokollumba. A megerősítést a hivatal pecsétjével látták el.
Címer: négyelt csücskös talpú pajzs 1. mezeje kékkel és ezüsttel vágott. Kék mezejében balra forduló, növekvő, kétfarkú, vörös nyelvű arany oroszlán. Ezüst mezejében vörös rózsa. 2. és 3. kék mezőben a külső pajzsszélen lévő felhőből kinyúló meztelen kar lefelé fordított arany bőségszarut tart, melyből arany- és ezüstpénz hullik ki. 4. vörös mezőben lebegő, jobbra forduló, ágaskodó, jobbjában kardot tartó arany oroszlán. Sisak: két szembe forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdíszek: jobb oldalon egy vörös-ezüsttel és egy kék-arannyal vágott elefánt ormány, mindkettőből három arany kalász nyúlik ki, közöttük a pajzsbeli rózsa. Bal oldalon növekvő, jobbra forduló, kétfarkú arany oroszlán. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany. *(9. kép)*
Franz Anton Geramb (Selmecbánya, 1692–1770)[42] az alsó-ausztriai kereskedelmi és pénzváltó bíróság tanácsosa (Niederösterreichischer Mercantil- und Wechsel-Gerichts-Appellations-Rat).

41 Új magyar életrajzi lexikon. VI. Főszerk.: Markó László. [Bp.], 2007. 1399–1400.

42 J. Siebmacher's Der Adel von Ungarn. i. m. II. 195.

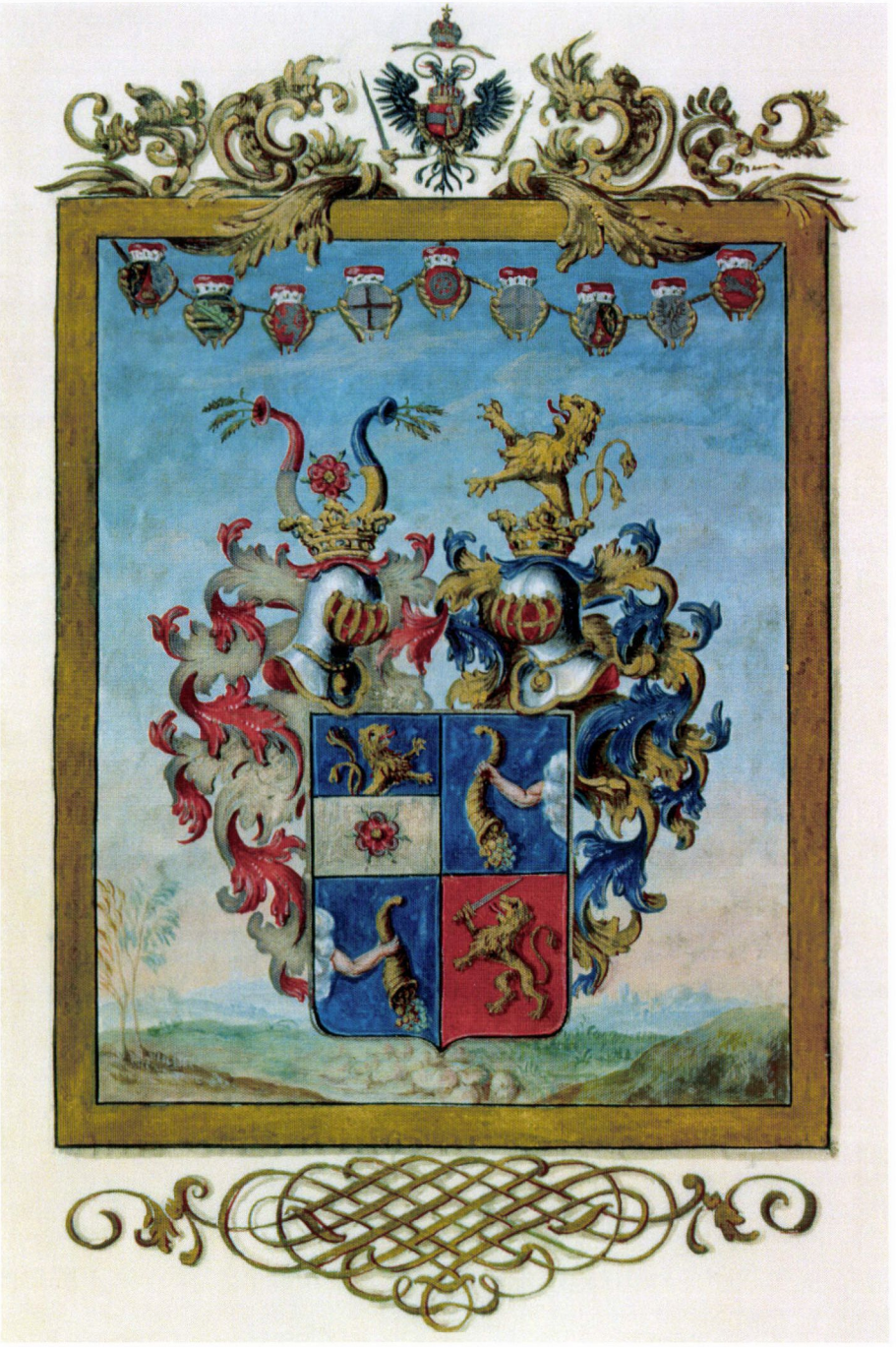

9. kép

Franz Anton Geramb címere (Fotó: Kardos Judit)

Franz Anton Geramb osztrák örökös lovagi diplomája
Ltsz.: Udgy. 1966.20.1.
Mária Terézia által Bécsben, 1770. augusztus 21-én osztrák örökös lovagi rangot adományozott Franz Anton Geramb részére.
Az adományozó irat könyv alakú, 370×313 mm nagyságú. 12 pergamenlapra írva, középen, a 7. lapon a megfestett címerrel, pergamen kötésben, nyomott virágmintás díszítéssel, középen a Habsburg címerrel. Az iratot fekete-arany zsinóron függő fatokba (átm.: 110 mm) zárt pecsét erősíti meg. A fatok egyik pereme kb. 2 cm hosszan kitörött. Az irat 1771. november 12-én, Bécsben készített másolat.
Címer: négyelt csücskös talpú pajzs 1. mezeje kékkel és ezüsttel vágott. Kék mezejében balra forduló, növekvő, kétfarkú arany oroszlán. Ezüst mezejében vörös rózsa. 2. és 3. kék mezőben a külső pajzsszélen lévő aranyló felhőből kinyúló meztelen kar lefelé fordított arany bőségszarut tart, melyből arany- és ezüstpénz hullik ki. 4. vörös mezőben lebegő, jobbra forduló, ágaskodó, jobbjában kardot tartó arany oroszlán. Sisak: két szembe forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdíszek: jobb oldalon egy vörös-ezüsttel és egy kék-arannyal vágott elefánt ormány, mindkettőből három arany kalász nyúlik ki, közöttük a pajzsbeli rózsa. Bal oldalon növekvő, jobbra forduló, kétfarkú arany oroszlán. Sisaktakarók: vörös-ezüst, kék-arany.

Andrássy Károly grófi diplomája
Ltsz.: Udgy. 1974.14.
Mária Terézia Bécsben, 1779. december 17-én grófi rangot adományozott br. Andrássy Károly és gyermekei Károly, József, Lipót, Rebeka, Amália részére.
Könyv formátumú 284×353 mm nagyságú pergamen oklevél, préselt és aranyozott mintával díszített vörös bőrkötésű album 14 pergamen lappal, az első lapon a grófi címer rajzával, amelyet barokk architektonikus keretezésben helyezett el készítője. Aranyzsinóron függő, sárgaréz tokban (átm.: 151 mm) lévő uralkodói vörösviasz pecséttel megerősítve. A lapokat rokokó ornamentika és fegyverekből álló hadi trófeák, tábori jelenetek keretezik.[43]
Az adományt bejegyezték a Királyi Könyvekbe (51. kötet 122–125. oldal).
Címer: tojásdad alakú barokkos pajzs kék mezejében, zöld halmon álló, egymással szembeforduló, nyelvüket öltő arany oroszlánok a magyar királyi koronát emelik. A pajzson grófi korona. Sisak: három koronás rostélyos sisak. Sisakdíszek: a két szélső a címerképből vett oroszlánok növekvő alakja, a középsőn jobbjában kardot tartó, növekvő páncélos vitéz. Sisaktakarók: kék-arany, vörös-ezüst. Pajzstartók: vademberek. A címer alatt jelmondat: FIDELITATE ET FORTITUDINE (hűséggel és bátorsággal).

43 Magyar Nemzeti Múzeum. Főszerk.: Fodor István. Bp., 1992. 89.

Andrássy Károly (1725–Betlér, 1792. IX. 5.)[44] katonai pályára lépett, Mária Terézia idején a francia és a porosz hadjáratokban harcolt. 1758-ben mint százados vett részt a donstatti, majd 1760-ban ezredesként a landshutti csatában, ahol annyira kitüntette magát, hogy tábornokká nevezték ki.[45] Feleségétől Nádasdy Rebekától született gyermekei is vele együtt kapták meg a grófi rangot. Andrássy (II.) Károly (†1833)[46] katonai pályára lépett, az Erdődy lovasezredben szolgált. Krasznahorkai uradalmában lévő bányák kiaknázása érdekében az országgyűléshez írt folyamodványt 1790-ben.[47] Andrássy József (Alsósajó, 1762. X.[48]–Alsósajó, 1834.) 1792-ben a Moson vármegyei nemesi felkelő sereg parancsnoka ezredesi rangban. Lipót testvérével beutazta Európát, majd birtokain gazdálkodott. Andrássy Lipót (1767. VI. 3.–Betlér, 1824. X. 14.) 1792-ben a Gömör vármegyei nemesi felkelő seregben ezredes. Európai utazásai után betléri birtokán gazdálkodott, és a selmecbányai bányakamara tanácsosa lett. Jelentős könyvtára és éremgyűjteménye volt.[49] Andrássy Amália Andrássy Miklós neje lett.[50]

Schossberger (Schosberger) Zsigmond bárói diplomája

Ltsz.: Udgy. 1976.33.

Ferenc József Budapesten, 1890. március 12-én kitűnő szolgálataiért és jeles érdemeiért, melyet a kereskedelem és ipar területén mutatott, valamint hűségéért és ragaszkodásáért magyar bárói rangot adományozott tornyai Schossberger Zsigmond, felesége Mayer Terézia, fiai Nándor és Viktor, lányai Anna és Jenny részére.

A könyv formátumú 385×300 mm nagyságú oklevél a magyar bárói rangra emelés díszoklevelének Bécsben, 1890. december 9-én készített másolata, Enyváry Pető[51] királyi tanácsos, a Király Személye Körüli Minisztérium Segédhivatalának főigazgatója aláírásával. Száma: 97/890 /eln. Az első oldalon a nemesi címer színes rajza, utána 5 oldalon az adományozás szövege. Az iraton a Király Személye Körüli Minisztérium Segédhivatali Igazgatóságának szárazpecsétje szerepel.

Az adományt Enyváry Pető királyi tanácsos, a Király Személye Körüli Minisztérium Segédhivatalának főigazgatója jegyezte be a Királyi Könyvekbe (69. kötet 252. oldal).

Címer: felülről, a kerek talpú tárcsapajzs a közepéig vörössel és ezüsttel hasított, középen kékkel vágott. A vörös mezőben jobbra forduló, lépő, nyelvét kiöltő arany oroszlán,

---

44 A születési és halálozási idejéről eltérő adatokkal rendelkezünk: 1723–1782 (Malý Slovenský Biografický Slovník. Hlavný redaktor Vladimír Mináč. Martin, 1982. 23.); 1728. k.–Betlér, 1795. VI. 7. (Slovenský Biografický Slovník. I. Martin, 1986. 60.) 1723–Betlér, 1795. VI. 7. (*Vay Sándor*: Az Andrássyak. In: Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., é. n. 606.)

45 *Dr. Csucsomi (Mauer Arthur)*: A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy nemzetség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye. Rozsnyó, 1900. 52.

46 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. Bp., 1891. 171.

47 Uo.; *Vay S.* i. m. 606.; *Dr. Csucsomi* i. m. 52.

48 http://regi.pim.hu/Online/Adattar/csaladfa.php ➔ Andrássy József

49 *Vay S.* i. m. 607–608.; *Dr. Csucsomi* i. m. 53–61.

50 *Vay S.* i. m. 606.

51 Magyarország tiszti czím- és névtára. 1887. Bp., 1887. 96. szerint keresztneve: Péter.

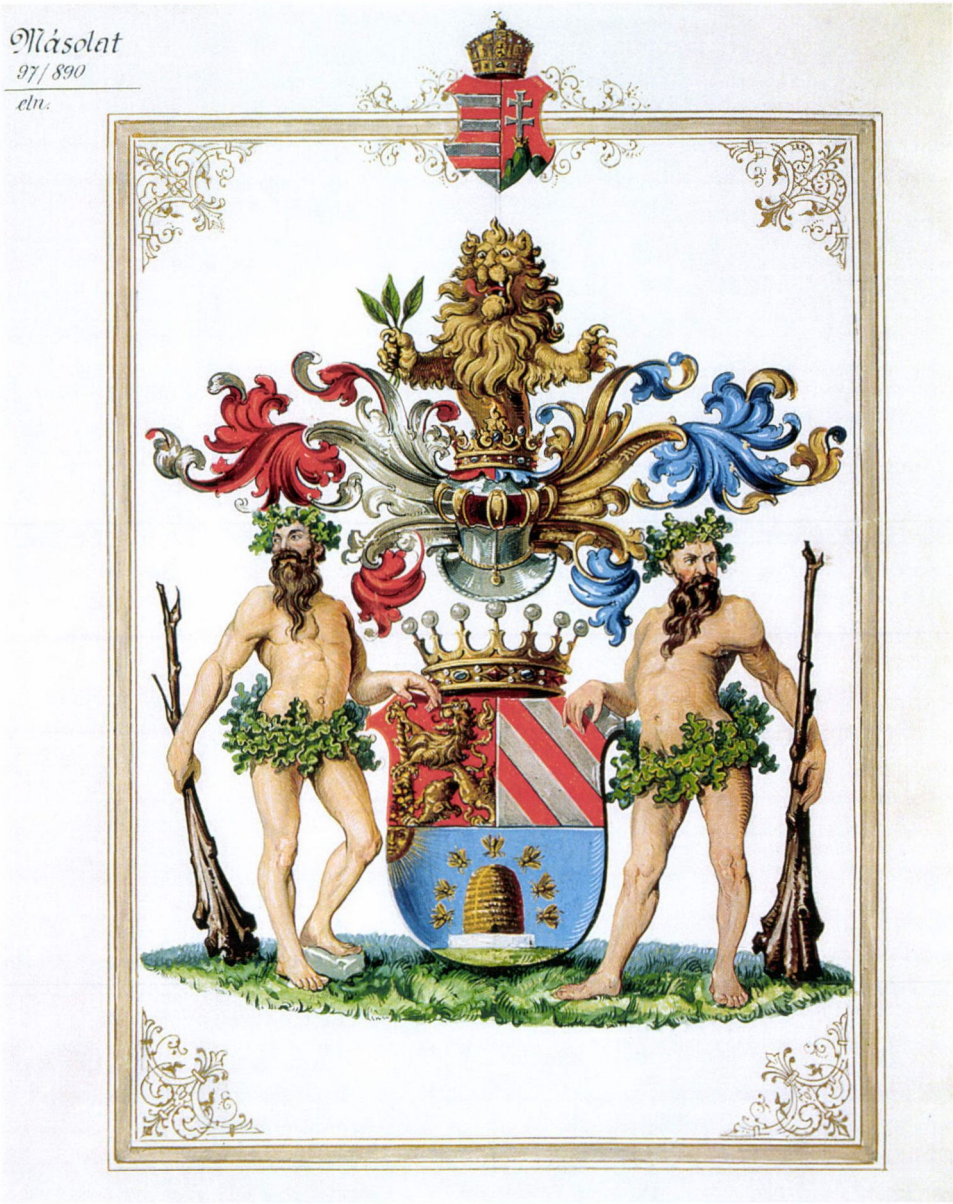

10. kép

Schossberger (Schosberger) Zsigmond bárói címere (Fotó: Kardos Judit)

mellső lábaiban lefelé fordított arany bőségszaruból virágot és gyümölcsöt szór maga elé. Az ezüst mezőben három jobbharánt vörös pólya. A kék mezőben, zöld halmon, fehér márványkövön arany méhkas, mely körül hét arany méhecske röpdös, a jobb fel-

ső szegletben előtűnő naparc. A pajzson bárói korona. Sisak: szembe forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: jobbjában három zöld dohánylevelet tartó, széttárt mancsú, száját kitátó, nyelvét kiöltő, szembeforduló, növekvő arany oroszlán. Sisaktakarók: vörösezüst, kék-arany. Pajzstartók: vademberek. *(10. kép)*

Schossberger Zsigmond (Budapest, 1826/1827–Budapest, 1900. X. 5.)[52] 1870. II. 18-tól királyi tanácsos, földbirtokos és nagykereskedő, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megalapítója, a Vörös Kereszt Egyesület alelnöke, az Angol-Magyar Bank és az Alföldi Vasút igazgatósági tagja,[53] Pest megye bizottsági tagja, az első magyar biztosító társaság igazgatósági tagja, a pesti chevra kadisa által fenntartott aggok háza vezető bizottságának elnöke, az első magyar izraelita betegsegélyező és temetkezési egylet alapító és tiszteletbeli tagja.[54] Mayer Teréz (Schwechat, 1830–Baden, 1921. II. 25.)[55] magánzónő, földbirtokos Schossberger Zsigmond felesége.[56] Schossberger Nándor (Pest, 1855. VII. 17.[57]–Budapest, 1904. VIII. 26.) magánzó, felesége hatvani Deutsch Adél, két lányuk született.[58] Viktor (Pest, 1867. XI. 6.–Budapest, 1938. XII. 24.) földbirtokos, felesége Brach Marguerite (Margit), két gyermekük született.[59] Anna (Pest,[60] 1852. IV. 22.–Budapest, 1914. X. 22.) 1871-től halmi Deutsch Sándor felesége.[61] Jenny (Pest, 1857. V. 3.[62]–Budapest, 1931. IV. 9.) magánzónő, hevesi Hevesy (Bisicz) Lajos felesége, nyolc gyermekük született.[63]

---

52 Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL), VII. 12.b. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai, Peres és perenkívüli iratok, 178911/1921. fol. 246.

53 *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. III. Bp., 1998. 260.

54 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény

55 BFL VII. 12.b. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai, Peres és perenkívüli iratok, 178911/1921. fol. 42.; fol. 109. Gudenusnál a halál időpontja tévesen 1909. III. 7. (*Gudenus J. J.* i. m. 260.)

56 BFL VII. 12.b. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai, Peres és perenkívüli iratok, 178911/1921. fol. 17.; fol. 410.

57 MOL Pesti neolog izraelita születési anyakönyv 4. kötet 1851–1857. fol. 227. (A 3558 számú mikrofilm) Az anyakönyvben Ferdinánd névre keresztelték, a Nándor e név magyarosított változata.

58 BFL VII. 12.b. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai, Peres és perenkívüli iratok, 178911/1921. fol. 312.

59 MOL Pesti neolog izraelita születési anyakönyv 4. kötet 1851–1857. fol. 227. (A 3558 számú mikrofilm); BFL VII. 180. Barcs Ernő közjegyző iratai, 216/1939.

60 MOL Pesti neolog izraelita születési anyakönyv 4. kötet 1851–1857. fol. 55. (A 3558 számú mikrofilm)

61 *Gudenus J. J.* i. m. 260.; OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény, halmi Deutsch Sándorné

62 MOL Pesti neolog izraelita születési anyakönyv 4. kötet 1851–1857. fol. 330. (A 3558 számú mikrofilm)

63 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény, Schosberger Zsigmond; OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény, halmi Deutsch Sándorné; BFL VII. 178. Barcs Béla közjegyző iratai, 61/1931.

Surányi Ferenc bárói diplomája

Ltsz.: Udgy. 1974.16.

Ferenc József Bécsben, 1909. április 24-én a hadsereg szolgálatában szerzett érdemeiért, ahol negyvenhárom éven át szolgált rendíthetetlen hűséggel és lojalitással a magyar bárói rangot adományozta nagysurányi[64] Surányi Ferenc, fia János és lánya Karolin részére.

Könyv formátumú 378×300 mm nagyságú, vörös bőrkötésű oklevél, amelyet préselt és aranyozott minták díszítenek, előlapján középen a magyar középcímerrel. 6 lapból áll, az 5. lapon az adományozott bárói címer, melyet Ernst August Krahl udvari címerfestő[65] festett meg. Aranyzsinóron függő, sárgaréz tokba zárt hiányos uralkodói vörösviasz pecséttel. A sárgaréz tok fedelét a kétfejű sas domború képe díszíti. Száma: 857 szám./ Eln: 1909. Az irat összekötésére szolgáló zöld és fehér szalag közül a fehér csak töredékében van meg.

A Királyi Könyvekbe Bécsben, 1909. június 22-én iktatta be Ulrich Mihály királyi tanácsos, a Király Személye Körüli Minisztérium Segédhivatalának főigazgatója (71. kötet 997. oldal). A bárói diploma kiállítása 770 koronába került.[66]

Címer: csücskös talpú pajzs kék mezejében, hármashalmon, vörös nyelvét kiöltő, jobbra forduló, kettős farkú, természetes színű oroszlán ágaskodik, jobb lábával aranymarkolatú görbe kardot tart, bal lábát ragadásra nyújtja. A pajzsfő jobb sarkában hatágú arany csillag, a bal sarkában növő ezüst hold lebeg. A pajzson bárói korona nyugszik. Sisak: két szembe forduló koronás rostélyos sisak. Sisakdísz: A jobb oldali sisakon a koronán álló, balra forduló, kiterjesztett szárnyú, csőrében zöld olajágat tartó fehér galamb, a baloldali sisakon a koronán könyöklő páncélos kar aranymarkolatú görbe kivont kardot tart. Sisaktakaró: kék-arany, vörös-ezüst. *(11. kép)*

Surányi Ferenc (Váncsod, 1848. X. 10.[67]–Budapest, 1933. III. 9.[68]) a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után 1866. VII. 18-án a 33. császári királyi gyalogezredhez került hadnagyi rangban. 1870. II. 1-én a 3. császári királyi huszárezredhez helyezték át, ahol 1873. V. 1-én főhadnaggyá nevezték ki. 1880. IV. 27-én századossá nevezték ki, majd 1887. XII. 1-én ideiglenes segédtiszti minőségben a II. honvéd kerületi parancsnokságra osztották be. 1888. V. 1-jén őrnaggyá, 1890. XI. 1-én alezredessé nevezték ki. 1883-ban megnősült.[69] 1890. VI. 13-án kinevezték a honvéd főparancsnokság II. segédtisztjévé, 1892. X. 16-án I. segédtisztjévé. 1893. IV. 23-án ezredessé léptették elő. 1895. XII. 9-én régi magyar nemességét megerősítették, melyet a székelyudvarhelyi Nagy Ferenc I. Lipóttól Bécsben,

---

64 Az uralkodó nemes Surányi Ferenc vezérőrnagy és leszármazottai részére Budapesten, 1899. október 15-én a nagysurányi nemesi előnevet adományozta. Az előnév-adományozó diploma megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében, leltári száma: Udgy. 1974.15.

65 Életrajzi adatai: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XXI. Band. Hrsg: Hans Vollmer. Leipzig, 1927. 408.

66 MOL P 870 Scholz és Surányi családok és a trencséni jezsuita rendház. fol. 41.

67 Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL), AKVI 24210.

68 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény

69 HL, AKVI 24210.

11. kép
Surányi Ferenc
bárói címere
(Fotó: Kardos Judit)

1674. XI. 9-én kapott. 1895. VII. 1-én a honvéd főparancsnokság 1. segédtiszti illetékessége mellett áthelyezték a pécsi 8. honvéd huszárezred létszámfeletti állományába.[70] 1899 novemberében már vezérőrnagy, a 77. honvéd gyalogdandár parancsnoka.[71] Ezt követően altábornagyi rangot kapott, és e rangban ment nyugdíjba is. 1896-ban a harmadik osztályú Vaskorona Rendet, 1906-ban a Lipót Rend lovagkeresztjét, 1908-ban középkeresztjét kapta. Fia János (1891–Budapest, 1914. III. 28.) 23 éves korában életét vesztette.[72] Lánya Karolin (Carola) (1894[73]–?) komjátszegi Kelety Géza felesége lett.[74]

70 HL, AKVI 24208.

71 Uo. fol. 31.

72 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény

73 HL, AKVI 24208.

74 Gudenusnál Carola. (*Gudenus J. J.* i. m. III. 388.)

Nemességigazolás

Miksa Gyula Béla nemességigazolása *(12. kép)*
Ltsz.: Udgy. 1970.8.3.
Keresztes-Fischer Lajos belügyminiszter által Budapesten 1938. augusztus 9-én kiállított nemességigazoló irat, melyben igazolja diódvárallyai dr. Miksa Gyula Béla nemesi származását és címerhasználati jogát, miután az okirattal igazolta, hogy az Alsó-Fehér vármegyei Diódvárallya helységben ősi nemesi szabadsággal élt diódvárallyai Miksa családból származik. Ez alapján megilleti az előnév és a címer használata.
Az oklevél 446×585 mm nagyságú, szövegét virágmintás keret veszi körül, bal felső sarkában címerrel. A pecsét hiányzik az iratról. Száma: 51.977/1938.B.M.sz.
Címer: kerektalpú pajzs kék mezejében lebegő arany koronából kinövő jobbra forduló, száját kitátó, vörös nyelvét kiöltő, kettős farkú arany oroszán felemelt jobbjában arany markolatú kardot tart, bal lábát ragadozásra nyújtja. Sisak: jobbra forduló koronás pántos sisak. Sisakdísz: aranymarkolatú kardot tartó, könyöklő, páncélos jobb kar. Sisaktakarók: kék-arany, vörös-ezüst.

5 1977/1938. B. M. sz.

Én, dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc

magyar királyi titkos tanácsos, magyar királyi belügyminiszter,

adom tudtára mindenkinek, akit illet, hogy az 1899 évi október hó 8 napján a Somogy vármegyei Balatonboglár községben született

dr. Miksa Gyula-Béla

m. kir. honvéd gyógyszerész, budapesti lakos, ősiről érdemlő okiratokkal igazolta előttem az Alsó-Fehér vármegyei Diódvárallya helységben ősi, nemesi szabadságban élt Diód-Várallyai Miksa családból való származását.

Erről ezt a bizonyságlevelet azzal a kijelentéssel adom ki, hogy a nevezett

dr. Miksa Gyula-Béla

valóságos és kétségtelen magyar nemes akit a magyar nemességgel járó jogok, valamint a Diód-Várallyai előnév és a jelen bizonyságlevél elején szinesen díszített következő cimer használata megilletnek:

Álló egyenes kerektalpu pajzs kék mezejében lebegő leveles koronából kinövő saját tátó vörös nyelvű kiöltő kettősfarku arany oroszlán felemelt jobbjában aranymarkolatu görbe kardot tart, s bal lábát ragadozásra nyujtja. A pajzson lévő, jobbraforditott, koronás nyilt lovagsisak dísze: aranymarkolatu görbe kardot tartó, könyöklő, páncélos jobbkar. A sisak takarója: jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.

Kelt Budapesten, az Urnak 1938. esztendejében augusztus hó 9. napján.

12. kép

Miksa Gyula Béla nemességigazolása (Fotó: Kardos Judit)

Miksa Gyula Béla (Balatonboglár, 1899. X. 8.–Budapest, 1977. VIII. 5.[75]) 1917. X. 15.–1918. XI. 10. között önkénteseként szolgált a szegedi 2. honvéd lovas tüzér ezrednél, majd leszerelt. 1920. XI. 20.–1921. IX. 24. között a 6. honvéd tüzér osztály hadnagya. 1921. X. 15.–1924. IX. 1. között a Pázmány Péter Tudományegyetemen gyógyszerészi végzettséget szerzett. 1924. V. 1-én próbaszolgálatra bevonult, ahol az egészségügyi anyag szertárba került. 1924. X. 23-án felvették a hivatalos állományba, ahol 1924. XI. 1-én gyógyszerügyi tisztviselő lett főhadnagyi rangban. 1929. XI. 1-én gyógyszerügyi főtisztviselővé nevezték ki századosi ranggal. 1942. III. 30-án őrnaggyá léptették elő, majd IV. 1-én honvéd gyógyszerész aligazgatóvá, és frontszolgálatra került az 1. hadsereg 101. egészségügyi szervének parancsnokságára. 1944. XI. 1-én gyógyszerész alezredessé nevezték ki. 1945. V. 6-án Morvaországban amerikai hadifogságba esett, de már 1945. VII. 18-án hazatért. A háború után mint nyugatosnak tartott tisztet 1946. X. 25-én a tényleges szolgálatból elbocsátották, melyet 1947. XII. 24-én visszavontak. 1948. VII. 1-jével nyugállományba helyezték, X. 31. után nyugdíjától is megfosztották. A kitelepítések során a Békés megyei Pusztaföldvárra költöztették.[76] 1952. VI. 6-án mint kitelepítettet tartalékos honvéddá fokozták le.[77] A kitelepítés megszűnése után Budapesten dolgozott gyógyszerészként, de Balatonbogláron is rendelkezett lakhellyel,[78] ahol mint volt honvédtisztet 1973. II. 5-ig a Somogy megyei elhárítás megfigyelte.[79]

DOCUMENTS WITH COATS OF ARMS IN THE MODERN DOCUMENTARY COLLECTION OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

The reason for publishing the documents described in this report is the fact that the writings refferred to as the material of the Hungarian National Museum until the first half of the 20th century cannot be found in the museum any more, but they enrich the collections of the National Archives of Hungary. The collection now consists of twenty letters of nobility together with one petition of coat of arms and were published representing the different stages of publishing letters of coats of arms. In addition five more documents of nobility (baron, count) and one certification of nobility is also being introduced.

75 OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentés gyűjtemény

76 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁSzTL), A-291. Békés megye fol. 14.

77 HL, AKVI 1463/1899.

78 ÁSzTL, A-933/4. Vidéken élő volt ht. tisztek fol. 210.

79 ÁSzTL, O-14995. Belső elhárítás fol. 34.; fol. 253.

Baji Etelka

A BUDAI SZENT MARGIT LEÁNYGIMNÁZIUM MINDENNAPJAI AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Közismert színfoltja Budapestnek a Szent Margit Gimnázium patinás épülettömbje, a Villányi út elején. A hatalmas épület 1932 óta az oktatást szolgálja, ekkora épült fel ugyanis az Isteni Megváltó Leányai szerzetesrend megrendelésére a Szent Margit nevét viselő leánygimnázium. A Magyarországon 1863 óta működő szerzetesrend oktatással, betegápolással és szegénygondozással foglalkozott. 1920-ban alapította Budapesten a Szent Margit Leánygimnáziumot, ami a kezdeti években egy kölcsönépületben tevékenykedett, ám ez hamarosan szűkké vált, és napirendre került egy önálló iskola felépítésének gondolata. 1931-ben kezdődött meg az új intézmény felépítése mai helyén, a Gellért-hegy déli lábánál fekvő telken. A tervek elkészítésével az iskola főnökasszonya, Gombos M. Gabriella nővér Fábián Gáspár építészt bízta meg, aki már ismert volt mint több egyházi épület tervezője. A páratlan méretű építkezés gyorsan haladt, és a rend már az új iskolában kezdhette meg a tanítást az 1932–33-as tanévben. A kor ízlésének megfelelő neobarokk épület rendkívül modern oktatásnak nyújtott teret, így külön, speciálisan felszerelt termekben zajlott a fizika és kémia tanítása. Kiemelkedő gondossággal készült el több könyvtár is az iskolában, valamint a rendezvényeknek helyszínt adó díszterem. Ritkaság számba menően az iskolának az épületen belül uszodája is volt, kertjében pedig teniszpálya, illetve télen jégpálya állt a tanulóifjúság rendelkezésére.[1]

1. kép
Növendékek a biológiai szertár előtt egy csontvázzal
ltsz.: 2008.326.1

2007 őszén vásárolt meg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára egy 23 darabból álló fényképsorozatot, pontosabban üvegnegatív-sorozatot, amiről a negatívok lenagyítása előtt annyit lehetett feltételezni, hogy

1 Jáki László: A Margit Gimnázium. Elektronikus Könyv és Nevelés 9. (2007. 4. sz.) Belső borító http://www.tanszertar.hu/eken/2007_04/belso.htm (2008. szeptember 29.)

a felvételek egy módosabb egyházi iskolában készültek, feltehetően Budapesten, a két világháború közti időszakban. A nagyítások elkészülte után kiderült, hogy azok a Szent Margit Leánygimnázium életét ábrázolják. A felvételeket Szendrő István (1908–2000), jónevű fotóriporter készítette. Feltételezhető, hogy a fotográfus az újonnan megnyílt iskola vezetőségétől kapott arra megbízást, hogy fényképeken örökítse meg a nagy beruházás eredményeként létrejött nagyszerű oktatási intézmény mindennapjait. A képeken láthatjuk az iskola különböző korú növendékeit különféle óráikon, így pl. kicsiket a számtanórán, nagyobbakat egy csontvázzal – valószínűleg a biológia szertár előtt. Több felvétel mutatja be az iskola tágas ebédlőtermét, de látunk a képeken hálószobát és játszószobát is. Nem egy kép tanúskodik arról, hogy az iskolában átlagon felüli képzés folyt, ennek igazolására készült több felvétel az uszodában, ahol a lányok egy nővér irányításával labdáznak a vízben. Ugyancsak több fénykép bizonyítja, hogy télen az iskola udvarán kialakított jégpályán korcsolyáztak is a növendékek. Ki kell emelnünk, hogy milyen ritka pillanatot kaptak el azok a fényképek, amelyek egy apácát az iskolai fotólaboratóriumban a nagyítógépnél tevékenykedve örökítettek meg.

A 23 darabos fényképegyüttes tanúbizonysága annak, hogy mennyire korszerű, sokoldalú tanítás zajlott a Szent Margit Intézetben több mint hetven éve. A fényképek hangsúlyozandó érdeme, hogy életközelben, részletesen, átélhetően elevenítik fel egy iskola életét, mindennapjait több évtized távlatából.

EVERYDAY LIFE OF THE ST. MARGARET SECONDARY SCHOOL FOR GIRLS IN BUDA, IN THE 1930S

Summary

Commissioned by the Daughters of the Divine Saviour, the Szent Margit Grammar School in Budapest was built in 1932. The graceful and huge complex, still operating as a school, provided outstanding circumstances for education. The everyday life of this institution, following its inauguration, was recorded in the photograph series of the renowned press-photographer István Szendrő. 23 negatives of the series were acquired by the Historical Photographic Collection, some of which are presented in this article.

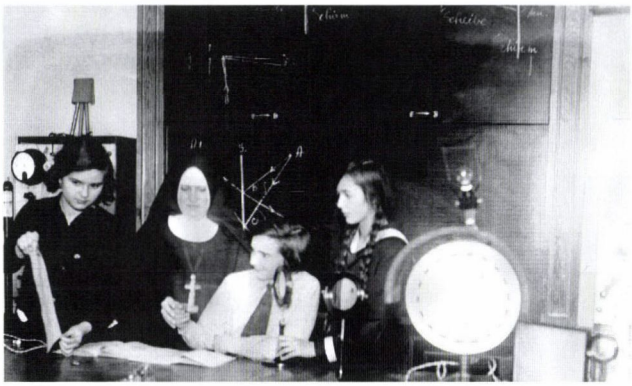

2. kép
Kísérlet folyik
a fizikai előadóteremben
ltsz.: 2008.327.1

3. kép

Az iskolai egyik ivókútja, ltsz.: 2008.330.1

4. kép
Lányok az uszodában, apácaoktatóikkal,
ltsz.: 2008.335.1

5. kép
Egy nővér az iskolai fotólaboratóriumban
a nagyítógépnél,
ltsz.: 2008.345.1

Kovács S. Tibor

DZSINGISZ KÁN ÉS ÖRÖKSÉGE MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST, 2007. MÁJUS 25–SZEPTEMBER 2.

1206-ban a mongol törzsi nagygyűlés, a „kurultáj" megválasztotta Dzsingisz kánt nagykánnak, amely a Mongol Birodalom megszületését jelentette. 2006-ban Mongóliában rendkívül látványos ünnepségek keretében emlékeztek meg a 800 évvel ezelőtt alapított nomád birodalomról. A Német Szövetségi Köztársaság évek óta jó kulturális kapcsolatokat ápol Mongóliával. Közös német-mongol régészeti expedíció tárja fel az egykori nomád világbirodalom fővárosát, Karakorumot, a mai Harhorint. Hosszas előkészítés és szervezőmunka eredményeképpen nyílt meg 2006-ban, Bonnban a *Dzsingisz kán és örökösei* című nagyszabású nemzetközi bemutató. A fenti kiállítást még bemutatták Münchenben, az ausztriai Schallaburgban és Törökország kulturális fővárosában, Isztambulban is. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága a bonni kiállítás megtekintése után vette fel a kapcsolatot a német szervezőkkel abból a célból, hogy létrejöjjön a budapesti bemutató. Időközben Törökország is bejelentette érdeklődését a bonni kiállítás iránt. A Magyar Nemzeti Múzeum vezetése Ritoók Ágnest és jelen sorok íróját bízta meg a szervezési és rendezési munkálatokkal. Időközben felmerült az az igény is, hogy a *Dzsingisz kán és öröksége* című kiállítás mellett egy önálló, a magyarországi tatárjárást bemutató kiállítás is nyíljon meg. Eleinte mindketten részt vettünk mindkét kiállításban, de hamarosan kiderült, hogy célszerű külön-külön foglalkozni a két bemutatóval, annak ellenére, hogy egy időben fognak megnyílni. Ritoók Ágnes a *Tatárjárás 1241–1242* című kiállításnak, míg Kovács S. Tibor a *Dzsingisz kán és öröksége* című bemutatónak lett a vezető kurátora.

A szervezési munkák alkalmával kiderült, hogy a szentpétervári Ermitázs nem hajlandó a török és a magyar kiállítások számára kölcsönözni a pompás aranytárgyakat és kincsleleteket. Ezért 2007. február elején a főigazgatóság utasítására kiutaztam Mongóliába és sikerült nagyon ritka 13. századi műtárgyakat még kölcsönözni a budapesti bemutatóra. A kieső, orosz tulajdonban lévő régészeti leleteket a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből sikerült „pótolni", hiszen innen 61 hun, kínai és mongol műtárgyat kölcsönöztünk, köztük jónéhány világviszonylatban is ritka darabot.

Mongóliából 375 műtárgy érkezett, a többi külföldi és hazai múzeumból 124, s így a műtárgyak száma egy híján 500 volt, de mivel egy műtárgyegyüttes több darabból is állhatott, a műkincsek száma ennek körülbelül a duplája, mintegy 1000 darab volt.

Nagy gondot okozott az anyagi források előteremtése, hiszen nem titok, a mongol fél 100.000 USA dollárt kért csak a műtárgyak kölcsönzése fejében és ez csupán egy tétele

volt a bemutatónak. A kiállított műtárgyak között több mint egy tucat volt, amelynek a biztosítási értéke egyenként meghaladta az egy milliárd forintot. Nehezítette a helyzetünket, hogy nem mindegyik kölcsönző fél fogadta el az állami garanciát.

A budapesti bemutatót megelőzte az isztambuli, s így a műtárgyak négy kamionnal érkeztek Törökországból Budapestre. A *Dzsingisz kán és öröksége* című kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum József Nádor termeiben lett bemutatva mintegy 850 négyzetméteren. A tárlat az eredeti – bonni – kiállításhoz képest Isztambulban és Budapesten jelentősen átformálódott. Legjelentősebb „hozzáadott" értékkel – a kölcsönző múzeumok vezetőinek egybehangzó véleménye alapján – a budapesti bemutató büszkélkedhetett. A Magyar Nemzeti Múzeumban lévő kiállítás forgatókönyvét jelen sorok írója készítette, amelynek alapján a Narmer Építészeti Stúdió kidolgozott egy pompás kiviteli tervet. Az Isztambulból jött műtárgyládák biztonságos őrzését és elhelyezését – a nagy helyigény ellenére – sikeresen megoldottuk. A ládákat a kölcsönző múzeumok szakemberei előtt nyitottuk fel, és restaurátor szakembereink segítségével ellenőriztük a néha több oldalas állapotleltárat, majd a tárgyat a vitrinbe helyeztük. Utána következett a műtárgy installálása, ugyancsak többszörös ellenőrzés keretein belül. A budapesti kiállítás hat teremben tárta a látogatók elé Mongólia; illetve az ország területén élt egykori népek történetét. A kiállítás történeti alapokon állt, de jelentős régészeti és művészettörténeti kitekintéssel is bírt. Az összes felirat magyar és angol nyelven készült, amelyhez még angol és magyar nyelvű vezető is társult.

A bemutató a József Nádor teremsor folyosóján kezdődött. Itt az első vitrinekben művészi, a hun korból származó öv-és lószerszámvereteket, tőröket és késeket állítottunk ki. A kiállítás egyik szenzációja volt a mongóliai Noin-Ula mellett 1925-ben feltárt hun fejedelmi sírból előkerült, több mint 2000 éves, állatküzdelmi jelenetekkel díszített nemezrátétes faliszőnyeg. A folyosón kaptak helyet azok a vitrinek, amelyek Golmod mellett, a francia régészek által a közelmúltban feltárt hun halomsírok leleteit tartalmazták. A második türk birodalom vezetőjének, Bilge kagánnak (†734) a halotti emlékhelyén folyt feltárások eredményeképpen mintegy 3000 lelet került elő. Közülük legfigyelemreméltóbb az arany fejedelmi diadém, valamint más arany és ezüsttárgyak. Ugyancsak itt kapott helyet az a kőszobor, amelyen a második türk kaganátus megalapításáról szóló rovásírásos szöveg olvasható. A legutóbbi évek régészeti felfedezései Mongóliában a sziklahasadékokban és barlangokban talált temetkezések a 10–14. századból. A különleges mikroklíma következtében nemcsak a koporsók, hanem a szablya, íj, nyílvesszők, lovaglóostor és más szerves anyagú tárgyak is csaknem teljes egészében megőrződtek. A folyosó mellett lévő kis méretű teremben néhány különleges műtárgyat állítottunk ki, köztük Kül Tegin türk kagán monumentális kőszobrának letört fejét.

A kiállítás harmadik termében a 13–14. századból származó műtárgyakat mutattuk be. A már említett barlangtemetkezésekből származó 14. századi nyereg, női fejfedő, férfisapka, csizma és tarsoly mellett a legjelentősebb leletegyüttes a korakorumi ásatásokból származott. A fővárost Dzsingisz kán alapította 1220-ban, de igazán nagy város csak Ögödej kán uralkodása alatt lett. 1998-tól közös német-mongol régészeti expedíció tárja fel az egykori fővárost. Számos szentély, épület, valamint műhely maradványa került elő. Az ásatások során utak és az egykori csatornák nyomai is napvilágot láttak, valamint számos érmét találtak. Ugyancsak jelentős mennyiségben bukkantak a régészek – elsősorban kínai – kerámiára, valamint buddhista

agyagszobrokra és ezek töredékeire. Ebben a teremben kerültek bemutatásra 13–14. századi fegyverek, szablya, kézigránátok, nyílhegyek, sisak, és különböző típusú testpáncélok, valamint egy sodronying.

A következő, azaz 4. teremben az egységes Mongol Birodalom utáni idők emlékei tárultak a látogatók elé. Dzsingisz kán unokája, Kubiláj kán kínai császár is lett, azaz a kínai Yüan-dinasztia élén mongol kánok álltak. A perzsa birodalom mongol uralkodóját már helyi nyelven ilkánnak nevezték. Nem véletlen, hogy ebben a kiállítótérben pompás perzsa csempék, rézedények valamint igen számos kínai porcelán is helyet kapott. A karakorumi ásatásokból származó 14. századi buddhista szobortöredékek ugyancsak bemutatásra kerültek. Nemcsak itt, hanem a kiállítás összes többi termében a látogatók tájékozódását számos térkép, ábra, fotó és összefoglaló szöveg is segítette.

A bemutató legnagyobb alapterületű kiállítási egysége az 5. terem volt, így azt képzeletben kétfelé osztottuk. Az első rész 14. századi, zömében kínai buddhista kisplasztikákat és festményeket tartalmazott. 1368-ban a Yüan dinasztia bukása után a mongolok visszavándoroltak Kínából korábbi szállásterületeikre. A 16. századtól egyfajta mongol és tibeti politikai együttműködés hatására rohamosan terjedt a buddhizmus a mongolok között. 1586-ban Abadáj kán az egykori főváros közvetlen közelében alapította meg az első buddhista kolostort, az Erdene Dzú-t. A mongol buddhista egyház fejévé a dalai láma Abadáj kán unokáját, Dzanabadzar-t nevezte ki. Az új vallási vezető nemcsak nagyjelentőségű tanító és politikus volt, hanem kiváló művész, hiszen számos szobrot készített. Az 5. teremben három pompás nagyméretű aranyozott buddhista szobrot állítottunk ki a munkáiból. Ezen kívül igen sok kisplasztika, könyv és számos festmény tárta a látogatók elé a mongóliai buddhizmust.

A hatodik terembe lépve az újévi ördögűző tánc egyik haragvó istent megjelenítő, mintegy két méter magas figurája tárult a látogatók elé. Itt számos 19–20. századi buddhista és világi festmény tárta a látogatók elé a mongolok mindennapi és vallási életét. Számos hangszert, az utolsó mongol egyházfőnek és feleségének arannyal átszőtt ruháját is megcsodálhattuk. Ebben a teremben folyamatos mongol zene mellett a mongóliai mindennapok tárultak a látogatók elé diavetítés keretén belül.

A *Dzsingisz kán és öröksége* című kiállítás megrendezése komoly feladat volt, de a pozitív látogatói visszajelzések igazolták, hogy érdemes volt ennek a nemzetközi kiállításnak a bemutatása a Magyar Nemzeti Múzeumban. A teljes árú belépőjegy 2.000 forint volt, a fizető látogatók száma mindösszesen 103.264 fő, amely mindenképpen jelentős eredménynek és sikernek tekinthető.

Tamás Edit

A RENESZÁNSZ MÁSODVIRÁGZÁSA A PERÉNYIEK ÉS A RÁKÓCZIAK KORÁBAN

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma időszaki kiállítása a *Reneszánsz Év 2008* eseményei sorába kapcsolódott. Fő célkitűzése, hogy Sárospatakhoz, a történelmi Magyarország északkeleti vidékéhez kapcsolódó tárgyi, építészeti emlékeket az országos folyamatokba beillesztve, azzal párhuzamba állítva, egyezőségeket és különbözőségeket felvillantva mutassa be.

Történelmi háttér

A sárospataki-vár a magyarországi késő reneszánsz legépebben megmaradt épületegyüttese. Építtetője, Perényi Péter a 16. századi magyar történelem egyik kiemelkedő egyénisége. A váregyüttes a Rákóczi-család nagyszabású palotaépítkezései, erődítései révén tovább épült a 17. században. A kiállítás címében Sárospatak történetének két meghatározó, országos jelentőségű családját emelte ki. A város s a régió bő 100 esztendejét áttekintő kiállítás azonban több családhoz, történelmi személyiséghez, városhoz kapcsolható, akik alakították a vidék virágzó késő reneszánsz építészetét, művészetét, meghatározták a művelődés és az oktatás fejlődését.

Sárospatak történtében a bemutatott időszakban a Perényi, a Dobó, a Lorántffy és a Rákóczi-család követte egymást, rövid időszakra még a Kamara (1567–1573) is kezelésébe vette a Pataki uradalmat.

A Perényi-család felemelkedése Zsigmond király uralkodása alatt indult. Perényi Miklós 1390-ben jutott Patak és Újhely városa és a közöttük fekvő vár birtokába, melyet 40 esztendőn át birtokolt a család.

1490-ben, Mátyás halálakor Perényi Imrének (?–1519) Terebes, Füzér, Csorbakő és Újvár birtokában elegendő ereje volt a család újbóli felvirágoztatásához. A Jagello uralkodók alatt egyre nagyobb befolyást szerzett az udvarban, majd az ország nádorává választották. Siklósi előnévvel német-római szent birodalmi herceg lett 1515-ben. A Jagelló-kor nagy birtokszerzőinek egyike (Valpó, Debrő, Ónod), az ország legnagyobb birtokosai közé emelkedett. Ekkor lett a meghonosodó reneszánsz művészet egyik mecénása, székhelye Siklós volt. A váraiban folyó építkezésekre – ónodi és siklósi várában közel egy időben, az 1500-as évek elején – már az új stílus jellemző. Az építkezések vezetője, az itáliai Magister Paulus mellett olasz és magyar kőfaragók dolgoztak.

Örökébe lépő fia, Péter (1502–1548) kezdettől fogva nagy szerepet játszott az országos politikában. 1519-ben temesi és abaúji főispán, majd Szapolyai Jánossal együtt koronaőr. A mohácsi csatában a magyar sereg bal szárnyának parancsnoka. A csata után a magyar trónért folytatott küzdelemben Perényi Péter Szapolyai János pártjára állt. Koronaőrként kiadta számára a koronát, mellyel 1526 novemberében megtörtént a koronázás. Az új uralkodó a támogatásáért a mohácsi csatában férfiágon kihalt Pálóczi-család birtokait az erdélyi vajdává is megtett Perényinek adományozta, közte Patak és Újhely városát és a kettő közötti várat.

Perényinek nyomós érdekei fűződtek a zempléni birtokok megszerzéséhez: azok szomszédosak voltak váraival. Így a Pálóczi örökség megszerzésével politikai hatalmat is adó, országrésznyi tartománnyá egészítette ki birtokait. 1527 őszén az erősebbnek vélt Ferdinánd oldalára állt, sor került az újabb koronázás. Jutalmul Ferdinándtól is megkapta a Pálóczi birtokokat.

A sok hányattatás és a fokozódó török veszély miatt dönthetett úgy Perényi Péter, hogy biztonságos északkeleti birtokán, Patakon építi fel új családi székhelyét. A munka 1534 elején kezdődött az itáliai Alessandro Vedani mester irányításával. Egységes koncepció szerint a középkori város központját fallal, árokkal, bástyákkal vették körül. Ennek a délkeleti szegletén rezidenciául hatalmas négyzet alaprajzú ötszintes lakótornyot emeltetett. A pataki nagyszabású váregyüttest késő reneszánsz stílusban építették, nagyobbrészt a felső-magyarországi városokból küldött mesteremberek dolgoztak. Perényi Lengyelországból is kért kőműveseket, sőt 1535-ben Patakra szegődött az európai hírű építőmester, Bonifacius Wolgemuth is. Az építkezés 1537-ben fejeződött be. A külső vár építésének lezárását, az 1541-es évet a Bodrog felőli kapu építési felirata őrizte meg.

Perényi Péter ebben az időben lett a reformáció híve és lelkes terjesztője. Luther tanai már az 1520-as években elérték Magyarországot. Az öt királyi város (Kassa, Lőcse, Bártfa, Kisszeben, Eperjes) zárt tömbben csatlakozott a lutheri reformációhoz. Az 1530-as 1540-es években a reformáció svájci irányzata kezdett hódítani s került fölénybe a magyar lakosság körében. A reformáció első terjesztői és támogatói közül többen köthetők vidékünkhöz.

A kultúra, az iskolák, a vallási élet támogatói a Mohácsot követő időszakban az országrésznyi területeket uraló nagybirtokosok: a Tisza jobb partján Perényi Péter a reformáció fő pártfogója. Uradalmain kiváló prédikátorok működtek. A hagyomány 1531-hez és nevéhez köti a híres Sárospataki Református Kollégium alapítását. Valószínűbb egy kicsit későbbi dátum és a kezdeti támogató inkább a felesége. Perényi az új vallásnak megfelelően átépíttette a sárospataki vártemplomot.

Birtokait fia, Gábor (1532–1567) örökölte. 1548-ban hűségesküt tett Ferdinánd királynak, aki 1554-ben tárnokmesterré és Tiszán inneni főkapitányává nevezte ki. 1563-ban Miksa koronázásán ő nyújtotta át a kardot a királynak. Az 1560-as évek elején folytatta és fejeztette be az apja által megkezdett palotaszárny építését Patakon. Felesége alapozta meg a város kertkultúráját a híres Gombos-kert telepítésével. Gábor is lelkes híve volt a reformációnak és nagy támogatója az iskolának. 35 éves korában halt meg, Patakon a protestáns templomban temették el. Történelmi szerepét Szikszai Fabricius Balázs méltatta gyászbeszédében.

1. kép

Sárospatak, Vörös-torony Myskovszky Viktor akvarellje, 20. sz. eleje.

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Tervtár

Az ország északkeleti területe a 16. század közepére egyértelműen a reformáció mellé állt. A reformáció révén született meg az első teljes magyar bibliafordítás Károli Gáspár munkája nyomán. Az 1590-ben Vizsolyban megjelent Biblia támogatója egy felemelkedő református család tagja, Rákóczi Zsigmond volt.

A Rákócziak a mohácsi csata után kialakuló török elleni végvári harcokban emelkedtek fel, szereztek nevet és vagyont. Zsigmond a tizenöt éves háború (1591–1606) első felében emelkedett ki vitézi tetteivel. Megszerezte Szerencset, Tarcalt; a makovicai és a sárosi uradalmat. A hegyaljai szőlőtermelés, borkereskedelem meghatározó személyisége lett. 1588-ban bárói címet kapott. A Bocskai-szabadságharc idején Rákóczi Zsigmond Erdély gubernátora, majd fejedelme. 1608-ban temetésekor udvari prédikátora, Miskolczi Csulyak István így emlékezett rá: *„Ő adott az Rákóczi nemzetnek nagyságos nevet és böcsületet."*

Fia, I. Rákóczi György (1593–1648) Borsod vármegyei főispán, 1616-ban kötött házasságot Lorántffy Zsuzsannával (1600–1660), s szerezte meg Sárospatakot és a jelentős Lorántffy-örökséget. A Lorántffy-Rákóczi birtokok egyesülésével hatalmas birtokegyüttes jött létre egy országrésznyi területen. A házasság után Patak a Rákóczi birtokok központja lett, politikai központ, mely országos jelentőségű kulturális, művészeti kisugárzással bírt.

Az 1640-es években nagyszabású palotaépítkezések zajlottak Patakon: A fejedelmi fogadószoba, a bokályos-ház 1642-ben készült; gránátalmás, virágos falicsempéit Törökországból hozatták. Az 1643-ban kialakított déli, Lorántffy-palotaszárny emeleti termei között találjuk a Lorántffy-címeres zárterkélyes hálószobát. Az erdélyi udvarházak mintájára készült udvari loggia 1646-ban épült. 1656-ban már az özvegy fejedelemasszony emeltetett egy szintet a Vörös-toronyra az ágyúállások számára és fedette le vörösfenyő zsindelyes sátortetővel. A 17. század egyik nevezetes kertje volt Lorántffy Zsuzsanna sárospataki Gombos-kertje. Füge, gránátalma, tulipán, rozmaring, liliom pompáztak benne.

I. Rákóczi György és felesége a legnagyobb patrónusként támogatta a református egyházat, az iskoláztatást és a könyvnyomtatást. Szerzők sora ajánlotta nekik műveit. Lorántffy Zsuzsanna és kisebbik fia, Zsigmond az oktatás színvonalát emelendő a kor legkiválóbb pedagógusát, Comeniust hívta meg Patakra (1650–1654). Comenius ideérkeztekor Patakon nyomdát alapítottak.

Rákóczi 1644-ben a protestáns vallás védelmében kapcsolódott be az egész Európát megmozgató harmincéves háborúba (1618–1648). Az európai hatalmak, mint szövetségest befogadták Erdélyt, ezt jelzi I. Rákóczi György kisebbik fiának Zsigmondnak házassága is (1651). Felesége az európai szellemi és politikai központnak számító Hollandiából érkezett: Pfalzi Henrietta.

Lorántffy Zsuzsanna 1660-ban Sárospatakon hunyt el; az itteni vártemplomba temették. Halála egy korszak határa is a városban, a késő reneszánsz lezárásáé.

A kiállítás

A kiállítás, felhasználva múzeumunk kiváló szakmai kapcsolatait, magyarországi múzeumoktól és a kassai Kelet-szlovákiai Múzeumtól kölcsönzött tárgyakból valósult meg. Jelentős műtárgyegyüttes érkezett a Magyar Nemzeti Múzeumtól, a Kulturális Örökségvédelmi Hivataltól és Kassáról. Különleges tárgyakkal gazdagították a kiállítást a Szépművészeti, az Iparművészeti, a Herman Ottó Múzeum, a Dobó István Vármúzeum műtárgyai. A könyvészet ritkaságai az Országos Széchényi Könyvtárból és a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárából érkeztek.

A kiállítás tervezésekor szerencsés adottságnak éreztük, hogy a reneszánsz kor pompás tárgyait a sárospataki váregyüttes főúri környezetében, pompás építészeti és művészettörténeti alkotások közepette mutathatjuk be.

A tematikus csoportok a legmonumentálisabb, és leginkább patakinak tartott tárgyakkal, a reneszánsz kőfaragványokkal kezdődtek kiállításunkon. A Vörös-toronyból kiemelt gyönyörű, mesterjegyekkel ellátott faragványok teljesen megújult környezetet kaptak a Bretzenheim-folyosón és -lépcsőcsarnokban. A virágok, kertek színét idéztük meg a falak zöld színével. A környező területek épületeinek emlékanyagát archív fotók segítségével, különböző módszerekkel mutattuk be kiállításunkon. A legnagyobb válogatást a 100–120 éve Myskovszky Viktor által készített akvarellek kiállítása jelentette. *(1. kép)* A 19–20. század fordulóján Kassán élt és alkotott kiváló rajztanár Sárospatak mellett megörökítette a felvidéki városok épületeit, kastélyokat, külön kiemelve gyönyörű részleteiket, több esetben a berendezés tárgyait is lerajzolva. Ezek az akvarellek egy csodálatos felvidéki sétára invitálták a „Sárospatak várából induló" látogatót, a képzelet szárnyán fel Abaúj, Sáros, Szepes műemléképületein át egészen a lengyelországi Krakkóig. A képek teljességének bemutatására nem tudtunk vállalkozni, viszont digitalizált változatban szinte az egész kollekciót sikerült megjelenítenünk.

Nem feledkeztünk meg a Perényi-család oly sok ponton rokon korábbi birtokközpontjának, Siklósnak a bemutatatásától sem. A gyönyörű kőfaragványokat másolatban készíttettük el s helyeztük őket a sárospatakiak szomszédságába.

Észrevétlenül léptünk át a reneszánsz életszemlélet másik gondolatkörébe, mely örömmel fedezte fel a természetet, ismerte, tanulmányozta, használta a gyógynövényeket, olvasója volt az egyre népszerűbb füveskönyveknek. Ezeknek színes lapjai gyönyörűen ábrázolták a korszak kedvelt növényeit. A növény- és virágábrázolásokból egy válogatás is megjelent 16. századi metszetek segítségével.

A kert a szórakozás, a pihenés helyszíne is volt. A zene, a versek, s a szerelem is jól megférte benne. A kiállításon megépített 16. századi erkély-rekonstrukció minden ízében reneszánsz. A gyönyörű báboskorlát éppúgy, mint a címeres kőkeret és a rozettás bártfai ajtó. *(2. kép)* S hogy valóban megidézzük a kerteket, erre az erkélyre is fölfutott a vadszőlő, melynek árnyékából szinte kilépett az a vándor énekes, aki lanttal kezében a korszak verseit, históriáit énekelte. Igaz nálunk nem a „felöltöztetett" lantos baba szólalt meg, de a háttérből a jól ismert reneszánsz dallamok és versek felcsendültek. Természetes, hogy a látvány kapcsán Tinódi Lantos Sebestyén jutott eszünkbe, kinek nemesi címerét megcsodálhattuk. A korszak nagy költője – a Patak Gombos-kertet is megénekló – Balassi Bálint is kiemelt figyelmet kapott kiállításunkon. A virágok, a reneszánsz figurák vissza-

köszöntek a főfaragványokon, a sajókazai pasztofóriumon éppúgy, mint a pataki gyűjtemény különleges darabjain, köztük a vörös márvány angyalrelief-töredéken *(3. kép)* és a sárospataki kályhacsempéken is.

A kiállításon bemutatott kárpitok továbbléptették a látogatót. Sajnos a főúri pompa ezen elmaradhatatlan kellékei közül az egykor Patakra vásárolt darabok egyikét sem tudtuk bemutatni. A flandriai „históriás" falikárpit-együttesből, vagy a pataki „aranyos palota" aranyos kárpitjaiból nem maradt meg egy darab sem. A kiállításon bemutatott verdűr a kertek világát, az Arcas és Callisto történetét feldolgozó kárpit a reneszánsz által újra felfedezett antikvitás korát idézte.

Időszaki kiállításunk második szakaszában a tárgyegyütteseket csokorba fogva mutattuk be a korszak gazdagságát. Talán a legszebb, legszínpompásabb tárgyegyüttes az úrihímzések világa. A színes, az arany- és ezüstfonalak tulipánokat, gránátalmákat, forgórózsát formáztak. Még a férfidolmány díszítése is szegfűt mintázott.

2. kép

Részlet a kiállításból: Erkély rekonstrukció siklósi elemek (másolatok) felhasználásával

3. kép
Angyalrelief töredéke,
Sárospatak,
15. sz. vége–16. sz. eleje

4. kép
Perényi Gábor
és Országh Ilona
eljegyzési gyűrűje,
1552.

5. kép

Kétajtós szekrény, 1650–1700. Kelet-szlovákiai Múzeum, Kassa

Az ötvöstárgyak felvidéki, erdélyi mesterek keze nyomát dicsérték. A címerek éppúgy megtalálhatók a serlegeken, poharakon, miként a virágmotívumok. Az ötvöstárgyak legkisebb darabjai az ékszerek. A sárospataki gyűjtemény különleges, ritkán látható tárgya Perényi Gábor és Országh Ilona eljegyzési gyűrűje. Az 1552-es évhez kötött gyűrű szépen megformált alakján két kéz egy szívet tart. A szív belső oldalán a pár monogramja olvasható. *(4. kép)* Kell ennél szerelmesebb vallomás?

Az ékszerek másik bemutatott tárgyegyüttese volt egy válogatás az ún. losonci-leletből. Az 1595-ben meghalt Losonczy Anna nevéhez köthetők a darabok, ahhoz a hölgyhöz, kibe Balassi Bálint volt szerelemes Egerben. Szép versei máig élő bizonyítékai e szerelemnek. S ezek az ékszerek gyönyörűen hímzett, szabott női viseletekre kerültek. Ugyancsak ezen a kiállításon mutatkozott be először a közelmúltban restaurált sárospataki viselet (főkötő, vállfűző, szoknya). *(6. kép)* Viselőjének nevét nem ismerjük, de gyönyörű emléke az ittenieknek. A viseletek visszaköszönnek a bemutatott képeken, Rákóczi, Bethlen, Thököly Kata, Révai Judit, stb. portréján.

A bemutatott bútoregyüttes a felsőmagyarországi bútorművesség gyönyörű válogatása volt. A kelengyeládák, céhládák egész sora szemléltette a díszítés különböző válfajait. Faragott, festett, intarziás díszítés, növényi, geometrikus ábrázolások éppúgy előfordultak, miként személyek megjelenítése. A kiállítás külön érdeme, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum raktárából kevésbé ismert, erre a kiállításra tisztított, restaurált darabjait sikerült bemutatni. Úgyszintén a bútoroknál kell megemlítenünk, hogy a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum jelentős kölcsönzéssel járult hozzá a kiállítás megrendezéséhez. A monumentális méretű kétajtós szerkény *(5. kép)*, a gyönyörűen díszített kelengyeládák, székek sorából is kiemelkedik egy kabinetszekrény. Az ébenfából készült leveles szekrény nyolc tájképpel díszített, Pettenkofen holland festő festette ezeket. Maga a bútordarab is a Németalföldön készült a 17. században. *(7. kép)* Örültünk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Bútorgyűjteményének két bőrrel kárpitozott széke is erre az alkalomra újult meg, fejeződött be a restaurálása.

6. kép
Női viselet (főkötő, vállfűző, szoknya), sárospataki kriptalelet, 17. sz.

A vallásuk miatt üldözött habánok 1645-ben érkeztek Sárospatakra. Többnyire díszes kivitelű edényeikről ismertek, melyeket a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum gyűjteményéből válogatott darabokkal mutattunk be. A tulipánmintás tányérok, a madármotívummal díszített flaskó, vagy az épületeket stilizált formában megjelenítő tányér a reneszánsz díszítő motívumait idézik. *(8. kép)*

A reneszánsz korszakában lett Sárospatak híres iskolavárossá. Az iskolák, a könyvek, a nyomdák az olvasás évszázada is a 16–17. század. Mindennek előmozdítója a reformáció. Kiállításunkon lehetőségünk volt egy 15. századi ősnyomtatványt, egy Petrarca-művet bemutatni. Megjelentek a reformáció jelentős szerzői, Méliusz Juhász Péter, Enyedi György, Szenci Molnár Albert. A bibliák sorából az 1608-ban, Hanauban kiadott példány került be kiállításunkba. A nyomdák sorában kiemelkedett Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája, de nagyon sok könyv készült Debrecenben is. Utóbbi helyen jelent meg Balassi Bálint és Rimai János verseskötete, mely kiállításunk legkisebb, legszebb könyve volt. A katolikus szerzők sorából Pázmány Péter műveit emeltük ki, melyeket Pozsonyban, Nagyszombatban, Bécsben nyomtatták. Tematikájukat tekintve a magyarok krónikájáról éppúgy olvashattunk, miként Tinódi Sebestyén Zsigmond király és császár krónikáját, vagy Szenci Molnár Albert magyar nyelvtanát.

A kiállítás záró terme enteriőrként került berendezésre, mely bútorok, képek, szőnyegek és a bemutatott viselet segítségével szemléltetette a 17. századot a látogató számára.

A kiállításhoz kapcsolódva kiállítási katalógus jelent meg a *Reneszánsz másodvirágzása* címmel. Ebben fényképpel illusztráltan megjelentek a 11 kölcsönző intézmény és a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma tárgyai. Két bevezető tanulmány olvasható a kötetben. A történelmi hátteret dr. Tamás Edit, az építészeti faragványokat Jósvainé dr. Dankó Katalin mutatta be. A szócikkeket 18 muzeológus készítette.

6. kép
Kabinetszekrény részlete, 17. sz.
Kelet-szlovákiai Múzeum, Kassa

A kiállításhoz kapcsolódott a Múzeumok éjszakája 2008. évi sárospataki programja. Június 21–22-én a reneszánsz napon színes programmal, hadibemutatóval vártuk a látogatókat, népszerűsítettük a *Reneszánsz Évet*. Augusztus elején helyszínt adtunk Sárospatak város reneszánsz rendezvényének és vendégünk volt a Reneszánsz Évet megörökítő díszes könyv is.

A Reneszánsz Programiroda múzeumpedagógiai programként ajánlotta Sárospatakot. Ezeken a foglalkozásokon, különleges módon, reneszánsz iniciálék festésével és úrihímzések készítésével idéztük fel a 16–17. századot.

8. kép
Habán kerámia
a Kelet-szlovákiai Múzeum gyűjteményéből

Összegzés

Az országos rendezvénysorozat részeként megvalósult kiállítás rendezése különlegességnek számít múzeumuk életében. Először volt lehetőség arra, hogy országosan terjesztett programfüzetekben megjelent kiállításunk híre, budapesti plakátok hirdették a megnyitót. Nagy figyelmet kaptunk a Reneszánsz Programirodától. Segítségünkre voltak a kiállítás reklámozásában, rádiós és televíziós megjelenést biztosítottak, népszerű folyóiratokban reklámfelületet kaptunk.

A múzeumlátogatók örömmel vették birtokba kiállításunkat, mely a 2008. év kiemelt rendezvénye volt intézményünkben. Köszönet az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásáért!

Tamás Edit

II. RÁKÓCZI FERENC, AZ ÁLLAMFÉRFI CÍMŰ IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÁKÓCZI MÚZEUMÁBAN, SÁROSPATAKON

II. Rákóczi Ferenc neve és Sárospatak a köztudatban összekapcsolódik. A város a Rákóczi-szabadságharc alatt az ország egyik politikai központja volt. A Rákócziak egykori várában működő Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma napjainkban a legjelentősebb Rákóczi kultuszhely. A Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján még nagyobb figyelem fordul intézményünk felé.

2008-ban ünnepeltük a sárospataki országos gyűlés 300. évfordulóját. 1708. november 28-án kezdődtek egykoron a tanácskozások Sárospatakon, a várban, a Vörös-torony Öregpalotájában. A nemzeti összefogás és a hadsereg megerősítése céljából hívta össze II. Rákóczi Ferenc. Ez volt a szabadságharc utolsó, de egyik legjelentősebb országgyűlése, mely december 20-án zárult.

1708 jelentős esztendeje volt a szabadságharcnak. A nemzetközi remények illetve a katonai kapcsolat a spanyol örökösödési háborúban érintett országokkal a trencséni csatavesztéssel szertefoszlottak. Ugyanakkor a háborúban kimerült, pestissel sújtott ország egyre kevésbé volt képes biztosítani a hadviselés feltételeit. Heister elfoglalta a bányavárosokat, Ocskay átállt a császári oldalra. Bezerédj brigadérost árulás vádjával letartóztatták. A bomlás jelei láthatóvá váltak a seregben, a nemesség egyre inkább elfordult, a parasztság közömbössé vált.

1. kép

Jakobey Károly: II. Rákóczi Ferenc (Fotó: Váradi László)

A MNM Rákóczi Múzeuma II. Rákóczi Ferenc, az államférfi címmel időszaki kiállítással köszöntötte az évfordulót. A kiállításon a magyarországi és a kelet-szlovákiai múzeumokban őrzött legjelentősebb, II. Rákóczi Ferenchez és a szabadságharchoz kapcsolódó tárgyakat láthattak az érdeklődők. A bemutatott 114 tárgy kölcsönzéséért 21 intézménynek mondunk köszönetet. Bemutatásra kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma ismert és kevésbé ismert tárgyai is. A kiállítás meghívójára és katalógusának borítójára is a sárospataki gyűjteményben őrzött kép került, Jakobey Károly 1861-ben készített II. Rákóczi Ferencet ábrázoló portréja (*1. kép*; vászon, olaj, ltsz: 54.90.1.).

A kiállítás koncepciójának elkészítésénél, a tárgyak válogatásánál elsődleges szempontként szerepelt, hogy II. Rákóczi Ferenc személyéhez és a szabadságharc eseményeihez kapcsolódó eredeti tárgyak, dokumentumok kerüljenek bemutatásra. Válogatásunkat némiképp szűkítette, hogy ezek közül több állandó kiállításon látható különböző múzeumokban (Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Nemzeti Galéria). Rossz állapota miatt nem járult hozzá a Rákóczi-zászló kölcsönzéséhez a Pozsonyi Városi Múzeum. A Hadtörténeti Múzeumban őrzött kuruc lovassági zászló (ltsz: 0106/Zl) sárospataki bemutatása ugyanakkor egyik különlegessége kiállításunknak.

Hasonló büszkeséggel számolhatunk be a Kelet-szlovákiai Múzeumban őrzött Rákóczi szekrény és a regéci várból származó székek kölcsönzéséről. A MNM Rákóczi Múzeuma határokon átívelő jól működő szakmai kapcsolatainak élő bizonyítéka e tárgyak sárospataki bemutatása. A Rákóczi-szekrény (*2. kép*; ltsz: F 9462) 17. század végén készült magyar munka, faragott, festett, aranyozott. Koós Pál ajándékozta a kassai múzeumnak 1909-ben. A székek II. Rákóczi Ferenc regéci kastélyából származnak. Eredetileg 12 szék és egy zsöllyepad volt a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum tulajdonában (Koós

2. kép
Rákóczi szekrény
a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum gyűjteményéből
(Fotó: Váradi László)

3. kép
Szék a Rákóczi-család regéci várából.
Kelet-szlovákiai Múzeum, Kassa
(Fotó: Váradi László)

Pál ajándékozta 1909-ben). Jelenleg négy szék és a zsöllyepad a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán látható. A székek háttámlájának hímzett motívuma a hónapokat mutatja be. Minden széken látható egy férfi és női figura, különböző környezetbe helyezve. (3. *kép*; ltsz: F 9462, F 9463, F 9464, F 9465, F 9466) Az öt Kassán őrzött szék egyikén a tavasz ismerhető fel. Szépen virágzó növénykék között a friss ültetést öntözi a nőalak, a férfi kezében lámpást láthatunk, amelyben jól felismerhetően még a gyertya is ég. A két nyári hónap egyikén az aratás művelete ismerhető fel, a figurákat gereblyével, kaszával ábrázolták. Nyári hónapra utal egy másik szék háttáblájának hímzése is, ahol a sarló jól felismerhető és kévekötést ábrázoltak. Ugyancsak jellegzetes a birkanyírás műveletét bemutató kép a negyedik széken. Az ötödik széken a figurák kalapos viselete emelhető ki. A kiállításon be nem mutatott hatodik kassai szék restaurálásra vár.

A jelentős Rákóczi ábrázolások közül a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében őrzött, David Richter svéd származású portréfestő 1704-ben készült képét (ltsz: 54.) emelhetjük ki. Richter megfestette a fejedelem feleségének, Hesseni Sarolta Amáliának a portréját (ltsz: 47.) is, ami úgyszintén látható volt a kiállításon. A kortársak közül a három Mányoki olajkép legismertebbike Ráday Pál ábrázolása, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye kölcsönözte a kiállításra. Feltűntek kortársak kuruc katonákat ábrázoló olajképei, grafikái.[1] A 19. század nagy alkotói közül Madarász Viktor (Rákóczi bécsújhelyi börtönében; vászon, olaj, Rákospalotai Múzeum, Budapest, ltsz: 72.4.; illeve II. Rákóczi Ferenc; vászon, olaj, Déri Múzeum, Debrecen, ltsz: II.76.14.1.), Than Mór (Az ónodi országgyűlés, vászon, olaj, Parlament, Budapest), Benczúr Gyula (II. Rákóczi Ferenc elfogatása Nagysáros várában; vászon, olaj, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, ltsz: 78.130T), László Fülöp (II. Rákóczi Ferenc; vászon, olaj, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, ltsz: 54.92.1.) képét említhetjük. Átlépve a 20. századba Dudits Andor (II. Rákóczi Ferenc bevonul az ónodi országgyűlésre; vászon, olaj, Hadtörténeti Múzeum, Budapest, ltsz: 14641/Kp.), Veszprémi Endre (II. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás találkozása; vászon, olaj, Hadtörténeti Múzeum, Budapest, ltsz: 51.43/Kp), Tornyai János (Rákóczi Rodostóban; vászon, olaj, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, ltsz: 57.72.), Lengyel-Reinfuss Ede (II. Rákóczi Ferenc bejövetele Kassára; vászon, olaj, Kelet-szlovákai Múzeum, Kassa, ltsz: S 2565), Éder Gyula (4. *kép*; II. Rákóczi Ferenc; vászon, olaj, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, ltsz: 85.5.1.), Kisfaludi Strobl Zsigmond (II. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás találkozás; gipsz, ltsz: GM.K.76.3.135.; ill. II. Rákóczi Ferenc, terrakotta, ltsz: GM.K.76.3.133., mindkettő Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg), Damkó József (II. Rákóczi Ferenc mellszobra; horgany, Déri Múzem, Debrecen, ltsz: Sz. 1910.221.) alkotásai kerültek bemutatásra.

Megjelent a szabadságharc minden jelentős dokumentuma. Országos jelentősége s pataki kötődése révén megelevenítettük a Nemes Ifjak Társaságát (viseletrekonstrukció), bemutattuk a Brassóban őrzött, Rákóczi tiszteletére emelt Diadalkapu tervét.[2] Utóbbi

1 Magyar Nemzeti Múzeum: Kuruc-labanc csatajelenet, vászon, olaj, ltsz: 1265. ; Pandúr és tiszt, vászon, olaj, ltsz: 2146. Pandúr és szerezsán, vászon, olaj, ltsz: 2145.; Kuruc kori jelenetek, vászon, olaj, ltsz: 878, 879, 880, 881.; Kuruc katonák, vászon, olaj, ltsz: 53.263.; Lovas csata, vászon, olaj, ltsz: 868.

2 *Daniel Wolff*: Hydra Transylvanica (1708) című művében. Kézirat, Honterus Levéltár, Brassó.

ábrázolását Szirtes Zsófia kutatásai révén ismerjük. Köszönet segítségéért. A Magyar Országos Levéltár,[3] az Országos Széchényi Könyvtár,[4] az ELTE Egyetemi Könyvtár,[5] az Egri Főegyházmegyei Könyvtár (Mikes Kelemen törökországi levelei, 1717–1758. J: Ms 1084.), az Evangélikus Országos Könyvtár (Mercurius Veridicus ex Hungaria, 1710. J: R 278/7-a), a Piarista Központi Könyvtár (II. Rákóczi Ferenc ábécés könyve, 1674.), a Zempléni Levéltár[6] (Sátoraljaújhely), a Hadtörténeti Múzeum Könyvtára[7] és a Sárospataki Református Kollégium Levéltára[8] különleges dokumentumai voltak láthatók, miként a legjelentősebb forrásként említett naplók (Beniczky Gáspár, Szathmáry-Király Ádám, Csécsi János[9]). Bemutattuk a II. Rákóczi Ferenc tiszteletére készített Warou-féle emlékérmeket[10] éppúgy, mint a fejedelmi és közigazgatási pecsétnyomókat.[11]

---

3 Brezáni kiáltvány, 1703. J: G19 II.3.e.; Naményi pátens, 1703. J: G 19 II. 3.e.; Vay Ádám követjelentése a huszti országgyűlésről, 1706. J: G 16 I.2.f.; Péter cár levele II. Rákóczi Ferenchez, 1707. J: G 15 Lad. F. Fasc. 149.; Thalaba Máté követjelentése, 1709. J: G 15 Lad. F. Fasc. 156.; Szathmári béke, 1711. J: G 27 V.1. c.

4 A Rákóczi gyerekek köszöntő verse édesanyjuk névnapján, 1686. J: Quart Hung. 1958.; Rákóczi hadiszabályzata, 1705. J: Fol. Hung. 195.; Beniczki Gáspár fejedelmi titkár diáriuma J: Fol. Hung. 966.; Szathmáry-Király Ádám naplója 1711–1717. J: Oct. Hung. 494.; *Mikes Kelemen*: Török országi levelek... Szombathely, 1794. J: 814.345.

5 A sárospataki jezsuita rendház évkönyve és naplója, J: BEK K Ab95/1, Ab96.

6 II. Rákóczi Ferenc a nagyszombati béketárgyalásokról, 1706. J: IV-A. 2001/p. Vegyes közgyűlési iratok 16–18. sz.; Az ónodi országgyűlés végzései, 1707. J: IV-A. 2001/b. Fasc. 218. No. 237.; II. Rákóczi Ferenc levélváltása Esterházy Pál nádorral, 1708. J: IV-A. 2001/b. Fasc. 218.No. 255. No. 258.; Egri szenátusi ülés határozata, 1708. J: IV-A. 2001/b. Fasc. 218. No.241.; Meghívó az 1708-as országgyűlésre, 1708. J: IV-A. 2001/b. Fasc. 218. No. 246.; II. Rákóczi Ferenc a trencséni csatáról, 1708. J: IV-A. 2001/b. Fasc. 218. No. 259.; Olaszliszkai lakosok panasza, 1708–1709. J: IV-A. 2001/p. Vegyes közgyűlési iratok. 2. csomó. No. 211.; A pataki országgyűlés végzése, 1708. J: IV.-A. 2001/b. Fasc. 218.No. 247.

7 *Pierre Surirey de Saint Remy*: Mémoires d'Artillerie... 1–2 kötet, Ltsz: HTM Kvgy. B 4468/1-2.; *Eustache Le Noble*: Histoire du prince Ragotzi – a fejedelem első, 1707-ben megjelent életrajza – Ltsz: HTM Kvgy. C4846.; Theatrum Europaeum 19–20. kötet, Ltsz: HTM Kvgy. A 1230,1231.; Histoire des revolutions de Hongrie – a fejedelem emlékiratainak első kiadása 1739-ből, Ltsz: HTM Kvgy. A 1235.; Testament politique et moral du prince Rakoczi – a politikai és erkölcsi végrendelete 1751-ből – Ltsz: HTM Kvgy. C 5119.

8 Sárospataki Protocollum, 1703. J: Tom. 3. 172–173. pp.; II. Rákóczi Ferenc rendelete a Sajómelléki fegyverforgató lakosoknak, 1703. J: A.II: 360.; Magyarország szövetkezett rendjei a szécsényi országgyűlésen határozatot hoztak..., 1705. J: A. II. 369.; II. Rákóczi Ferenc visszaadja az erdőbényei reformátusok templomát..., 1706. J: R.D. IV.3/1.; Rákóczi kiáltványa a nagyszombati béketárgyalások kudarcáról, 1706. J: R.D.IV.1/1.

9 Sárospataki Református Kollégium Kézirattára: *Ifj Cécsi János*: Memoria Rerum Quarundam Belli Hungarici Adversus Domum Austriacam Anno MDCIII. J: Kt. 161.; illetve Csécsi János sárospataki professzor naplója az 1705-ös szécsényi országgyűlésről. J: Kt. 65/1.

10 Ezüst, 1703, 1705, Magyar Nemzeti Múzeum Lsz: 95/889-3., Jankovich 1669.; R.III.112., 64A/1917-78.

11 Magyar Országos Levéltár E 215. No.1–4.

4. kép

Éder Gyula: II. Rákóczi Ferenc. MNM Rákóczi Múzeuma (Fotó: Váradi László)

Fegyverek (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), ötvös tárgyak (Mikes család címerével díszített egybejáró poharak, ezüst, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, ltsz: Poc. jank 70a-b; 2007.1.) önkupák, bútorok (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) és a kortársak ábrázolásai tették teljessé a kiállítást (Petrőczi Kata, vászon, olaj, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz: 52.; Rugendas, vászon, olaj, Magyar Nemzeti Múzeum,

ltsz: 905.; Mányoki Ádám: Teresa Łubieńska, vászon, olaj, Magyar Nemzeti Múzeum ltsz: 1910.; Kuruc vitéz, vászon, olaj, Magyar Nemzeti Múzeum ltsz: 434.; Mányoki Adám: Jan Stanisław Jabłonowski, vászon, olaj, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, ltsz: P.77.257.)

A kiállítás kurátora Dr. Tamás Edit, segítője Vámosi Katalin volt. A II. Rákóczi Ferenc, az államférfi időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma saját kivitelezésében készült Váradi László és Spisák Béla vezetésével, megvalósításában részt vettek a múzeum munkatársai, muzeológusoktól a technikai személyzetig. A kiállítás a múzeum emeleti teremsorának 3 időszaki szobájában és a Múzsák Temploma nagytermében volt látható.

A kiállítást Világosi Gábor a Magyar Köztársaság Országgyűlésének alelnöke nyitotta meg és Prof. Dr. R. Várkonyi Ágnes akadémikus a korszak kiváló kutatója ajánlotta az érdeklődőknek. A kiállításhoz kapcsolódva egy színes katalógus jelent meg. Bevezető tanulmányát R. Várkonyi Ágnes készítette, Dr. Tamás Edit szerkesztette, huszonkét muzeológus írta a szócikkeket. A fotók nagyobb részét (néhány kivételtől eltekintve[12]) Váradi László készítette.

A kiállításhoz kapcsolódva jelent meg a II. Rákóczi Ferenc – múzeumi munkafüzet gyerekeknek című kiadvány. A Dr. Tamás Edit által összeállított, Váradi László által fotózott, Magyar Virág által rajzolt, Spisák Béla által grafikailag összeállított kiadvány általános iskolások számára készült. Ez Múzeumunk első múzeumpedagógiai, célzottan gyermekek számára készült kötete.

A kiállítás megvalósítását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta. Köszönet érte! A támogatást a két kiadvány nyomdaköltségére használtuk fel.

Barangolás a kiállításon

A kiállítás áttekintette a Rákóczi szabadságharc eseményeit, kiemelt figyelmet szentelt a sárospataki országgyűléshez kapcsolódó dokumentumoknak, s végigkísérte II. Rákóczi Ferenc életét az emigrációban. *(5. kép)* A tárgyak által bemutatott történet az 1703-as évben kezdődött:

A külpolitikai, katonai események kedvező lehetőséget biztosítottak 1703 tavaszán Rákóczi számára a szabadságharc megindítására. A Tiszaháton is mozgolódás kezdődött. Képviselőik felkeresték Brezán várában II. Rákóczi Ferencet. Ő elérkezettnek látta az időt a cselekvésre: zászlókat küldött, Esze Tamást ezereskapitánnyá nevezte ki és megbízta a sereggyűjtéssel. Kiállításunk különleges darabja a kisméretű, „PRO LIB ERTATE" feliratú, eredeti halványkék/zöld színét vesztett zászló. Előlapján a koronás kiscímer, hátlapján trónoló Madonna a kisdeddel és a Rákóczi-címer látható. A május 6-án kiadott brezáni kiáltványában harcba szólította Magyarország minden nemes és nemtelen lakosát a „haza örökös megmaradásáért". A fegyveres küzdelmet a nemzet szabadságának megsértésével, a föld népének megnyomorításával, a kedvező külpolitikai helyzettel indokolta.

12 Czikkelyné Nagy Erika, Dabasi András, Kardos Judit, Dr. Kostyál László, Lukács Tihamér, Szujó Péter, Szunyogh László, Vizuál Produkció Bt.

A tiszahátiak két hét múlva megkezdték a harcot, s várták a – végül Vereckén keresztül – érkező Rákóczit. A következő hónapban csatlakozott a sereghez Ocskay László és Borbély Balázs lovassága, majd Bercsényi Miklós is megérkezett a lengyel katonákkal. A főként parasztokból álló felkelő sereg eleinte elrettentette a megyék nemességét, akik elsősorban leverésükön fáradoztak. A fordulatot a július 14-i tiszabecsi kuruc győzelem hozta. A naményi pátensnek ebben a szituációban volt jelentős szerepe: a nemesi szabadság védelmét zászlajára tűző Rákóczinak elemi érdeke volt a környék nemességének megnyerése. Hamarosan jelentős nemesi családok tagjai is csatlakoztak. A tokaji táborában kiadott rendeletében a Sajó-Hernád melléki birtokain élő, fegyverviselő és viselhető lakosokat is táborába szólította. Itt ismerkedett meg Rákóczi a nógrádi Ráday Pállal, aki belső titkára, diplomatája, majd a kancellária igazgatója lett. Fontos intézkedése volt, hogy a Sárospatak városát elfoglaló Csicseri Orosz Pállal helyreállíttatta a református vallásgyakorlatot és a Kollégiumot visszaadta a bujdosó diákoknak. A visszatérő diákok vezetője Ifj. Csécsi János professzor volt, kinek Havi krónikája az Ausztriai-ház ellen viselt háborút írta le. Másik fontos munkája az 1705. szeptember 12-től október 3-ig, a szécsényi országgyűlésen vezetett naplója.

A szabadságharc első országgyűlésén II. Rákóczi Ferencet a szövetkezett rendek vezérlő fejedelemmé választották, mellé 24 tagú szenátust állítottak. Bercsényi Miklóst a szenátus elnökévé és a hadak főgenerálisává tették meg. A rendek felesküdtek a konföderációra, az országgyűlés legfőbb rendelkezései között említhetjük a szabad vallásgyakorlat és az elvett templomok ügyének rendezését. Ennek érvényesítésére háromtagú bizottságokat (katolikus, református, evangélikus) hoztak létre. Ezek az iskolákat, templomokat a településen többségben levő lakosság egyházának ítélték. A kisebbség részére telket jelöltek ki.

Szécsényben Erdélyt felszólították a konföderációhoz való csatlakozásra. A szabadságharc kiterjesztése az Erdélyi Fejedelemségre önmagától értetődőnek tűnt, hiszen Rákóczi ősei közül többen viselték a fejedelmi címet. A brezáni kiáltvány hamar eljutott a fejedelemségbe, 1703. november 29-én jelent meg az Erdélyi Fejedelemségnek szóló pátens: az erdélyi rendeket, a fegyverre fogható parasztságot, a szász és a román nemzetet szólította meg. 1704-ben a gyulafehérvári országgyűlésen Rákóczit fejedelemmé választották. Erdély tényleges elfoglalására ekkor még nem kerülhetett sor, de a címei közé felvette az erdélyi fejedelmi titulust. Az 1706-os huszti országgyűlésen Rákóczi erdélyi hívei, valamint a magyarországiakat képviselő Kálmáncsay István és a Szenátust képviselő Vay Ádám udvari főkapitány megkötötték a Rákóczi uralma alatt álló magyarországi részek és Erdély közötti konföderációt. A határozat szerint Erdély elszakadt az Ausztriai-háztól, nem tekintette I. Józsefet uralkodójának.

A szécsényi országgyűlés határozata értelmében a fejedelem a békéről tárgyalhat, de esetleges megegyezést csak a konföderáció hagyhat jóvá. Rákóczi héttagú küldöttséget nevezett ki a tárgyalásra, melynek vezetője Bercsényi Miklós. I. József küldöttségének vezetője Johann Wenzel Wratislaw cseh kancellár. Bécs legfőbb célja, hogy a magyarországi háborút az uralkodó és az alattvalói belső ügyeként lezárja, ezzel biztosítva Európában a Habsburg-ház érdekeit. Angol és holland közvetítők részvételével 1705 októberében Nagyszombatban kezdődtek meg a béketárgyalások. Rákóczi a tárgyalás kiinduló alapjául a császári hadak magyarországi kivonulását, az örökös királyság Bécstől eltérő értelmezését, Erdély önállóságának elismerését, a magyarországi várakban állomásozó

magyar katonaság jelenlétét és Hollandia, Anglia, Svéd-, Porosz-, Lengyelország, Velence garanciáját jelölte meg feltételként. A konföderációhoz csatlakozó erdélyi rendek 1706 márciusában küldtek követeket Nagyszombatba. Június 30-án Rákóczi személyesen tárgyalt a császár képviselőjével. Mindezek a találkozások nem tudták közelebb hozni a felek céljait, és végül az Erdélyi Fejedelemség kérdése miatt zátonyra futottak. Az udvar nagy propagandával Rákóczit okolta a sikertelenségért.

Az 1707. május 31.–június 18. között ülésezett ónodi országgyűlés kedvelt témája a képzőművészeknek. Than Mór, Dudits Andor, Madarász Viktor is megörökítette. Legtöbbször II. Rákóczi Ferenc országgyűlésre történő bevonulását festették meg. Többen feldolgozták a nemesi sérelmekből kirobbant vitában felkoncolt Turóc megyei Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf történetét. Az ónodi országgyűlésen hozott törvények közül a legismertebb a Habsburg-ház trónfosztásáról szól. Emellett olyan jelentős kérdésekről is szóltak, mint a kuruc sereg hadiszabályzata, a rézpénz leértékelése, az ítélőtábla létrehozása, vagy az adózás reformja. Becikkelyezték Gönc mezőváros hajdúkiváltságát.

Az erdélyi fejedelmi hagyományokra támaszkodó II. Rákóczi Ferenc Erdély címerét s benne szívpajzsként saját címerét választotta államcímerül. Kétsoros körirata értelmében egyszerre erdélyi és vezérlő fejedelmi. 1705 októberében jelenik meg először az iratokon. Az év végén tűnik fel hasonló, kisebb párja, kisebb betűkkel és további rövidítésekkel, mely átmérője alapján a középpecsétnek felel meg. A Gazdasági Tanácsot a gazdasági ügyek irányítására 1705-ben a szécsényi országgyűlésen hozták létre. 1707-ben a fejedelem rendeletére két adminisztrációt állítottak fel Eperjesen, illetve a Dunántúlon. Pecsétnyomójukon a Rákóczi címer ovális pajzsban, önmagában áll.

Herceg Esterházy Pál nádor 1708 januárjában levélben hívta meg Rákóczit február 29-re, a király által összehívott pozsonyi országgyűlésre. Rákóczi válaszában elutasította az országgyűlésen való részvételt.

Augusztus 3-án Rákóczi és Siegbert Heister tábornagy csatát vívott Trencsénnél. A kurucok súlyos vereséget szenvedtek. A csatában a fejedelem is megsebesült. Két nap múlva Rákóczi Bercsényinek írott levelében arról szólt, hogy a trencséni csatavesztés után eloszlott hadak összpontosításával meg akarja akadályozni az ellenség további előretörését. Ezért utasítást adott arra, hogy Bercsényi a vármegyéket szólítsa fegyverbe és a parancs szerint vonuljanak táborba.

Október utolsó napjaiban Rákóczi országgyűlést hirdetett a Zemplén megyei Tállyára november 22-ére. A fejedelmi meghívólevél szerint az országgyűlés témája a „haza megmaradását" és a kuruc hadsereg megerősítését szolgáló kérdések megtárgyalása lesz. November 19-én a fejedelem Sárospatakra tette át az országgyűlés helyszínét.

Beniczky Gáspár 1707 és 1712 között Rákóczi magántitkára volt. A naplója (Diárium) is munkakörével áll szoros kapcsolatban. Miután szinte állandóan a fejedelem környezetében tartózkodott, 1707. május 24-től 1710. február 28-ig feljegyezte annak napi eseményeit: tárgyalásait, utazásait, az ónodi és sárospataki országgyűlést, a szenátusi üléseket. A Zempléni Levéltárban fennmaradt az országgyűlésre érkezettek ellátásáról készült kimutatás. A közeli Olaszliszkának Bercsényi Miklós udvartartását kellett ellátnia. A mezőváros lakosai erre hivatkoztak Zemplén vármegyéhez írt folyamodványukban, amikor kérték terheik mérséklését, mivel „Nemes Országunk mostani Pataki Gyűlése alkalmatosságával" erejük felett lettek megterhelve.

A sárospataki országgyűlés 1708. november 28-án kezdte meg tanácskozásait. Az itt meghozott legismertebb törvénycikk a IX.: Azok a jobbágyi állapotú katonák, akik a harcban végig kitartanak, maguk és kiskorú gyermekeik a földesurak hatósága alól örökre felszabadulnak. Letelepítésükről a hajdúvárosok mintájára gondoskodnak. A X. törvénycikk értelmében a katonáskodók és özvegyeik mentesek az állami adófizetés alól. A december 20-án záruló országgyűlés Zemplén vármegye számára elküldött törvénycikkei II. Rákóczi Ferenc aláírásával és fejedelmi pecsétjével megerősítve láthatók. A hadbíróság ítélete alapján Sárospatakon végezték ki az árulóvá lett Bezerédj Imre brigadérost és Bottka Ádám alezredest.

Első hazai hírlapunk, az 1705 és 1710 között rendszertelenül megjelenő Mercurius Veridicus az ugyancsak árulóvá lett Ocskay László elítéléséről és lefejezéséről adott hírt 1710-ben. A Mercurius Hungaricust, majd Mercurius Veridicus ex Hungaria-t (Magyarországi Igazmondó Mercurius) 1705–1708 között Ráday Pál szerkesztette, 1710-ben Bercsényi Miklós kancelláriáján készült.

A korszak éremművészetét reprezentálják a Körmöcbányán dolgozó vésnök, Daniel Warou által készített, a szabadságharcot megörökítő emlékérmek. Ezek előlapján a fejedelem arcképe látható, hátlapjukon különböző történelmi eseményekre utaló allegorikus jelenetek.

A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája igyekezett a harc számára megteremteni azt a támogatást, amellyel egyrészt további pénzügyi forrásokhoz juthattak volna, másrészt előkészíteni a bécsi udvarral esetlegesen sorra kerülő béketárgyalásokra egy olyan

5. kép

Részlet a kiállításból (Fotó: Váradi László)

támogató kör létét, amely segítségével kedvezőbb békét sikerülne kicsikarni, másrészt az európai háborúkat lezáró békeszerződésekbe a Magyar Királyságot is bevonhatták volna. Rákóczi, valamint a külpolitikában nagy befolyást szerzett Bercsényi Miklós külpolitikai lépéseiket tekintve e két lehetőségben bízott annak ellenére, hogy erre a szabadságharc előrehaladtával mind kevesebb esélyük volt. A francia-bajor szövetség mellett az angol-holland vonal, az Erdélyi Fejedelemség miatt a török, illetve az északi háború kapcsán az orosz külpolitikai vonal is erre adhatott volna újabb lehetőséget. A francia-bajor szövetséggel kialakítandó közös támadás a Habsburgokkal szemben álló seregek höchstätti vereségét követően, kudarcot vallott. Lényeges haszna annyiban volt, hogy XIV. Lajos francia király állandó pénzsegélyben részesítette Rákóczit, és francia katonai szakértőkkel támogatta. Az orosz kapcsolatban lényeges fordulatra akkor került sor, amikor az orosz-svéd háborúban Lengyelország sorsát igyekezett a két fél (XII. Károly svéd király és I. Péter cár) eldönteni. I. Péter orosz cár elképzeléseiben ekkor került II. Rákóczi Ferenc előtérbe. Az orosz cár támogatása egyben segítette volna a kiegyezést a Magyarországon egyre nagyobb gondot okozó rácokkal is. A megindult tárgyalásokkal kapcsolatban kelt I. Péter orosz cár levele, melynek a varsói szerződés lett az eredménye 1707-ben.

1709-ben a kurucok feladták a Dunántúlt és 1710-ben a fejedelem által vezetett hadak a romhányi csatában vereséget szenvedtek. A kuruc fennhatóság alatt lévő területek hamarosan Felső-Magyarországra és az Alföld északi peremére zsugorodtak. A Salánkra összehívott Szenátus úgy döntött, hogy ne amnesztiával, hanem nemzetközi garanciával fejezzék be a háborút. Ez után II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba ment, hogy segítséget kérjen a cártól. Váratlanul meghalt a császár. Savoyai Jenő, aki mielőbb le akarta zárni a harcot, engedményekre kényszerült: aki leteszi a hűségesküt, teljes bocsánatot nyer, a nemesek visszakapják elkobzott birtokaikat, a jobbágyból lett tisztek megtarthatják szabadságukat, a vallásügyről országgyűlés dönt. 1711. május 1-én a Károlyi Sándor által a majtényi síkon a hadiszemlére összehívott kuruc hadsereg Pálffy János császári fővezér előtt földbe szúrt mintegy másfélszáz zászlót és hűséget esküdött a halott királynak. Az április 30-án megkötött szatmári béke a magyar főrendek és a Habsburg-dinasztia kompromisszuma volt. Megtartását az új császár, III. Károly szavatolta. A béke Rákóczinak is kegyelmet kínált. A fejedelem a hazatérés helyett az emigrációt választotta.

Szathmáry-Király Ádám (1692–1752) 1708-ban került nemes apródként a fejedelem udvarába. Egyik bizalmi embere Rákóczinak az emigrációban. 1711 és 1717 között vezetett naplója a lengyelországi és a franciaországi emigráció fontos forrása. II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a törökországi Rodostó lett élete utolsó állomása. A bujdosók csoportja 1720-ban telepedett meg itt. Köztük volt a fejedelem hű társa, egykori belső apródja, majd íródeákja Mikes Kelemen (1690–1761). Ő örökítette meg a törökországi emigráció 1717 és 1758 közti éveinek történetét Törökországi levelek című munkájában. A fejedelem halálát (1735) követően, 1739-ben Hágában jelent meg emlékiratainak első kiadása, majd 1751-ben politikai és erkölcsi végrendelete.

A kiállítás utolsó eleme a piaristák által 1705-ben Kolozsváron II. Rákóczi Ferenc tiszteletére emelt diadalkapu stilizált nagyméretű falra festett rajza, Magyar Virág munkája. *(6. kép)* A kapu szimbolikus. Utal a kortársak által nagyra tartott államférfi személyére, illetve a kiállítás záróakkordjaként a jelent – s reméljük a jövőt – is felvázolja: az utódok által tisztelt II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelmet.

6. kép

David Richter: Hesseni Sárolta Amália és II. Rákóczi Ferenc.

A kolozsvári diadalkapu részletét megfestette: Magyar Virág (Fotó: Váradi László)

ÚTMUTATÓ
A MEGJELENŐ KÉZIRATOK KÖZLÉSÉHEZ

A kéziratot számítógépes formában lemezen *.doc kiterjesztésben, és egy példányban A/4-es papír egyik oldalára nyomtatva kérjük leadni.

A kéziratokat a Magyar Tudományos Akadémia érvényes helyesírási szabályzata szerint készítsük el.

A szöveg formázása: a szöveget sorkizártra kérjük, s a kurziválás, kövérítés és jegyzetszámemelés kivételével ne legyen formázva. A kézirat első bekezdését kivéve 0,5 cm-rel beljebb kezdett bekezdést alkalmazzunk. A lapszámozás folyamatosan, az oldal alján jobbra helyezett arab számmal történjen.

Minden hivatkozás, utalás és megjegyzés lábjegyzetbe kerüljön, amelyet folyamatos arab számozással kérünk feltüntetni. A lábjegyzetszámok beillesztésénél vegyék figyelembe, hogy az írásjelek a szöveghez tartoznak, így azokat ne a jegyzetszámok után, hanem elé tegyék.

A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessük fel.

A mellékletek (kép, rajz, térkép stb.) helyét a szövegben jelölni kell. A képmellékleteket nagyméretű dián, vagy CD-n *.tif kiterjesztésű képfájl formájában kérjük. Csatolni kell a képjegyzéket is, melyen tüntessük fel a megnevezés (képaláírás) mellett az évszámot és amennyiben ismert, zárójelben a fotós nevét is. (Képaláírás, évszám (Fotó: fotós neve))

A kéziratokhoz a terjedelem 1/10-ét meg nem haladó német, vagy angol nyelvű összefoglalót (Zusammenfassung, Summary) kell csatolni.

Hivatkozások elkészítése

A főszövegben ne használjunk rövidítéseket, ezeket teljes alakjukban írjuk ki, de a jegyzetekben szerepelhetnek rövidítve is (pl., ti., ill.)

A hivatkozásban a szerző nevét kurziváljuk, de a szerkesztőét, összeállítóét, válogatóét nem. Ezek esetében használjuk a Szerk., Összeáll., Vál. rövidítéseket. A szerkesztő neve a cím után kerüljön és ne elé. A többi bibliográfiai adatot normál karakterekkel írjuk. A kiadóra nem kell hivatkozni. Ha az irodalom sorozatban jelent meg a cím után zárójelben jelezzük a sorozatcímet és a kötetszámot. A lapszám után nem kell semmilyen más jelölést használni, mint p., pp., o., old. l. stb. A -tól -ig lapszám hivatkozásnál kötőjelet (–) használjunk és ne elválasztójelet (-). (Szerző: Cím. (Sorozat címe, kötet száma)

Megjelenés helye, éve. lapszám(ok)., illetve Cím. Szerk.: Neve. (Sorozat címe, kötet száma) Megjelenés helye, éve. lapszám(ok).)

Ha a kiadás helye és éve nincs feltüntetve, akkor H. n. és é. n. szerepeljen. Ha valamelyik adat más forrásból kideríthető [ ]-ben közöljük.

Idegen nyelvű szakirodalom esetén a szerző vezetékneve kerüljön előre, majd vesszővel elválasztva a keresztneve. (Szerző vezetékneve, Keresztneve: Cím. (Sorozat címe, kötet száma) Megjelenés helye, éve. lapszám(ok).)

Többkötetes kiadványok esetében a cím után -tól -ig jelöléssel a teljes kötetszámot jelezni kell, majd a kiadási hely és év után az idézett kötet száma következik és a lapszám(ok).

Csak az első hivatkozásnál kell megadni a teljes bibliográfiai leírást, ezt követően csak a szerző vezetéknevét és keresztnevének első betűjét és az „i. m." utalást, majd a lapszámot. Az első hivatkozásnál nem kell kiírni a „továbbiakban" utalást. (Szerző vezetékneve keresztnevének első betűje. i. m. lapszám(ok).). Ha egy szerzőtől több kötetre/tanulmányra hivatkozunk, akkor a szerző neve után a kötet/tanulmány címének első szavait is írjuk ki. (Szerző vezetékneve keresztnevének első betűje. Kötet/tanulmány címének első szavai i. m. lapszám(ok).).

Tanulmánykötetben megjelent munka esetén a szerző és cím után „In:" következik, majd a kötet címe, szerkesztője, megjelenés helye, éve, lapszám(ok).

Folyóiratban megjelent munka esetén a szerző és a cím után a folyóirat neve, az évfolyam száma arab számmal, zárójelben a megjelenés éve, és a lapszám(ok). Az olyan folyóiratoknál, ahol egy évben több szám is megjelenik, és mindegyikben újrakezdik a lapszámozást a zárójelben feltüntetett megjelenés éve mellett a számot is fel kell tüntetni. (pl. (1974) 2. sz.)

Internetről letöltött anyagok esetén adjuk meg a honlap pontos címét és zárójelben a letöltés dátumát.

A jegyzetekben használjuk a következő rövidítéseket: Uő (ugyanő), uo. (ugyanott) i. m. (idézett mű), Bp. (Budapest), vö. (vesd össze), pl. (például), ún. (úgynevezett) ill. (illetve) ti. (tudniillik) stb. (és így tovább).

A jegyzetekben néhány intézmény esetén és forráskiadványoknál is használjunk rövidítést, de ezt az első előfordulásnál a „továbbiakban" jelöléssel együtt zárójelben jelezzük, pl. Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM), Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) és nem OL!, Corpus Juris Hungarici (továbbiakban CJH).